

2011 AUG. 15

55983
93/98 H79
2011/4

HONISMERET

A HONISMERETI SZÖVETSÉG FOLYÓIRATA

XXXIX. ÉVFOLYAM

HONISMERET

XXXIX. évfolyam • 4. szám
2011. augusztus

Kiadja a
HONISMERETI SZÖVETSÉG

Szerkesztőbizottság:
ANDRÁSFALVY BERTALAN
BARTHA ÉVA CSORBA CSABA
DEBRECZENI-DROPPÁN BÉLA
FEHÉR JÓZSEF
GÁLNÉ JÁGER MÁRTA
HALÁSZ PÉTER
HÁLA JÓZSEF KOVÁTS DÁNIEL
SEBESTYÉN KÁLMÁN
SZABÓ FERENC
SZÉKELY ANDRÁS BERTALAN
TOLNAY GÁBOR ZIKA KLÁRA

Szerkeszti:
SELMECZI KOVÁCS ATTILA

Szerkesztőség:
Budapest V., Magyar u. 40.
Levelezési cím: 1370 Budapest, Pf. 364
Tel/fax: 36-1-327-7761
Internetes elérési cím:
www.honismeret.hu
INDEX 25387 E-mail:
honism@gmail.com
selmeczikovacs@gmail.com

Megjelenik

a
Nemzeti Erőforrás Minisztérium

a
Nemzeti Kulturális Alap

és a
Magyar Nemzeti Múzeum

támogatásával.

Előfizetési díj egy évre 1980 Ft,
fél évre 990 Ft,
az egyes számok ára 460 Ft.
Előfizetésben terjeszti
a Magyar Posta Rt. Hírlapüzletága
1008 Budapest, Orczy tér 1.
Előfizethető
valamennyi postán, kézbesítőknél
a 11991102-02102799 számlán,
e-mailen: hirlapelofizetes@posta.hu,
faxon: 303-3440.
További információ: 06 80/444-444

Olvasószerkesztő:
Balahó Zoltán

Nyomdai munkák:
Opticult Bt. (Kovács Gyula),
mondAT Kft.

ISSN 0324-7627 (nyomtatott)
ISSN 1588-0672 (online)

E SZÁMUNK MUNKATÁRSAI

- Ábrahám Vera könyvtáros, temetőkutató, Szeged
Bakos István művelődéskutató, Budapest
Báncsi László tanár, a Veszprém Megyei Honismereti
Egyesület elnöke
Bartha Éva a Honismereti Szövetség titkára,
Budapest
Berdán Zsuzsanna néprajzkutató, Balatoni Múzeum,
Keszthely
Bibó István társadalomfilozófus, szociológus
(1911–1979)
Debreczeni-Droppán Béla a Honismereti Szövetség
elnöke, Budapest
Ferencz Győző újságíró, Zalaegerszeg
Halász Péter ny. főtanácsos, Gyimesközéplek
Horváth Géza dr. helytörténész-könyvtáros,
Tatabánya
Jászberényi Ferencné ny. könyvtáros, Győr
Kardos Tímea egyetemi hallgató, Debrecen
Kerékgyártó Mihály helytörténész, Ózd
Koczó József dr. ny. tanár, Vámosmikola
Kolozs Barnabásné ny. könyvtáros tanár,
Veszprém
Kováts Dániel dr. ny. főiskolai tanár, Szeged
Kriston-Vízi József dr. múzeumigazgató,
Dombóvár
Kríza Ildikó dr. néprajzkutató, Budapest
Labádi Lajos levéltárigazgató, Szentes
Matyikó Sebestyén József múzeumigazgató,
Siófok
Merényi-Metzger Gábor dr. PhD történész,
Gyula
Mészáros Kálmán dr. PhD. tud. munkatárs
Hadtörténeti Intézet és Múzeum, Budapest
N. Divíki Emma ny. okl. építész, Budapest
Nagy Árpád ref. lelkész, Izsák
Néma Sándor levéltáros, Győr
Pallagi László történelemtanár, Som
Pál Roxána kommunikációs munkatárs, Dombóvár
Pogány György könyvtárvezető, Pilis
Polgárdy Géza dr. jogász, újságíró, Budapest
Siket István László helytörténész, Makó
Sipos Endre vezetőtanár, művészetfilozófus,
Budapest
Szabadi Mihály helytörténész, Sióagárd
Szecskó Károly dr. történész, ny. levéltáros, Eger
Székelyné Kőrösi Ilona művelődéstörténész,
múzeumi osztályvezető, Kecskemét
Tölgyesi József dr. főiskolai docens, Veszprém
Udvarhelyi Nándor geológus, Miskolc
Valentyik Ferenc amatőr helytörténész, Dabas

A címlapon Kríza János portréja
(Kríza Dániel tulajdonában, Kríza György felvétele)

TARTALOM

BARTHA ÉVA KÖSZÖNTÉSE

Bartha Éva születésnapjára (<i>Halász Péter</i>).....	3

ÉVFORDULÓK

Szatmár és Nagymajtény, 1711–2011 (<i>Mészáros Kálmán</i>)	6
Kétszáz éve született Kriza János (<i>Kriza Ildikó</i>)	9

ISKOLA ÉS HONISMERET

Tanítómestereink

<i>Bibó István</i> : Közép- és Kelet-Európa területi státusának felborulása és a nyelvi nacionalizmus kialakulása	11
Javaslatok a magyar oktatás felelős vezetői számára (<i>Sipos Endre</i>)	14

SORSKÉRDÉSEK

„Mert a haza nem eladó...” Sopron és környéke visszatérésére emlékezve (<i>Nagy Árpád</i>)	19

HAGYOMÁNY

Sióagárdi karikázó (<i>Szabadi Mihály</i>).....	22
A sajonémeti „rabvágás” (<i>Kerekgyártó Mihály</i>).....	24

EMLÉKHELYEK

II. Rákóczi Ferenc lengyelországi menedékhelyei (<i>Udvarhelyi Nándor</i>)	27
Gróf Bercsényi Ferenc Antal halála és síremléke (<i>Merényi-Metzger Gábor</i>).....	30

TERMÉS

Ónod Thököly fejedelemsége idején (<i>Kardos Timea</i>)	32
Szalmatetős nagyközségből tizemeletes megyeszékhely. Zalaegerszeg történelmi vázlata (<i>Ferencz Győző</i>).....	37
Beregsom élete a XX. század első felében (<i>Pallagi László</i>)	39
Szeged zsidó temetői (<i>Ábrahám Vera</i>)	46

KRÓNKA

<u>A XXXIX. Honismereti Akadémia, Nagykőrös, 2011. július 3–8.</u>	
Elnöki megnyitó (<i>Debreczeni-Droppán Béla</i>)	49
A Honismereti Akadémia kitüntetettjei	52
A Börzsöny vizei (<i>Koczó József</i>)	58
A Kiss Áron játékos emlék-délutánról (<i>Kriston-Vizi József</i>).....	60
Emlékezés Gacsári Istvánra, a Füzesgyarmati Krónika írójára (<i>N. Divíki Emma</i>).....	61

A római kori Iovia újabb kincse (<i>Pál Roxána</i>)	63
Dr. Kós Károly néprajzi grafikái Keszthelyen (<i>Berdán Zsuzsanna</i>)	65
Egy hazafias egyház a magyar nyelvért. Százéves az első magyar mise a makói görög katolikus templomban (<i>Siket István László</i>).....	67
Száz éve történt. A földrengés éve Kecskeméten (<i>Székelyné Kőrösi Ilona</i>).....	69
Száz éve született a „Mátra mindenese” (<i>Szecső Károly</i>)	74
Nyolcvanéves a pápai H. Szabó Lajos (<i>Bándi László</i>)	75
Beszámoló a Honismereti Szövetség 2010. évi közhasznú tevékenységéről (<i>Bartha Éva</i>)	76
<u>In memoriam</u>	
Csicsery-Rónay István (1917–2011) (<i>Bakos István</i>)	81
Búcsú Deme László professzortól (<i>Kováts Dániel</i>).....	82
Balogh Mihály (1944–2011) (<i>Jászberényi Ferencné és Néma Sándor</i>)	83

KÖNYVESPOLC

Selmezbánya városi és bányajogi kódexe (<i>Polgárdy Géza</i>)	85
Szép szónoklatok mestere (<i>Kolozs Barnabásné</i>)	85
F. Bodó Imre – Barkóczi Ernő: Attala község krónikája (<i>Matyikó Sebestyén József</i>).....	86
Vaszar község története (<i>Tölgyesi József</i>).....	87
Vágvölgyi Zoltán (szerk.): Szentesi antológia – Válogatás Szentes szépirodalmi múltjának kincseiből (<i>Labádi Lajos</i>)	87
Tatabánya lakótelepei és utcanevei (<i>Pogány György</i>)	88
Tengerentúli könyv reneszánsz (<i>Valentyik Ferenc</i>)	90
Új kiadványsorozat indult egy „rég” intézményben (<i>Horváth Géza</i>).....	91
HONISMERETI BIBLIOGRÁFIA (összeállította <i>Halász Péter</i>)	93
Erdélyi Körök Országos Szövetsége (a zsigódi Wesselényi család kriptája ügyében).....	95

Tisztelt Szerzőink!

A Honismeret folyóirat nyomdai előállításánál könnyedséget jelent, s a korrektúra megtagadásával esetenként gyorsíthatja a megjelenést, ha a közlésre szánt írásokat e-mail-en egyszerű WORD formátumban küldik el számunkra, vagy gépelt kézirat esetén a szerkesztőség címére. Ha képeket küldenek, azokat JPG formátumban, 300 DPI felbontásban e-mail-en kérjük megküldeni. A közlésre szánt cikket csak a szerző nevének és postacímének feltüntetésével tudjuk fogadni.

Köszönettel a Szerkesztőbizottság

A Honismeret folyóirat megvásárolható:

Budapesti Teleki Téka, a Teleki László Alapítvány könyvesboltja
(1088 Bp. VIII., Bródy Sándor u. 46. Tel.: 1-266-0857)
MNM VERÁNÓ Könyvesbolt (1053 Budapest, Magyar u. 40.)
Unitárius Könyvesbolt (Bp. V., Alkotmány u. 12. Tel.: 1-311-2241)

Bartha Éva köszöntése

Az ünnepelt (Gál Jenő felvétele)

ne olyan, amilyen most, nem fejtene ki ilyen szerteágazó, értékmentő tevékenységet ő mindig szívvel-lélekkel, maximális odaadással végezte. Úgy, ahogy kell, úgy ahogy érdemes. Munkavégzése mindnyájunk számára példa lehet. Nélküle nem lennének ilyen gazdag programmal megtartott, jól sikerült rendezvényeink, és nem lenne ilyen mintaszerű működésünk, nem lenne ilyen gördülékeny és jó a Szövetség és a tagszervezetek kapcsolata sem. Nagyon sokat köszönhetünk neki és kerek születésnapján köszönjük is mindezt, és jó (még jobb) egészséget kívánva neki, szeretettel köszöntöm. Isten éltesen sokáig!

Ezt követően Halász Péter, a Honismereti Szövetség tiszteletbeli elnöke mondott szívhez szóló köszöntőt, melynek végéig a születésnapot egy nagy virágcsokorral ajándékozták meg, majd egy 150 személyes torta gördült be a terembe. A bensőséges ünneplés Bartha Évának szóló népdalénekléssel zárult, melynek során minden tagszervezet (megye) elénekelté azt a népdalt, mellyel erre az alkalomra készült.

Bartha Éva születésnapjára

Legendás szervezeteknek legendások a vezetői, vagy legalábbis idők során azzá válnak. Így van ez a Honismereti Szövetségben is. Olyannyira, hogy visszatekintve a múlt időbe, nehezen tudjuk eldönteni: azért tartjuk-e nagyra Töltési Imrét, Kanyar Józsefet, Szikossy Ferencet, mert létrehozták és felvirágoztatták a honismereti mozgalmat és annak szervezetét, a Honismereti Szövetséget, vagy pedig azért jutott erre a szintre, ismertségre és eredményességre mozgalmunk és Szövetségünk, mert az elmúlt fél évszázad során kiváló vezetői voltak.

De miért beszélék múlt időben? Hiszen itt van közöttünk Szövetségünk titkára, Bartha Éva, akit részben kerek, részben szögletes számból álló születésnapja közeledvén ebben a rangos közösségben, ime, fölköszöntök.

Bartha Évát tehát – gondolom – a jelenlévők mindnyájan ismerik. Mindenki tudja, hogy 21 eszten-deje választottuk Szövetségünk titkárának. Nyilván azt is tudják, tudjátok, hogy a 21-es nyerő szám. És úgy látszik nemcsak a kártyában, hanem a honismeretben is. Mert ennél nagyobb nyereség nem érhetne volna mozgalmunkat, ennél nyerőbb lapot nem húzhatott volna annak idején Töltési Imre bátyánk. Pedig akkor, jól emlékszünk rá, még maga sem tudta, hogy milyen kincsre lelt, ő maga is csak lassanként jött rá, hogy – bizony, mindnyájunk számára kihúzta a *főnyereményt*.

Bartha Évát – gondolom – mindnyájan ismerjük. Mégis, azt hiszem, van életének néhány olyan, ha nem is rejtett, de kevésbé ismert mozzanata, amit szeretnék feleleveníteni és megosztani Önökkel, Veletek, hiszen minden honismerettel foglalkozó ember tudja, hogy a hont, a hazát is úgy tudjuk igazán szeretni, ha minél jobban megismerjük.

Így vagyunk Évával is!

Kedves Barátaim!

Bartha Éva, bár a második világháború kellős közepén, mégis békés körülmények között született, hiszen az akkor közigazgatásilag Békéshez tartozó Bélmegyey-Kárászpustán látta meg a napvilágot. Bizonyára innen hozta békés természetét is, máskülönben hogyan is tudott volna elviselni bennünket, hiszen még én is csak ritkán tudtam őt kihozni a sodrából. Békésen született tehát Éva, de családja a Székelyföldről, a Sepsiszéki Nagyborosnyóból valamint Marosvásárhelyről ered. Gazdatiszt édesapja pedig, a maradék Magyarország különböző helyein szolgálva Éva világra jöttekor családjával éppen Békésen tartózkodott. Éva süldő leányként ott ismerkedhetett meg a vidéki élet szépségeivel s a szocializmusnak csúfolt kommunista rémuralom csúfságaival. Édesapját később a Baranya megyei Sumonyba szolította a szolgálat, így Évának Békés után módja volt gyermekfejjel – és gyermekszívvel – megismerni a Békés megyéhez képest másképpen szép Ormánságot is. Volt tehát honnan magába szívnia a honismeretet, s későbbi élete során – becsületére legyen mondva – sem az erdélyi gyökereket, sem a békési, majd baranyai gyermekvilágot nem feledte, mindegyiket kibocsátó, szülő- és felnevelő tájnak tekinti és érezi ma is.

Többfelé járt tehát iskolába, s ez a járás esetenként jó néhány kilométert jelentett, de hát Évának akkor még nemcsak szépek, hanem jók is voltak a lábai. Magyar-történelem-rajz-szakos tanári diplomát a pécsi Tanárképző Főiskolán szerzett, s Pécs városa a mai napig közel áll Éva szívéhez. Nemcsak azért, mert dr. Simor Ferenc a Baranya megyei Honismereti Egyesület elnöke, de Pécsnek szinte minden utcája – bizonyíthatom – kellemes, nem egyszer titokzatos főiskoláskori emlékeket ébreszt benne.

1963-tól 1976-ig Tatabányán tanított, s már itt belekóstolt az iskolai honismereti munkába. Nem volt nehéz, hiszen Komárom megyében igen korán kibontakozott az önkéntes néprajzi, majd a honismereti mozgalom. 1963-ban, éppen Éva odakerülésének esztendejében rendezte a Néprajzi Társaság Tatán az Önkéntes Néprajzi és Nyelvjárási Gyűjtők első országos találkozóját, s olyan kollégái és munkatársai voltak a megyében, mint Sáray Szabó Éva, Körmendi Géza, Túri Róbert, Virág Jenő, hogy csak néhányat említsen. Ha majd egy buzgó és ifjú művelődéstörténész Bartha Évából doktorálva görcső alá veszi életrajzát, nyilván külön fejezetet szentel annak a folyamatnak, aminek eredményeként ünnepeltünk – noha a tanári oklevélhez később az ELTE Bölcsészettudományi Karán történelem kiegészítő szakon középiskolai tanári diplomát is szerzett – az 1970-es évek közepén a közoktatásról átváltott a köz-művelődés vágányára, és 1988-ig a Hazafias Népfront Komárom megyei szervezetének közművelődési előadójaként szolgálta egyre inkább a honismereti mozgalmat. Különösen a honismereti szakkörök támogatása és a nyári honismereti táborok szervezése és vezetése során kamatoztatta eredményesen pedagógusi felkészültségét és tanári vénáját. Sokszor mesélt nekem ezekről az ifjúsági táborokról, s lelki szemeim előtt sokszor megjelent a kép, amint Éva néni pedagógiai érzékével, tudásával és kedvességével elbűvöli a honismereti táborok kamaszait.

A Honismereti Mozgalom történetét feldolgozó monumentális munka külön fejezete foglalkozhat majd azzal a ma még jórészt feltáratlan kérdéssel is, hogy milyen elképzelések, tárgyalások és konspirációk eredményeként született meg a döntés 1988 derekán, hogy Töltési Imre saját kérésére történő nyugdíjazása után Bartha Éva legyen az Országos Honismereti Bizottság titkára, s a Honismeret folyóirat szerkesztő bizottságának tagja.

Az 1990-ben megalakult Honismereti Szövetség küldöttgyűlése aztán a szervezet titkárává választotta Bartha Évát. Ebben a tisztségében immár 21 éve, több mint két évtizede szervezi a honismereti mozgalom valamennyi tevékenységét, mégpedig – azt hiszem, kimondhatom – mindnyájuk teljes megelégedésére. A szövetség napi adminisztrációjának ügyészségi és minisztériumi revizorok által is elismert, színvonalasra értékelte munkája mellett fáradhatatlanul ösztönzi, segíti és koordinálja a megyei

egyesületek tevékenységét, kitarotán tervezzi és szervezi a szövetség rendszeres és alkalmi rendezvényit. A szűkebb, vagy bővebb esztendőkből mindig megtalálta a lehetőséget, hogy maximálisan kihasználja a Honismereti Szövetség különböző forrásokból kapott támogatásait.

Bartha Éva példátlan, de példamutató önzetlensége tette és teszi lehetővé, hogy a Szövetség szinte minden fillért tevékenységére fordíthatson. Egyes diplomácia érzékkel kialakított együttműködések révén olyan intézményi háttérrel sikerült kialakítania a nagymúltú és nagyhírű Magyar Nemzeti Múzeumban, ami lehetővé tette nemcsak az infrastruktúra célszerű összekapcsolását, de azt az ideálisnak tekinthető állapotot is, hogy a Honismereti Szövetségnek munkája során nem voltak székház-problémái, nem voltak terem-gondjai. Köszönhető ez közvetlen főnökének, munkatársának s a honismereti mozgalomban is fegyvertársának, Halminé dr. Bartó Annának, továbbá a nemrég elhunyt Szikossy Ferencnek, a Nemzeti Múzeum korábbi főigazgató-helyettesének, valamint a mindenkori igazgatóknak, új elnököknek, Debreczeni-Droppán Bélának és mindenekelőtt Éva búbajos stílusának, aminek általában nehezen tudnak ellenállni az emberek, különösen a férfiak és az igazgatók. Még múzeumi munkaköri leírásába is belekerült a Honismereti Szövetség titkári feladatainak ellátása.

Bartha Éva, amióta ismerem, szüntelenül a honismereti mozgalomért dolgozott és dolgozik, de talán szebben és igazabban hangzik, ha azt mondom: a *honismereti mozgalmat szolgálja*. Ennek érdekében – már nem egészen tinédzser korában – megtanulta a számítógéppel való szövegszerkesztés tudományát, magas szinten beledolgozta magát a digitális pályázati írás módszertani útvesztőibe. Az ezredforduló tájékán, amikor a Duna TV-vel is együttműködve az egész Kárpát-medencére kiterjedően szerveztük a különböző évfordulókhoz kapcsolódó honismereti-művelődéstörténeti vetélkedőket, azok sikerének záloga elsősorban Éva pontos, lelkiismeretes szervezőmunkája volt. Hogy stílusos legyek, így mondom: *boszorkányos* ügyességgel keltette fel a megyék honismereti egyesületeinek érdeklődését, s hangolta össze a különböző érdekeltségeket, a különféle értékrendek mentén megnyilvánuló elkötelezettségeket, a nem egyszer eltérő gondolkodásmódokat. Tanácsot adott, ahol tanácsra volt szükség; biztatott, ahol biztatás kellett; elsimított, ahol el kellett valamit simítani, összehozott, amikor össze kellett hozni a dolgokat.

Szövetségünk, mozgalmunk, személy szerint is mindnyájan nagyon sokat köszönhetünk Bartha Évának. Köszönjük a munkáját, a lelkiismeretességét; köszönjük kedvességét, jó kedélyét; köszönjük balfogásaink kijavítására törekvő igyekezetét. Köszönjük a Sorsnak és a Jóistennek, hogy munkatársai, fegyvertársai lehettünk, lehetünk.

S mindezért, mit adhatunk mi Nekí, mit adhat számára a honismereti mozgalom? Talán – legalábbis higgyünk benne –, talán egy nagy család melegét, szeretetét, egy közösséghez való tartozás semmivel sem pótolható örömét.

Kedves Éva!

Ezen a nem mindennapi, soha meg nem ismétlődő születésnapon szívünk minden melegével kívánunk Neked jó, sőt jobb egészséget. Kívánjuk, hogy találj sok örömet mindnyájunkért végzett áldozatos munkádban, s kérünk, érezd meg feléd áradó szeretetünket.

Halász Péter

ÉVFORDULÓK

Szatmár és Nagymajtény, 1711–2011*

Nemzeti évfordulóink sorában, ha nem is a legfontosabb, de számos helyi kezdeményezés, megemlékezés révén mégis komoly, széleskörű érdeklődéssel kísért eseménynek mondható a szatmári békekötés és a majtényi fegyver-, pontosabban zászlóletétel, amelynek idén tavasszal ünnepeltük háromszázadik évfordulóját. A *szatmári béke* néven ismertté vált szerződés kora újkori történelmünk egyik fordulópontja, amely nem csupán a nyolc évig tartó Rákóczi-szabadságharcot zárta le, hanem a XVII. századi Habsburg-ellenes rendi felkelések hosszú sorozatának végére is pontot tett. De amennyire lezárása volt a réginek, legalább annyira nyitánya volt egy új korszaknak is, amely kedvező lehetőségekkel biztosította Magyarország betagozódását a Habsburg-monarchiába, s a 150 éves oszmán hódoltság alatt teljesen elpusztult ország újjáépítését, a nemzet felemelkedését eredményező folyamat elindítójává vált.

A történelmi eseményre utaló két legfontosabb emlékünkből az egykori Habsburg-monarchia és azon belül a Magyar Királyság későbbi sorsát is szimbolizálja. Az első maga a békeokmány, amelynek két ismert eredeti példánya az Osztrák Állami Levéltárban található, az egyiket eredetileg is ott őrizték, a másik pedig antikváriusi forgalomból a XIX. század során került bécsi közgyűjteménybe. Másodikként a „fegyverletétel” emlékművét említhetjük, azt a nemesen egyszerű köobeliszket, amely ma Romániában, Kismajtény határában, a domahidai vasútállomás közelében áll. Az elsősorban magyar szempontból jelentős történelmi esemény dokumentuma és emlékműve tehát ma két szomszédos országban található. Ez és más, hasonló példák tucatjai egyrészt kibogozhatatlan összefüggésrendszert rejtenek a tájékozatlan kívülálló számára, másrészt kényelmetlen situációkat teremthetnek az érintett országok, népek, nemzetek közötti kapcsolatokban, de ennek ellenkezőjéppen a hagyományok és a közös múlt felidézésének lehetőségével a korszerű kapcsolatépítés szolgálatába is állíthatók. Szerencsére ma már ez utóbbi a jellemző, hiszen a Magyar Országos Levéltár bécsi munkatársának közreműködésével a szolnoki, a nyíregyházi és a szatmárnémeti múzeum jubileumi kiállításán is megjelenhetett a békeokmány hasonmása, a majtényi emlékmű pedig magyarok és románok, az anyaországi és határon túli magyarság képviselői, helybeliek és távolról érkezett vendégek közös ünneplésének, megemlékezésének ad helyet évről évre, így az idei kerek évforduló alkalmából is.

A békekötés emlékműve a majtényi sikon (Sárándi Tamás felvétele)

De mit is ünnepeltünk 2011. április utolsó, május első napjaiban, miről tanúskodik a békeokmány és mire emlékeztet a majtényi emlékmű? A mindössze néhány oldalból álló, tíz számozott és egy számozatlan pontban összegzett egyezmény politikai kompromisszum volt, amelyet a két hadviselő fél főparancsnoka, a király részéről Pálffy János gróf, kuruc részről pedig Károlyi Sándor báró kötött egymással.

Pálffy I. József nevezte ki 1710. szeptember 26-án a császári hadsereg élére, annak a Siegbert Heister grófnak az utódként, aki a kurucokkal és a polgári lakossággal szembeni kegyetlenkedéseivel vált hírhedtté, s aki maga a katonai megoldás híve-

* Készült a Magyar Tudományos Akadémia Bolyai János Kutatási Ösztöndíjának támogatásával.

ként a felkelés vérbefojtásának legfőbb szorgalmazója volt. Pálffy vele szemben már korábban is minden lehetőséget megragadott a politikai rendezés érdekében, ezt a célt szolgálta többek között Oeskey László brigadéros átpártolásra bírása és Bezerédj Imre brigadéros megkörmövelezése 1708-ban, valamint az ostromlott Érsekújvár kuruc védői számára felajánlott kedvező kapitulációs lehetőség 1710 augusztusában. Úgyes politikus és kiváló katona volt, a ranglétrán fokozatosan, egyéni hősiessége és rátermettsége révén jutott előre, bár kétségtelen, hogy karrierjéhez az a szerelmi szál is hozzájárult, amely leányát, Pálffy Maria Annát fűzte I. Józsefhez.

Társ a békekötésben az a Károlyi Sándor volt, aki szintén ősrégi, udvarhű főúri családból származott, de felmenői országos szerepet korábban nem játszottak. 1703-ban, a felkelés kezdetén Szatmár vármegye főispánjaként még megyei bandériummal és császári katonasággal verte szét Esze Tamás vígyázatlan hadát a dolhai ütközetben, majd Bécsbe sietett, hogy javaslatokat tegyen a küszöbön álló háború elkerülésére. Ajánlatait fontolóra sem vették, személyes sérelmek is érték, közben pedig – miután maga Rákóczi állt a felkelők élére – birtokai és családja kuruc kézre került. 1703 októberében rászánta magát az átállásra, s a fejedelem azonnal tábornokká nevezte ki. Károlyi Rákóczi jellemzése szerint rendkívül ügyes, tanulékony hadvezérnek bizonyult, s ha – többnyire rajta kívül álló okokból – kudarcot vallott, mindannyiszor kész volt az újrakezdésre. A szabadságharc utolsó éveiben, amikor a többi tábornok már részben meghalt, részben elpártolt, részben kiöregedett, megbetegedett, Károlyira egyre súlyosabb feladatok hárultak. 1710 tavaszán például sikeres akció keretében juttatott utánpótlást az ellenes vonalak mögött elszigetelt Érsekújvárra, amikor pedig a pestistől rettegő, egyre rosszabb idegrendszerű Beresényi Miklós főgenerális az év őszén Lengyelországba távozott, hogy személyesen vegye kézbe a cárral folytatott diplomáciai tárgyalások vezetését, Károlyi vált a fejedelem egyedüli támaszává a hadügyek irányításában.

A szabadságharc ügye ekkor már hanyatlóban volt, Rákóczi az 1708. évi trencsényi csatavesztés óta folyamatos térvészésre kényszerült: ellentámadási akciói 1709-ben a lipcsei hadjáratban, majd 1710 elején a romhányi csatában is rendre kudarcot vallottak. Az elhúzódó háborús-polgárháborús állapot és az utolsó években tomboló pestisjárvány szinte teljesen felőrölte Magyarország társadalmi és gazdasági erejét, ezért a békevágy mindkét fél részéről felerősödött. Rákóczi az egyre fenyegetőbb katonai vereség árnyékában már csak külföldi segítségben bízhatott. Legfőbb célja volt, hogy a franciák oldalán részt vehessen a spanyol örökösödési háborút lezáró egyetemes béketárgyalásokon. A másik európai hadszíntéren, az északi háborúban bekövetkezett fordulat (XII. Károly svéd király poltavai veresége) nyomán pedig egyre erősebb reményeket fűzött a vele 1707 óta formális szövetségben álló I. Péter cár által nyújtandó katonai támogatáshoz. Mindkét diplomáciai elképzelés feltétele lett volna a magyarországi harcok elnyújtása. Erre azonban a kuruc hadsereg saját erejéből képtelennek bizonyult, s a katonai vereséget pusztán azért kerülhette el, mert Bécs számára is egyre fontosabbá vált Magyarország tartós pacifikálása. 1710/1711 fordulóján az 1701 óta tartó spanyol örökösödési háború már a végéhez közeledett, s egyre nyilvánvalóbbá vált, hogy a Habsburg-birodalom súlypontja Európa nyugati részéből keletre, a Duna mellé helyeződik át. Ezzel Magyarország szerepe sokszorososan felértékelődött, s mind sürgetőbbé vált a magyarországi háború lezárása. Ezt az igényt csak fokozta a karlócai béke (1699) után új erőre kapó Oszmán Birodalom fenyegető magatartása. Éppen ezért az új császári fővezér nem egyedül állt szemben a háborús párttal, maga mögött tudhatta Wratisslaw cseh kancellárt, Savoyai Eugént, az Udvari Haditanács elnökét és természetesen magát az uralkodót is.

Pálffy felismerte a kedvező helyzetet a birodalmi és a magyar rendi érdekek összeegyeztetésére, de azt is jól látta, hogy ehhez mindenképp a magyar politikai erők egységének helyreállítására (tehát a „kuruc” és „labanc” tábor kibékítésére) van szükség. Tervének végrehajtásához megfelelő partner is kellett, s erre a szerepre Károlyit szemelte ki. 1710. november 14-én és 17-én levelében szólította fel őt az egyéni meghódolásra, de természetesen nem gondolhatta komolyan, hogy Károlyi már ekkor elhagyja a kuruc tábornokot. Inkább arra számíthatott, hogy a kuruc tábornagy megmutatja majd levelét Rákóczinak, s így kilendítheti a holtpontról a korábban megszakadt tárgyalások menetét. Ezzel szinte egyidejűleg Rákócziban is hasonló gondolat ébredt: november 23-án a hadifoglyok kölcsönös kicserélését célzó tárgyalások ürügyén vetette fel Károlyinak a Pálffyval való találkozás gondolatát. Nyilvánvaló, hogy mindkét fél puhatólózás céljából tett egy óvatos lépést a másik felé. Károlyi – mint később vallotta – „Istennek csudálatos, titkos és megfoghatatlan rendeléséből” éppen akkor kapta meg Pálffy levelét, amikor Munkácsra indult, hogy a fejedelem javaslatát részletesebben is megbeszélhessék.

A tárgyalások a debreceni főbíró, Komáromi Csipkés György közvetítésével vették kezdetüket, miközben a kurucok katonai téren egyre kilátástalanabb helyzetbe kerültek. 1710 őszén és telén ugyanis Szolnok, Eger és Eperjes is meghódolt a császáriaknak, a körülzárt Kassával pedig megszakadt az összeköttetés. Az év végére a kurucok a Tisza mögé szorultak vissza, 1711 januárjában pedig már Deb-

recen vált Pálffy főhadiszállásává. Mikor innen is tovább indult, hogy csapataival újabb területeket vegyen birtokba, Téglya és Hadház térségében Károlyi hadsegéde, majd maga a kuruc főparancsnok fogadta, s a személyes találkozás eredménye egy újabb fegyverszünet lett némi területi engedményért cserébe.

Miután Károlyi meggyőződött róla, hogy Pálffy nem kíván élni katonai erőfölényével (20 ezer kuruc katonával szemben ekkor már 50 ezer császári állomásozott az országban!), hanem minden eszközzel a politikai megegyezés lehetőségét keresi, sikerült rábeszélnie a fejedelmet egy személyes találkozóra. Erre 1711. január 31-én Vaján került sor. A fejedelem ekkor állt legközelebb a békés megegyezés gondolatához, s ígéretet tett Pálffynak egy, a császárnak szóló hódoló levél megírására. A levél hangvétele végül túl önérzetesre sikerült, és meghódolás helyett a konföderált rendek harcának jogosságát ecsetelte. Röviddel utóbb, a magyarországi és erdélyi tanácsosok salánki gyűlésén pedig határozat született az 1706. évi békefeltételekhez való ragaszkodásról, amely Bécs számára két ponton volt elfogadhatatlan: az udvar mereven elutasította Erdély önállóságának és a béke nemzetközi szavatolásának igényét. Maga Rákóczi így végleg elzárkózott a kompromisszumkötés lehetőségétől, és 1711. február 21-én Lengyelországba távozott, hogy személyesen vegye fel a kapcsolatot Péter cárral. Mikor Vereckénél átlépte az országhatárt, talán még nem sejtette, hogy utójára vetheti pillantását hazai földre, roppant kiterjedésű munkácsi és szentmiklósi uradalmának apró falvaira és hatalmas erdősegeire.

Távozása előtt Károlyi Sándorra bízta csapatai főparancsnokságát és a tárgyalások folytatását. Munkács várát ugyanakkor kivette Károlyi parancsnoksága alól, s a helyőrség élére az idős, köszvényes Sennyey István generálist, a konföderáció kancellárját állította, aki egyébként unokafivére volt Károlynak.

A katonai erőviszonyokat, a bel- és külpolitikai lehetőségeket reálisan felmérő Károlyi a fejedelemmel való többszöri levélváltás, tanácskozás, majd a császárnak tett hűségnyilatkozat után gyűlést hívott össze Szatmárra, s az ott megjelentek a békés megegyezés mellett döntöttek. Az első szatmári gyűlés határozatáról értesülve Rákóczi kétségbeesett kísérletet tett a harc folytatására. Április 18-án kelt híres kukizói kiáltványában ugyanazt a társadalmi réteget, a vitézlő rendet szólította meg, amellyel nyolc évvel korábban kirobantotta a felkelést. Ekkor azonban már a „szegénylegények” zöme is belefáradt a küzdelembe, s miután Károlyi a jobbágy származású tisztek kiváltságait is belefoglaltatta a békeokmány szövegébe, már ez a megfogyatkozott, kivézet réteg sem vált a békekötés kerékkötőjévé.

A fejedelem leváltotta Károlyit, s a lengyel földön tartózkodó Esterházy Antal tábornagyot nevezte ki a helyére, de sem ő, sem pedig a hasonló feladattal megbízott Vay Ádám udvari főmarsall nem vállalta a lehetetlent, meg sem kísérelték az irányítás átvételét.

A békekötés útját azonban nem csupán Rákóczi próbálta akadályozni, egy váratlan fordulat következtében Bécsből is veszély fenyegette a megegyezést: 1711. április 17-én elhunyt I. József császár és király. Eleonóra Magdolna régens anyakirályné eltávolította az udvarból Pálffy leányát, sőt április 20-án magát Pálffyt is leváltotta. A válságos pillanatban maga Savoyai Eugén lépett közbe, aki elérte, hogy a bán visszanyerje a főparancsnokságot és teljhatalmat kapjon a tárgyalások befejezésére.

A béke szövegét a második szatmári gyűlésen, 1711. április 29-én véglegesítették, s Pálffy János teljhatalmú császári és királyi biztосon kívül a mellé rendelt udvari haditanácsos, Karl Locher is aláírásával és pecsétjével hitelesítette. Április 29-én és 30-án feleskették a katonákat a császárra, április 30-án a majtényi síkon a kurucok letették a zászlókat (az akkor Nagymajtényhoz tartozó puszta területén jött létre később Kismajtény község), majd fegyvereiket megtartva hazaoszlottak. Május 1-jén Nagykárolyban kuruc részről is aláírták a békeokmányt. A béke megkötésével egyidejűleg kapitulált Kassa városa, majd néhány héten belül Kövár, Huszt és Ungvár is megadta magát. Legtovább Munkács védői tartottak ki, de 1711. június 22-én Sennyey István generális is elfogadta a szatmári egyezséget és megnyitotta a vár kapuit a császári csapatok előtt.

A megegyezés nagyvonalú amnesztia volt a felkelés valamennyi résztvevője számára, s a fejedelem személyére és vagyonára szóló kegyelemadást is magában foglalta. Rákóczi azonban mindvégig ragaszkodott az önálló Erdélyhez és a békeegyezmény nemzetközi garanciájához, ezért elutasította a megegyezést. Miután az orosz segítségben csalódnia kellett, Franciaországba távozott, de ügyének érdemi rendezését az utrechti és a rastatti béketárgyalásokon sem sikerült elérnie. 1717-ben III. Ahmed szultán hívására Törökországba távozott és Rodostóban fejezte be életét.

A szatmári megegyezés Rákóczi elutasítása ellenére, a biztos katonai vereség árnyékában is megvalósította mindazt, amiért a kurucok fegyvert fogtak. Több mint egy évszázados küzdelem után létrejött végre az uralkodóház és a rendek kiegyezése, elsimultak a magyar politikai eliten belüli ellentétek is. Kezdetét vehette a XVIII. század nagy országépítő munkája!

Források és irodalom: *Bánkúti Imre:* A szatmári béke. Bp., 1981. (Sorsdöntő történelmi napok, 6.); *Bánkúti Imre:* Dokumentumok a szatmári béke történetéhez. Bp., 1991. (BTM Műhely 2.); Gróf Károlyi Sándor önéletrajza és naplójegyzetei. Kiadta Szalay László. [Thaly Kálmán előszavával.] Pest, 1865. I–II. köt. (Magyar Történelmi Emlékek, IV–V. köt.); *Kovács Ágnes:* Károlyi Sándor. Bp., 1988. (Magyar História. Életrajzok.); A szatmári béke története és okirattára. Közzétette, történeti bevezető tanulmánnyal és jegyzetekkel ellátta: *Lukinich Imre.* Bp., 1925. (Fontes historiae Hungariae aevi recentioris. Magyarország újabbkori történetének forrásai. Hivatalos iratok és levelek.); Bene Regi – A király javára. Ebergényi László császári altábornagy szerepe a szatmári békekötésben. Ebergényi László válogatott levelei és Bivolinyi István töredék naplója (1710–1711). A levelezést sajtó alá rendezte, a bevezetőt írta és a mutatókat összeállította *Mészáros Kálmán.* A latin nyelvű naplót fordította és jegyzetekkel ellátta *Bánkúti Imre.* A latin nyelvű szövegrészeket lektorálta *Tóth Gergely.* Bp., 2010. (Rákóczi Források.); *Pulyai János:* Szatmári békeség. Sajtó alá rendezte, a bevezetőt írta, a jegyzeteket és mutatókat *Mészáros Kálmán* közreműködésével összeállította *Bánkúti Imre.* Bp., 2007. (Rákóczi Források.); *Rákóczi Ferenc:* Vallomások. Emlékiratok. Szerk. és jegyz.: *Hopp Lajos.* Ford.: *Szepes Erika* és *Vás István.* Bp., 1979. (Magyar Remekírók.)

Mészáros Kálmán

Kétszáz éve született Kriza János

Az erdélyi reformnemzedék kiemelkedő személyisége, a népies költészet megteremtője, az unitárius egyház újjászervezője, a székely népköltészet gyűjtője Kriza János egy kicsiny faluból, szegényes környezetből, Nagyajtáról indult el. A torockói, kolozsvári tanulókévek után a berlini Humboldt egyetemen (akkor Friedrich-Wilhelm Universitát) mélyítette el filozófiai, teológiai, esztétikai ismereteit.

A reformkorban élt, amelynek fő célja a magyar irodalmi élet kiterjesztése, a magyar nyelvű alkotások létrehozása, a kulturális örökség feltárása, a műveltség általánossá tétele. Ezt megérezte és tudatosította diákévei alatt, és a gondjaira bízott ifjabbak között olvasókört szervezett, a tehetséges fiatalok verseit közzétette. Előbb az *Athenaeum*, majd a *Remény* című almanachban jelentek meg saját szerzeményei. Versei népszerűek voltak. A szabadságharcos katonák visszaemlékezéseiből tudjuk, hogy táborozáskor az ő dalait is énekeltek. Témái a mindennapi életből fakadtak. Költészetével éppen ahhoz a társadalmi réteghez szólt, amelyik nyitott volt a köznép sorsának megismerésére, amelyik nem határolta el magát a falun és városon élőtől, hanem a polgárosodás hívei voltak, megbecsülték a hagyományos értékeket. „*Kriza három év alatt Erdély társ nélküli népdalnoka lett*” – írta méltatásában a kortárs professzor Toldy Ferenc, és elismerésként az Akadémia tagjai sorában ajánlotta Krizát. Mai napig Petőfi legjelentősebb előfutára a szakértők szerint. Megteremtette az irodalmi népdalokat. Nemcsak az ő korában, de még később is rendhagyó vállalkozás volt a székelyek mindenkitől különálló helyzetének, a háttér-szolgáltató paraszti sorsú szabad székelyek kettős terhének bemutatása a költészet segítségével.

Kolozsvár unitárius lelkészeként, majd 1861-től püspökként részt vállalt a város lüktető életében, de állandó kapcsolatot tartott a falvak lakóival is. A tehetséges fiatalokat támogatta, szerény papi otthona nyitva állt a szegény diákok előtt, és a végzősöket külföldi, főleg angliai tanulmányutakhoz segítette. A szabadságharc bukása utáni dermedtségből ő ébresztette fel a vezető nélkül maradt egyházat, újjászervezte a teológiai oktatást, elkészítette az új énekeskönyvet, hitvalló kátét, és a máig megjelenő unitárius folyóirat, a *Keresztény Magvető* elindítására vállalkozott. Az egyházért tett intézkedései máig éreztetik hatásukat.

Sokirányú tevékenységéből legismertebb a *Vadrózsák. Székely Népköltési Gyűjtemény*, ami 1863. január 14-én jelent meg gróf Mikó Imre, Erdély mecénásának anyagi támogatásával. Jelentős várakozás előzte meg a régóta készülő kiadványt, mindenekelőtt a balladák miatt. Így természetes, hogy a gyűjtemény élén a balladák olvashatók. A gyűjtemény tájegységekre bontva közli a dalok, balladák, mesék, szokások, párosító dalok, gúnyversek, találóskérdések, stb. szövegét. Hatalmas anyag, mégis csupán egy része a közlésre átadott gyűjtésnek. Ma már minden gyermek kezébe eljutnak a Kriza-mesék, tankönyvek, irodalmi válogatások közlik a balladákat, és népi együttesek révén megismerhetők a régi székely népdalok.

Kriza közlése nyomán az érdeklődés középpontjába került a *ballada*. Korábban nem figyeltek fel az emberi sorsokat bemutató, tragédiákról szóló balladák emocionális hatására, így azok megbújták a dalok között. A balladák felfedezésével egy új költészeti ág került felszínre. A természetfeletti erőknek kitett hősöket, a megmásíthatatlan végzetre épülő drámák áldozatait mutatja be a ballada. A végzetes szerelem jelképe lett Kádár Kata, ami a Trisztán és Izolda magyar vetületéként lett népszerű. Irodalmunk lenne szegényebb, ha Kriza nem fedezte fel a falba épített asszony kegyetlen sorsát, Kőműves Kelemené balladáját, vagy Júlia szép leánynak az égi jegyeshez készülődő drámáját. A klasszikus, régi balladák

többsége Kriza gyűjtésével lett ismertté. A táncos kedvű, férjét ápolni nem akaró asszonyról, a szerelméért halni akaró legényről, a szüzességét feláldozni képes lány vívódásáról színpadi alkotások születtek. A népballadák a leghíresebb zeneszerzőket ihlették meg, és nemcsak Bartók Béla, Kodály Zoltán, Lajtha László, Bárdos Lajos merített a népköltészet tárházából. A dramatikus mondandón kívül a versek rímei, a változatos alliteráció, poétikai gazdagság, szavakban rejlő humor tette gazdagabbá a magyar költészetet.

A nyelv, a beszédmód, táji sajtások iránti nyitottságával hazánkban megalapozta a dialektológiát. Első tájszótár tőle származik, ehhez tartozóan megírta a nyelvi sajtásokat sűrítő tanulmányát, amelyben rávilágított Erdély változatos, egymástól eltérő dialektusaira. Kriza születésének 200. évfordulójára megjelent a *Vadrózsák* reprint kiadása, bizonyítva az egyéni kezdeményezést, amivel a különböző tájak sajtásait reprezentálta.

A Kriza-mesék visszavezetnek a tündérmesék kalandvilágába, a már elfelejtett kultúra, a természetfeletti világ rejtelmibe, megmutatva a hősök kitartó küzdelmét a kitzűzött cél érdekében. Példaadó, ahogyan a kicsi borsszemű Jankó visszahozza a hétfejű sárkány által elrabolt testvéreit, és elgondolkodtató a véget nem érő szerelemért, Tündér Ilonáért egész világot bejáró legény sorsába ágyazott emberi jellem sokféle ábrázolása is. Mirkó királyfi, Mőndölecskék és sok más mese kultúránk alapvető része lett. A Kriza-meséket újjá formálta Benedek Elek, Illyés Gyula és még sok meseíró, belekerültek a mesekönyvekbe anélkül, hogy az ő nevét említették volna. A nemzetközi világba 1880-tól helyet kapott az angol fordítás segítségével, a mesék tartalma alapján beleillesztették az európai népek hagyományában feltalálható párhuzamokat rendszerező katalógusokba.

Kriza János születésének kétszázadik évfordulóján tisztelettel emlékezünk a költőre, a püspökre, a népköltészet gyűjtőjére, az elévülhetetlen érdemeire, a magyar művelődésben betöltött szerepére.

Kriza Ildikó

Védfallal kerített unitárius templom Kriza János szülőfalujában, Nagyajtán

ISKOLA ÉS HONISMERET

Tanítómestereink

Bibó István:

Közép- és Kelet-Európa területi státusának felborulása és a nyelvi nacionalizmus kialakulása

Mikor a XVIII. század végén kirobban és teret kér a modern demokratikus nacionalizmus, Nyugat- és Észak-Európában semmi kétség nincs benne, hogy az a keret, az az ország, melyet a nép birtokba akar venni, nem más, és nem is lehet más, mint a *meglévő állami keretek*: Franciaország, Nagy-Britannia, Spanyolország, Portugália, Belgium, Hollandia stb. Más volt a helyzet Közép- és Kelet-Európában. Német- és Olaszországban a Német-római Császárság politikai formációja kuszálta össze mindkét ország politikai fejlődését, Kelet-Európában pedig az oszmán hatalom előretörése döntötte meg a meglévő nemzeti kereteket, anélkül hogy végleges és szilárd új keretet tudott volna fölépíteni. Mind a két tényező közrejátszott annak a végzetes államalakulatnak a létrejöttében, mely az állam- és nemzetalakulás útját Közép- és Kelet-Európában végleg összezavarta. Ez az államalakulat a Habsburgok birodalma volt.

A Habsburgok végzetes államalakulata

A Habsburgok birodalma, mikor megalakult, éppen olyan alkalmi, „nemzet”-közi dinasztikus államkapcsolat volt, mint az aragon-szicíliai, angol-hannoveri stb. kapcsolatok. Mikor megszületett, minden volt, csak az nem, aminek ma képzelnünk szokták: „*dunai állam*”. Az egyik alkotóeleme, a reformáció folytán Dél-Németországba szorult *német császárság* hozta a maga összes olaszországi és nyugat-európai érdekeltsegeit; a *cesh királyság* csak kisebb részben volt dunai ország, az oszmán támadás folytán összezsugorodott *magyar királyság* pedig tulajdonképpen csak katonai előtere volt a német császárságnak kelet felé. Komoly egyesítő szándékok sokáig nem érvényesültek ebben az unióban. A XVIII. század közepéig semmi kétség abban, hogy a Habsburg-ház a római császári címmel összekapcsolt *német királyi hatalom* politikai súlyát képviseli Európában. Ő a „császár”, aki ura Németország és Olaszország nagy részének, s mellékesen cseh és magyar király. A vallásháborúk során azonban a német császár mind kijebbe szorult Németországból, ugyanakkor, amikor megszilárdul olaszországi pozíciója, és többek között, de egyáltalán nem mindenekelőtt a Dunánál is terjeszkedik, ahol sikerül a magyar királyság régi területét a törökök rovására visszaszereznie. A XVIII. század folyamán tovább gyengül németországi pozíciója, s az osztrák örökösödési háború alatt egy pillanatig egész groteskségében megmutatkozik az a helyzet, hogy a császári címet nem viselő Mária Terézia országának *még neve sincsen*, hanem osztrák, magyar, cseh, lombard, belga, horvát nemzetek vagy nemzetközösségek merő együttese különböző joggal, nyelvvél, igazgatással és tudattal.

A XVIII. század második felében kezdenek csak komolyan jelentkezni olyan törekvések, melyek a Habsburgok összefüggő dunai államát valamiféle „osztrák” tudattal igyekeznek megtölteni. Mielőtt azonban bármi is megszülethetett volna ebből az osztrák tudatból, a francia forradalom nyomán elemi erővel megjelent a modern demokratikus nacionalizmus ezen a területen is, és teljesen új helyzetet teremtett.

* 1911. augusztus 7-én született Bibó István Széchenyi-díjas jogász, politikus. „A kelet-európai kisállamok nyomorúsága” című, 1946-ban írt tanulmányából kiemelt részlettel tisztelgünk emléke előtt születése centenáriuma. (A Szerk.)

A régi nemzetek feltámadása

Az első kérdés, amit el kellett dönteniök az e területen feltámadt modern demokratikus, nemzeti tömegmozgalmaknak, melyek a nép nevében birtokba akarták venni az egész nemzeti keretet, az volt, hogy *miféle* keretet akarnak birtokba venni. A modern demokratikus nacionalizmus nem volt képes és – jogos okból – nem volt hajlandó az itt talált államhatalmi egységeket (Habsburgok birodalma, német és olasz kis államok, oszmán birodalom) kitölteni a maga hatalmas érzelmeivel és erő kifejtésével, hanem mindenekelőtt azok felé a keretek felé fordult (német birodalom, egységes Olaszország, lengyel, magyar, cseh királyságok stb.), amelyek részben még intézményekben, részben már csak szimbólumokban és emlékezetben éltek, de anarchiába és provincializmusba süllyedve is erősebb politikai élményeket jelentettek, mint a meglévő, nem is túl régi és nem eléggé gyökeres hatalmi szervezetek. Az oszmán birodalom nem tudott a balkáni népek fölött új nemzeti szerkezetet alkotni egyrészt szervezetének pusztán katonai és hódító jellege miatt, másrészt a Balkán népeivel szemben fennálló kulturális idegensége miatt. A Habsburgok birodalma pedig, mint mondtuk, alkalmi unió volt, és azt el tudta érni, hogy a beléje került nemzeteket meggyengítse, de arra nem volt képes, hogy ezeket a nemzeti egységeket feloldja. A XVIII–XIX. század fordulóján megjelent „Ausztia”-tudat nem nélkülözte az emberséges és meleg színeket, azonban mélyebb közösségi gyökerei csak a német örökös tartományokban voltak, s ott sem az európai nemzeti érzelmeinek felelt meg, hanem inkább azoknak a provinciális érzelmeinek, amelyek a többi német kis államokban is kifejlődtek. Ebből az osztrák lokálpatriotizmusból már csak azért is nehezen születhetett külön új nemzet, mert a német nyelvű osztrák örökös tartományok dicsősége éppen abban állott, hogy öt és fél évszázada adtak császárokat és királyokat a *német* birodalomnak, és úgy szerepeltek, mint a német uralkodó házi országa, Ile de France-ja. A többi kis német állam összefogó politikai élmények és komoly külső presztízs híján még kevésbé jutott el odáig, hogy Hollandia, Belgium vagy Svájc módjára igazán nemzeté alakuljon. Az olasz kisállamok a XIX. századra a politikai erőtlenségnek és a teljes kiüresedésnek olyan mélypontjára jutottak, hogy az olasz nemzeti egység gondolatával szemben semmiféle separatisztikus nemzeti tudatot nem vetettek fel. Minden vonalon a régebbi keretek győzedelmeskedtek tehát: nem osztrák, bajor, szárd vagy nápolyi nemzeti érzés vetett lángot, hanem német, olasz, lengyel, magyar és cseh nemzeti érzés.

Az újjászületés nehézségei és a népi gondolat

Ez a győzelem azonban mindannyiuk számára pirruszi győzelem volt. Az új nemzeti mozgalmaknak energiájuk legnagyobb részét a meglévő keretek lebontására és a maguk keretének az újjáépítésére kellett fordítaniok, és eközben csakhamar szembekerültek azzal a ténnyel, hogy a modern állami és nemzeti szervezet alapvetését, mely Európa szerte a XVII. és XVIII. században folyt le, az ő javukra nem végezte el senki. Nem volt a szó mai értelmében vett fővárosuk, nem volt vagy csak részben volt kiépített állami apparátusuk, nem volt a maga lábán megálló gazdasági szervezetük, egységes politikai kultúrájuk és begyakorolt nemzeti elitjük. Mindez megvolt a Habsburgok birodalmának és a többi fennálló államhatalmi keretnek, ezeken belül azonban csak vértelen dinasztikus érzelmeik vagy erőtlén lokálpatriotizmusuk tudtak megszületni. Az új nemzeti mozgalmaknak tehát ezekkel a kiüresedett, de minden hatalmi eszköz birtokában levő szervezetekkel szemben meg kellett mutatniok, hogy ők a gyökeres és életképes egységek. Ehhez vissza kellett nyúlniok a felületi erőviszonyoknál mélyebb „népi” tényezőkre. Így lett a *nép*, mely Nyugat-Európában egyszerűen a *társadalmi felemelkedés* dinamikáját képviselte (peuple), Közép- és Kelet-Európában egyúttal a *megkülönböztető nemzeti sajátágok* döntő hordozója (Volk), mely az összekeveredett vezető rétegeknél tisztábban őrzi a nemzethez tartozás „igazi” kritériumait, a nyelvet, a népszokásokat stb. Itt a gyökere annak a lefordíthatatlan ellentétnek, amely az azonos logikai értelmű „populaire” és „népi” szavak hangulati értelme között van. Így alakult ki az a tényező, mely Európa e részének amúgy is mozgásba jött területi státusát végleg folyékonytá tette: a nyelvi nacionalizmus.

A nyelvi nacionalizmus

A nyelvi nacionalizmus speciális közép- és kelet-európai jelenség. A nacionalizmusnak leginkább Közép- és Kelet-Európában kidolgozott elméletei alapján ma már Nyugat-Európában is gyakran lehet olyan véleményt hallani, hogy nemzet úgy keletkezik, hogy az egynyelvű emberek „összeállanak” és államot alapítanak. Ilyen azonban még soha ezen a világon nem történt. A nemzet modern gondolata par excellence politikai fogalom: kiindulópontja egy állami keret, melyet a nép a demokratizált nemzeti tömegérzelmeik erejével birtokba akar venni és a magáénak akar tudni. Míg azonban a XIX. század elején ezek a tendenciák meglehetősen igazodtak a történeti államkeretekhez, és csak a följük épült gyökértelen államszervezeteket (Habsburgok birodalma, oszmán birodalom stb.) igyekeztek lerázni ma-

gukról, addig a nyelvi nacionalizmus megjelenése folytán az összes itteni nemzetek kezdtek számot vetni a maguk helyzetével a nyelvi erőviszonyok szempontjából is: azok a nemzetek, melyeknek történeti határa mellett nyelvrokonok éltek, vagy melyeknek már nem is voltak történelmi határai, kitézték az összes nyelvtársak egyesítésének programját; azok pedig, melyeknek történeti területén másnyelvűek éltek, kitézték az egynyelvű nemzeti állam programját. Mindkét törekvésnek egy volt a lényege: etnikai tényezőkkel alátámasztani a politikai lét bizonytalanságát.

Nem azt jelenti ez, hogy e területeken nyelvészeti tényezők hozták létre a nemzeteket, s bármiféle dialektusból nemzetet lehet elővárázsolni. A nemzeteket itt is, mint mindenütt, politikai tényezők hozták létre. Az itteni nemzetek túlnyomó része: a lengyel, a magyar, a cseh, a görög, a román, a bolgár, a szerb, a horvát, a litván mind olyan, melynek a történelem hosszú évszázadain keresztül megvolt a maga állami vagy félig állami szervezete és sajátos politikai tudata. Az a néhány nemzet (szlovákok, lettek, észtek, albánok), amelyek első látásra úgy tűnnek fel, mintha tisztán nyelvi alapon születtek volna meg, szintén nem az egynyelvűek „összeállása” által, hanem történelmi élmények és folyamatok által jöttek létre. Így például a szlovák nemzeti tudat abban a történelmi élménysorozatban alakult ki, mely kezdődött a magyar nyelvi nacionalizmussal szemben való politikai és kulturális ellenállással, és folytatódott a magyar államtól a csehszlovák államhoz való csatolással, az önálló Szlovákia megalakulásával s Csehszlovákia helyreállításával. Érdemes megjegyezni, hogy a különböző államközösségek közötti ide-oda hányódás néhány nyugat-európai kis nemzet, pl. a finn és norvég nemzet megszületésénél, illetőleg újjászületésénél is szerepet játszott. A történelmi élményeknek egy ilyen sorozata az, ami egy nemzetet megformál. Igaz tehát a közép- és kelet-európai történeti egységek híveinek az a gyakran hangoztatott állítása, hogy a nyelv maga nem nemzetalkotó tényező, hanem csak a történelem az. Ebből azonban nem az következik, amit ők ebből ki akarnak hozni, mert viszont a másik oldalról az is igaz, hogy Közép- és Kelet-Európa különleges viszonyai között a nyelvi összetartozás politikai és történelmi tényezővé vált; mindennekelőtt a meglévő keretek területi elhatárolásának és néhány esetben új nemzetek formálódásának a tényezője.

A határok folyékonyvá válása

A nyelvi nacionalizmus uralkodóvá válása azt jelentette, hogy Közép- és Kelet-Európában a nemzetek egymás közötti határai folyékonyakká váltak. Míg Nyugat- és Észak-Európában a történeti status quo megtartotta a maga nemzetelhatároló jelentőségét, addig Közép- és Kelet-Európában az újjászületett nemzetek egymás közötti határai vagy teljesen elsüllyedtek a történelem viszontagságai között (a Balkánon), vagy ha fenn is maradtak a legújabb korig (Lengyel-, Magyar- és Csehország esetében), összetartó erejük meggyengült. Ebben a helyzetben a legnagyobb baj *nem* az volt, hogy a nyelvi határok nagyon kacskaringósak voltak, és nem igazodtak földrajzi, gazdasági előírásokhoz; hanem az, hogy e nemzetek történelmi érzelmei – minthogy túlnyomó részüknek volt történelmi emlékezete – más és rendszeren nagyobb területhez fűződtek, mint amely területen a megfelelő nyelvű lakosság élt. A nemzeti érzés itt is, mint mindenütt a világon, nemcsak az embereknek egy bizonyos csoportját fűzi egymáshoz, hanem az embereknek egy bizonyos csoportját a lokalitásoknak, szent városoknak, történeti emlékeknek egy bizonyos területi egységéhez is. Különösen erősek voltak ezek az érzelmek, ha a szóban lévő lokalitásokat egy kisebbségben levő, kisebbségbe került vagy területileg körülzárt, de a nemzeti nyelvet beszélő lakosság lakta. De nem kevésbé erős volt a történeti keretekkel szemben álló népi mozgalmaknak az az igénye, hogy városi központokat tegyenek a magukévá. Hamar kialakult tehát az a helyzet, hogy az itt újjászületett összes nemzetek szomszédaik túlnyomó részével ádáz határvitákba bonyolódtak. Ez a helyzet egy esomó háborút és katasztrófát okozott, amiből a nemzeti lét és a területi státus még nagyobb bizonytalansága származott. Itt a fő forrása a közép- és kelet-európai nemzetek politikai hisztériáinak.

Javaslatok a magyar oktatás felelős vezetői számára

„Nem győzöm hangsúlyozni: az a kis darab föld, melyet Magyarországnak neveznek, a mi hazánk, Európa belvárosában fekszik. A műveletlenség zsúpfedeles háza számára Európa belvárosában túlságosan drága lenne a házhely, s hamarosan le is rombolnák az ott éktelenkedő házat! Vagy megtartjuk legdrágább nemzeti örökségünket: műveltségünket, vagy törölnek bennünket az önálló nemzetek sorából és pusztulnunk kell erről a földről.”

(Klebsberg Kunó: Beszédei, 1926. 256.)

Negyvenéves pedagógus életpályámon két évtizedig a szakmai szolgáltatás területén is vállaltam feladatokat. Mi, akkori szakfelügyelők, szaktanácsadók az iskolában folytatott vizsgálataink során a gyermekek érdekét képviseltük, közben nagy tapasztalatra tettünk szert, amit a pedagógusok képzésében és a továbbképzéseken hasznosítottunk. Volt, amikor az oktatás irányítói közvetlenül is adtak számunkra feladatokat. Én például az 1990-es évek elején olyan munkacsoportot vezettem, amelyik véleményezte az ország valamennyi 6–8 osztályos gimnáziumának tantervét. Később a Nemzeti Alaptanterv (NAT) több változatáról készítettem szakmai véleményt, s fogalmaztam meg konkrét javaslatokat. (Nemcsak a szűkebben értelmezett szakterületemen, a vizuális nevelésben, hanem a műveltségkörök egészében próbáltam gondolkodni.) Nyugodtan állithatom, hogy szóbeli és írásbeli javaslataim közül egyet sem építettek be a kész dokumentumokba. Nem csak az enyémet, másét sem. Ezek a demokratikus látszatot keltő vitaformok így működtek.

Remélhetőleg ma már más a helyzet. Ha egymástól teljesen függetlenül több szakember ugyanolyan következtetésig jut el, s hasonló javaslatot fogalmaz meg, akkor érdemes ezeket a javaslatokat megfontolás tárgyává tenni. Talán így egy-egy probléma megoldódik majd. Ha összedugjuk a fejünket – mi, akiknek van rálátásunk, betekintésünk az elmúlt évtizedek, s a mai iskolai életbe – s a problémákat rendszerezzük, sorrendbe állítjuk, akkor valószínűleg sokkal megalapozottabb döntések születnek majd. Olyan döntések, melyek nemcsak négy évre, hanem évtizedekre is éreztetik hatásukat.

A felnőtt társadalom konkrét elvárásai

Az oktatás problematikáját nem az oktatás, hanem sokkal szélesebb társadalmi-politikai fórumon kell felvetni. Mit vár el a mai és holnapi felnőtt társadalom a felnövekvő nemzedékektől, a szülői háztól, az iskolától, a gazdasági élet szereplőitől, akik a felnőtté váló ifjakat fogalalkoztatni fogják? Addig nem érdemes oktatási törvényt, alaptantervet, vagy bármilyen szabályrendszert létrehozni, vagy módosítani, amíg ezt a kérdéskört nem tisztáztuk. Ne ijedjünk meg! Ezt a munkanyagot felkészült szakemberek operatív csoportja egy hét alatt össze tudja állítani. Sőt, az erkölcsi követelményeket, a legáltalánosabbakat is konkrétan és közérthetően meg tudja fogalmazni. (A világ egyik leggazdagabb és legválasztékosabb nyelvén: *magyar nyelven*. Csak a munkacsoportokba nem kell bevenni félművelt nyüzsgőket, bonyolítókat, kódosítókat, bal és jobb fékeket.)

Szinte lehetetlennek látszik, hogy konszenzus jöhet létre a pártok között, hiszen mindegyik más-más értéket képvisel. De hát itt nem politikai, hanem elemi emberi, nemzeti értékekről van szó! Arról, amiről Klebsberg Kunó beszélt 1926-ban. Sokan azt gondolják – főleg a magukat neoliberaisnak tartók – hogy egy ilyen dokumentum csak üres szövegeket, frázisokat, elcsépelet morális közhelyeket tartalmazhat. (Mint ahogy számukra minden etikai kérdés ebbe a kategóriába tartozik.) Szerencsére azonban nem csak az ő véleményük létezik a hazában. Ők vannak kisebbségben. Az valóban tény, hogy az utóbbi évtizedekben jó pár emberi értékre vonatkozó fogalmat, kifejezést, eszmét elkoptattak, bemaszatoltak a közélet és az állközélet szereplői. A megtisztulás elengedhetetlen. Vissza kell adni legalább az elemi *erkölcsi eszmék* eredeti jelentését.

A gyermekek és ifjak életkori sajátosságainak messzemenő figyelembevétele

Ezzel mindenki egyetért: a kutatók, a pedagógusok, a szülők, az oktatásirányítók, szinte mindenki. Mint tudjuk: a sok baba között elvész a gyerek. Iskolarendszerünk, s a dokumentumok alapján mélyen sérülnek az életkori sajátosságok. Egy nagy túróképeségű, már eleve kiváló adottságú és képességű gyerekhez, mint modellhez van az egész tananyagot meg mértezeve. Gyakorlásra meg mindig nincs elég idő, a differenciálás sem valósul meg igazán, nem beszélve a mozgásigényről, a biológiai feltéte-

lekről, az elméleti ismeretszerzés és a manuális gyakorlati munka arányviszonyáról. (Alaposan fel kellene mérni a jelenlegi helyzetet.)

S itt ráadásul nem a fejlődépszichológiai könyvek általános téziseiről van szó, hanem a *mai nemzedékről*. A médiamérgezett mai nemzedékről, amelynek tagjai természetes emberi helyzeteket alig élnek át, akik a képernyő által szocializálódnak vagy éppen degenerálódnak. Akiknek a szövegértő képességük nem azért fejletlen, mert szellemileg lemaradtak, hanem azért, mert nem találkoznak azokkal a fogalmakkal, kifejezésekkel, s az ehhez tartozó élethelyzetekkel, amelyek a normális szocializációt lehetővé tennék. Erre a szocializációra a mi nemzedékeinknél az iskolán kívül került sor. Az iskolának nem kellett nulláról kezdenie! Elemi emberi helyzeteket ma már az iskola falai között kell reprodukálni.

Az előző turnusban ezt a problémát úgy próbálták kezelni, hogy bevezették a *szakrendszer nélküli oktatást*. Mintha éppen a szakrendszerű oktatás lenne az akadály a gyermekek normális fejlődésének. Ez a logika eleve elhibázott és kudarcra ítélt.

Mégis hol kell a megoldást keresni: drasztikus tananyagcsökkentéssel; az elemi emberi élethelyzetek, a természeti tapasztalatok feldolgozásával; egyéni és közösségi kreatív alkotó munkával.

A családi ház feladatai a gyermekek és ifjak nevelésében

Ezeket a feladatokat akkor is csokorba kell szedni, ha tisztában vagyunk azzal, hogy bizonyos társadalmi rétegekben sem a feladatok, sem a pedagógiai célkitűzések nem érvényesülnek, illetve fel sem merülnek. S itt nem csupán a deviáns alsó rétegről van szó, hanem a felső társadalmi rétegek elhanyagolt gyermekeiről. Akkor is *családról* kell beszélünk, ha a hagyományos nagycsalád-modell fehér hullóvá vált, illetve a gyerekek jelentős része csonka családban él.

Leltárt kell készíteni a jellegzetes családi helyzetekről. Nemcsak az örömteli pillanatokról, hanem a jellegzetes konfliktusokról is. Az egymással való törődés, az egymáshoz való alkalmazkodás, az egymásról való gondoskodás valamennyi alternatíváját sorba kell venni a születéstől a halálig, már egészen kisgyermekkorától. S azt is meg kell tanítani a családi köteléken belül, hogy egy-egy sajátos élethelyzetben hogyan kell viselkedni, valamint az emberi egymás mellett élésnek melyek az elemi szabályai, általános törvényei. (Az erkölcsi nevelés megalapozásáról van szó.) Azokat a dolgokat kell felsorolni, amik az előző nemzedékekben spontán módon szokássá váltak, s a magyar s a többi nemzetiség életmódjának, kultúrájának alapját képezik.

Az elmúlt években a gyermekjogok problémakörének szabályozására sor került. Ugyanilyen mélységben vizsgálat és jogi szabályozás tárgyává kellene tenni a *szülő kötelességeit*. Persze a mindennapi és ünnepnapra emberi életnek vannak olyan kérdései, amik jogilag definiálhatatlanok, tehát szabályozhatatlanok. Miről van szó? Az emberi kultúráról, nemzeti kultúráinkról. Hagyományainkról, tradícióinkról, amit illene legalább megismerni, majd modern életünk fonalai közé beilleszteni.

Az iskola feladatai, működési struktúrája

Ha a felnőtt társadalom elvárásai, a család feladatvállalási körei tisztázódtak nemcsak általános, hanem *egyedi szinten* is, akkor kezdhetjük el az iskola feladatait meghatározni, s a működés feltételeit, struktúráit kialakítani. De hát nem kell nulláról indulni. A parlament, a család, az iskolarendszer ma is működik. Tehát a jelenlegi helyzetből is kiindulhatunk: most milyen, és milyennek kellene lenni. S mi a különbség a kettő között?

A milyennek kellene lenni modell országos szinten is kidolgozható, lehetőleg a realitás talaján maradvá. A jelenlegi helyzet feltárásában pedig igénybe kellene venni a pszichológusok és szociológusok véleményét. Azaz a helyi adottságokat, a konkrét szociokulturális környezetet, a családi, a társadalmi háttérrel. Ugyanis hiába tűz ki magasatos célokat az iskola, s hiába vállal nemes feladatokat, ha olyan gyermekekkel kell dolgoznia, akik az *elemi egymás mellett élés szabályait* sem ismerik, akiknél az anti-szociális viselkedés megszokottá vált. Itt előbb ezeket a hiányosságokat kell kiküszöbölni. Egészen más módszereket kell alkalmazni, mint azokban az intézményekben, ahol *normális családi háttérrel* rendelkeznek a gyermekek. Ha nem nézünk szembe a realitásokkal, ha nem merjük kimondani az igazságot, akkor a hazugságtengerből nem tudunk kievickélni.

Az oktatóiskola modell helyett a *nevelőiskola* modellt kell létrehozni. Ezt a szakirodalomban gyermekközpontú vagy személyiségfejlesztő stb. iskolának nevezik. Ez a lépés a jelenleg működő rendszer felszámolása nélkül is megtehető. Minimális tananyaggal, sok gyakorlással, pszichológiailag kidolgozott, logisztikailag-szakmailag kipróbált módszerekkel normálisabb pályára állíthatók az intézmények. Ennek elsősorban személyi s nem tárgyi feltételei vannak. Mondhatnám azt is, hogy hozzáállás kérdése.

A pedagógus pontos munkaköri leírása

Úgy tűnik, hogy jelenleg hazánkban annyira különböznek egymástól az iskolák, hogy a pedagógusoknak is meglehetősen eltérő problémákat kell megoldani. Nagyon széles a felmerülő és megoldandó feladatok köre, akár beszélünk róla, akár nem. Sokféle hivatás-foglalkozás létezik az emberi világban. Szinte mindegyiknek van pontos munkaköri leírása. *A pedagógusnak nincs.* Vajon miért?

Az egyik vélemény szerint nem is lehet, ugyanis végtelen sok szituációval találkozik a pedagógus, amit meg kell oldania. A gyermeki lélek amúgy is kiismerhetetlen. Mindenféle szabály szűkítené a komplex feladatrendszerét. A másik markáns vélemény nem tagadva az első vélemény igazságtartalmát, igenis fontosnak tartja a korrekt munkaköri leírást, még akkor is, ha ez egy-egy szituációra csak áttekinthetően alkalmazható. Ráadásul a munkaköri leírás megszerkesztése során tudatosulna minden kollégában munkánk sokszínűsége, rétegeltsége és valódi mélysége.

Vita is provokálható ebben a témában. Lesznek, akik a szimpla oktatói feladatokat helyezik előtérbe, mások a nevelési feladatokat. Pontos receptek nincsenek, de a nevelési feladatok körvonalazhatóak. A jellegzetes szituációk is számba vehetők, mivel véges számúak. Az is precízen meghatározható, hogy ezekben a szituációkban *mit tehet, és mit nem tehet* a pedagógus. Sőt, még arról is lehet pontos listát készíteni, hogy mit nem szabad eltűrnie a pedagógusnak. Ugyanis – bármilyen különösen hangzik – nemcsak a gyerekeknek, nemcsak a szülőknek, hanem a pedagógusoknak is lehetnek személyiségi jogaik.

Mi az első megteendő lépés? Az utóbbi időben kegyetlenül megnövekedett adminisztratív terhek minimálisra szűkítése. (Ez különben szerepel is a tervekben, csak éppen nem tudják elkezdni a végrehajtását.) A pedagógus pályája hihetetlen nagy testi–lelki–szellemi energiát emészt fel. Ezekkel az energiákkal, sokkal jobban, sokkal takarékosabban kellene gazdálkodni!

Nemzeti minimumtanterv létrehozása

Ha jól emlékszem, a Nemzeti Alaptantervnek annak idején legalább 15 változata volt. Az első felsorolással kezdődött: milyen erkölcsi követelmények állíthatók fel a tanulók számára. A magukat akkor „neoliberálisnak” mondók élénken tiltakoztak ez ellen, s sikerült eltöröltetniük! A következő 14 változat egyre általánosabb, homályosabb, maximalistább lett. Azaz kívánságlistaként funkcionált. A tantárgyi többik minél több tananyagot akartak belegyömészölni, s egyre verifikálhatatlanabb fogalmakkal brillírozni. Az Európai Unióhoz csatlakozás után sem lett semmivel jobb helyzet, a zavaros szövegek azóta a *kompetenciák* címszó alatt szerepelnek.

Nemzeti minimumtantervet kellene készíteni, amelyben nem az oktatás, a tananyag dominál, hanem a *nevelés!* Amelyben társadalmi konszenzusra, a családi háttér eredményeire és hiányosságaira építve a magyar iskolarendszer tradícióit, s a kutatások eredményeit figyelembe véve lehetne meghatározni korosztályonként a nevelési szinteket s a minimális követelményeket. A jelenlegi sokszínű s szinte átjárhatatlan iskolarendszerünket ilyen módon lehetne szilárd alapokra helyezni, s a fenntartó (a megrendelő) ekkor tudná a vállalt feladatokat számon kérni. S ilyen módon lehetne a *nemzeti műveltség* szilárd bázisát megteremteni.

Ezeket a javaslatokat 20 évvel ezelőtt is megfogalmaztam. A tantárgyi provincializmus enyhítése érdekében azokkal a tanárokkal irattam volna meg a tantervet, akik legalább 20 éves tanítási gyakorlattal rendelkeznek, s hajlandók valamennyi tantárgyból letenni újra az érettségi vizsgát. (A saját tárgyukat leszámítva.) Persze a minimumtantervet a szakterületek legbölcsebb vezető szakemberivel is meg lehet írni. Ők tudják mi a legfontosabb, s mit lehet elhagyni. S ők valószínűleg egymással is szót tudnának érteni.

Az ellenőrzési (szakfelügyelői) rendszer visszaállítása

Ha van szilárd alap, minimumtantervben meghatározott konkrét követelményrendszer, s az ismeret-elsajátítás, a készségfejlesztés s minden a személyiségfejlesztés és közösségfejlesztés programjába illeszkedik, akkor ezt lehet ellenőrizni is. Nemcsak feladatlapokkal és távméréssel, hanem személyes kapcsolatteremtéssel: óralátogatással, dokumentumelemzéssel. (Egyesek számára elavultnak tűnő eljárásokkal.) Ez azonban csak az egyik oldala a szakfelügyelői vizsgálódásnak. A másik sokkal fontosabb: a személyes beszélgetés során az önértékelést követően új módszerek megismerésére, illetve *új módszerek közös kimunkálására* is sor kerülhetne. Szakfelügyelő ugyanis csak olyan szaktanár lehetne, aki legalább tízéves eredményes, sikeres, kiváló szaktanári munkát végzett, s tájékozott a nevelés módszertani kultúrájában is. S maga is dolgozott ki eredményes módszereket.

A szakfelügyelő nemcsak azért végez vizsgálatot az intézményben, hogy az eredményeket és a hiányosságokat őszintén feltárja, hanem azért is, hogy konkrét módszertani tanácsokat adjon, s a jövő

eredményeihez hozzájáruljon. Csak azok a kiváló szakemberek tudják ellátni ezt a feladatot, akik *nagy lelkierevével* rendelkeznek, s képesek feltárni az igazságot. Akik hiteles tanárszemélyiségek, azaz szerény, egyszerű emberek. (Nem nyüzsgők, nem hatalommániások.) A rátermett, eredményeket felmutató szakembereket fel kell kérni a szakfelügyelői feladat ellátására. (Az utóbbi időben sajnos főleg az önjelölt középszerű nyüzsgők pályáztak ilyen, vagy hasonló feladatok ellátására.) Sajnos megszakadt a staféta-lánc. Régen a nyugdíjba vonuló szakfelügyelőt felkérték arra, hogy jelölje ki utódját. Az általánossá váló pályázati rendszerrel a látszat és valóság, az igazság és hazugság, az érték és értéktelenség határvonalai elmosódtak, köddé oldódtak.

A szakmai szolgáltatás rekonstrukciója

A rendszerváltás után az államilag finanszírozott pedagógiai szakmai szolgáltatás háttérbe szorult, közben a magánvállalkozók ellettek a piacot. Az önkormányzatok által fenntartott szolgáltató központok léte bizonytalan, működésük nagyon eltérő színvonalú. Mivel az akkori szakmai szolgáltatást, tanfolyamaink eredményeit, a módszertani kultúra fejlesztését a szakfelügyelettel karöltve tudtuk megvalósítani, ezért szükséges lenne ezt a szervezeti formát rekonstruálni. Kár volt szétverni! Lehet, hogy mindent előről kellene kezdeni! Pályáztatással újra a középszerű nyüzsgők kerülnek a rendszerbe. A kaméleonok, akik a mindenkor hatalom körül kapaszkodnak, s nincs megalapozott szakmai gyakorlatuk. Meg kell keresni valamennyi szakterületen a *kulcsembereket*, lehetőleg nem a matuzsálemek között, s ha már mindenképpen pályázni kell, *őket kell pályáztatni*.

A személyi feltételek a pedagógiai munka valamennyi szintjén sorsdöntőek. Sokkal sorsdöntőbbek, mint más területen. Egy alkalmatlan szakfelügyelő, tanfolyamvezető, iskolaigazgató évekre, évtizedekre képes a fejlődést megakasztani, illetve regresszív folyamatot elindítani. Hogy ki az alkalmas, s ki az alkalmatlan, ezt szinte lehetetlen kvantitatív módszerekkel mérni. Az ügyes látszatteremtők itt abszolút előnyt élveznek. Egy tapasztalt *emberismerő kulcsembert* kell először találni. A többit rá kell bízni. Demokrácia ide, demokrácia oda: a kulcsemberek hatalmat kell adni, illetve rá kell bízni a személyek kiválasztását. Miért olyan fontos ez? Azért, mert a gyakorlott, nagy tudású kulcsember képes az általa választott munkatársaival a kutatás eredményeit a szakmai munkába bevezetni, célszerű módszertani eljárásokat kimunkálni. A szakmai szolgáltatást nem lett volna szabad az állam kezéből kiengedni, privatizálni. Vissza kellene venni, és a kufárokat a pedagógiai templomból ki kellene űzni.

Nemzettudat, európaiság

A 90-es évek elején, amikor az alaptanterveket véleményeztem, akkor az zavart elsősorban, hogy a nemzettudat és az európaiság tudata, vagy inkább eszméje, e két eszme egysége nem volt világosan megfogalmazva. Lehet, hogy a nemzeti alaptantervből éppen a nemzet eszméje volt szisztematikusan kifejejtve? Sajnos ma sem jobb a helyzet. Az, hogy tanítványainkban milyen nemzettudatot alakítunk, vagy nem alakítunk ki, az nem a tantervi szövegeken, hanem rajtunk, tanárokon múlik. Ugyanis az ügynevezett *világnézetileg semleges* iskolákban konkrét világnézettel rendelkező pedagógusok egy részének van szilárd nemzettudata, a másik részének pedig nincs!

Az egyáltalán nem baj, ha politikai székértáborok küzdelme, a médiák véleménygyártó agymosódaja az iskolák falain kívül történik. De hát az identitástudat, a nemzettudat sokkal mélyebb dolog, napi politikai szint felett vagy alatt áll, mérföldekkel. Legalább a *magyarságtudat* rendszeres bemaszatólói, a rágalmozókat kellene leleplezni a nyilvánosság előtt. Nemzettudatunk lényegét a tantervi minimumban kellene meghatározni, s a műveltségkörök tartalmait ezzel szinkronba kellene állítani. A jelenlegi gyermek, az ifjú nemzedék kevesebbet tud hazánkról, mint azokról az árukról, amelyeket a cégek rendszeresen reklámoznak a televízióban. Különösnek tűnik, de a *tudományos történelemszemléletnek* is helyet kellene biztosítani. Történelemkönyveinkben nem csak a nagyhatalmak történeseit, hanem szomszédjainkkal való együttélés hétköznapijainak és ünnepnapjainak *pozitív attitűdjeit* is számba kellene venni. Ezek legalább olyan fontosak, mint háborús győzelmeink és hatalmas vereségeink.

Anyagi, tárgyi, személyi feltételek

Jó lenne, ha az iskolák finanszírozásánál a gazdasági szakemberek mellett a *pedagógiai szakemberek* véleményét is figyelembe vennék. Az iskolák taneszközökkel való ellátását nem lett volna szabad magánkézbe adni. Tisztában vagyunk azzal, hogy addig nyújtózhatunk, ameddig a takarónk ér. Az uniós pénzek által takarónk felszínét megnövekedett, az elosztási viszonyok viszont problematikusak. Ma a fenntartó és az intézményvezető pályázási képességén, ismeretségi körén múlik, hogy egy-egy iskola milyen pozícióba kerül? Mintha nem lenne alkotmányos alapjoga minden magyar állampolgár gyermekének, hogy *azonos feltételek között* tanulhasson, fejlődhesen.

Jól tudjuk, hogy az iskolák közötti hatalmas különbségek enyhíthetők, s ennek nemcsak anyagi, hanem elsősorban személyi feltételei vannak. Szilárd, törvényes háttérrel, a pedagógus presztízsének növelésével, eredményes szakmai szolgáltatással, rátermett küldetéstudattal rendelkező pedagógusokkal, alkotó közösséggé formálódó tantestülettel az ország bármelyik szögletében kiváló iskola teremthető. Az erkölcsi nevelésnek, a felzárkóztatásnak, a tehetséggondozásnak vannak olyan *kifejlesztett hazai módszerei*, melyeket közkincsé kellene tenni.

Természetesen minden pénzbe kerül, sok pénzbe. De amíg nincs szilárd *hierarchikus tartalmi értékrendszer*, kidolgozott személyi-tárgyi feltételrendszer, amíg nincs logisztikailag indokolt fontossági sorrend, addig hiába pumpálnak pénzt az oktatásba, az elfolyik. Mint ahogy elfolyt az elmúlt években is kakaóbiztos számítógépekre, digitális táblákra a fűtetlen tantermekben, alulfizetett-túlhajsolt pedagógusok statisztériájával.

A pedagógusképzés gyakorlati alapra helyezése

Ha a pedagógushivatás presztízse a helyére kerül, akkor többen választják ezt a pályát. Nekik előzetesen alkalmassági vizsgát is le kell tenniük. Nemcsak az oktatás, hanem saját maguk érdekében. (Alkalmatlan embernek ez a pálya maga a pokol.)

A pedagógus pályán lévőket veszélyeztető személyiségtorzulást úgy lehet megelőzni, ha az országban létrejön egy *szilárd értékrend*. Ebben komoly szerepet tölthetnek be az egyetemek, a pedagógusképzés és továbbképzés fórumai. Az utóbbi években a tanárképző egyetemeken komoly kutatómunka folyik kvalitatív és kvantitatív mérési módszerekkel. Ez nagyon jó. Különösen akkor, ha a kutatási eredményeket ma is használható *módszerek kialakításához* nyújtanak segítséget. Ugyanakkor ezek a kutatások az egész pedagógia elenyésző töredékét érintik. Ha azt szeretnénk, hogy a leendő pedagógusok legyenek felvértezve valódi gyakorlati tudással, akkor olyan szakembereket kell nagyobb számban bevonni a képzésbe, akik maguk alakítottak ki hatékony, eredményes módszereket a közelmúltban végzett pedagógiai gyakorlatuk során.

A pedagóguspálya szépsége éppen ezen a ponton ragadható meg: az egész életen át folyó kutatásban, tanulásban és átváltozásban. Ugyanis minden nemzedék s minden tanítványunk *egy-egy külön világ polgára*, s nekünk nap, mint nap ezekkel a külön világokkal kell újra és újra kapcsolatba kerülnünk. S ezeket a külön világokat kell egymáshoz közel hoznunk, egyre magasabb szintre emelnünk, szárnyaitkat dédelgetnünk, s a mértéktartó éber repülésre felkészítenünk. Ezt akkor is meg kell tennünk, ha a mi hajdani ifjúkori repüléseink nem voltak valami sikeresek.

Sipos Endre

SORSKÉRDÉSEK

„Mert a haza nem eladó...”*

Sopron és környéke visszatérésére emlékezve

*„...Belehasítottatok a trianoni békediktátum szégyenpírjába,
míg fölöttetek pálcát tört a kormány, ti egy várost adtatok
az országnak. Ti adtatok, mert sose lett volna itt népszavazás,
s nem maradt volna Sopron magyar, ha Ti nem vagytok.”*
(Ruzsinszky László 1931)

Ezt vallották 1920–21 fordulóján is azok a jobb magyarok, akik nem csak a nyelvet bírták, hanem a szívük-lelkük is a Magyar Hazáé volt. 1918. október 18-a óta tényszerűvé lett (november 3-án Pádovában megpecsételődött) a világháború elvesztése. Ezzel együtt pedig olyan veszedelmek szabadtak az országra, melyeket addig csak örültek és próféták láthattak félelmetes vízióként.

Ilyen körülmények között szervezte meg Héjjas Iván Kecskemét melletti tanyáján és környékén a Duna-Tisza közti gazdák, parasztok, obszitosok csapatát, akik a Haza és családjaik védelmében tenni készek maradtak, még a több mint négyévi háború vérzivataros frontszolgálatai után is. Ezek a rongyaikban – innen a nevük: „rongyosok”, Rákóczi korát idézve – az eke szarva mellől, az első hívó szóra, harcra kész emberek voltak, akik az 1919-es „kommün” ideje alatt a bolsevizmus nevében gyilkoló, kegyetlenkedő (lásd Tormay Cecile: Bujdosó könyve) vörös bandákat fékeztek. Később az 1919. augusztus 4-től november 14-ig tartó, 103 napnyi román megszállás alatt védték a fosztogató és minden elképzelhető gyalázatot művelő megszállóktól a falvak, városok népét.

„Mert a haza nem eladó, ezüstpénzre sem váltható...”

Az Aczél(Appel)-korszakban máig ható divattá vált a *Rongyos Gárda* gyalázása, tetteinek elferdítése. Az igazság ugyanis az, hogy Héjjas Iván és szabadesapata a megkínzott, meggyalázott parasztság „nevében” 243 kegyetlenkedő és gyilkos haláláért felelős az ún. „fehérterror” idejéből. Ezzel szemben a Szamuely nevű „sátán” és terrorkülönítménye 6000(!) ártatlan polgár haláláért felelős. A statisztikák játéka az emberi életekkel nem szép mutatvány, de azért a számok itt önmagukért beszélnek. Erre pedig nem pénz vagy hatalom vette rá az ellenállókat, hanem az igazság és tisztesség szeretete, amely korunkat nem jellemzi. Nem csoda hát, hogy először nem értettük, aztán elfeledtük őket...

Az önzetlen hazaszeretet és a saját kapujánál továbblátás vette rá arra is a Rongyosokat, hogy amikor a „szentistváni” idegeneket a befogadás maszlagán nagyra hízott hiénák jóllaktak Magyarország testéből, s ezután jelentkezett még a négyezer négyzetkilométernyi koncert a kétféjű sasból döngeselyűvé vedlett osztrák köztársaság is. No, akkor mondták a rongyosok: – Most már elég! Nem kaptak sem zsoldot, sem egyenruhát, sem fegyvert, sem állami támogatást, sem jó szót – csak fájt nekik az égbekiáltó rablás, melyet az 1919. szeptember 10-én aláírt Saint Germain-i „béke” írt elő, hogy a szerb-csehszlovák „folyosó” tervének megakadályozására ezt a területet Ausztriának adják. Egyben Wilson amerikai elnök akarát teljesítve, hogy elvessek az ellenségeskedés magvát Ausztria és Magyarország között is. Hiszen amúgy Ausztria is vesztes fele volt a háborúnak. Sőt, minket ő kényszerített a háborúba. A Koronatanács 7 miniszteréből csak Tisza István gróf szavazott a háborúba lépés ellen. Az összes német és szláv miniszter a háborút sürgette. A sokak által hivatkozott „nemzeti önrendelkezési elv” figyelembevételének álságos hazugsága pedig a Lajta Bánság kikiáltásakor vált nyilvánvalóvá. De haladjunk sorban!

* A címbeli idézetek Horváth Sándor: A haza című versének sorai.

„Mert a haza lelked része, határait beléd véste ezer éve, ezer éve a hit.”

Így érthetjük meg, hogy amikor köztudomásúvá lett, hogy lejárt gróf Teleki Pál miniszterelnök találó politikai húzása, amellyel az Őrvidék átadását késleltette, ti. addig nem tárgyalta Nyugat-Magyarország kérdéséről, amíg Dél-Baranyát és Pécest megszállva tartják a szerbek. Am 1921. augusztus 14–22. között a szerbek elhagyták Baranyát, így a Szövetségi Katonai Bizottság elrendelte, hogy a békediktátum értelmében adjuk át Ausztriának Nyugat-Magyarország 4 ezer négyzetkilométerét. A rendelet szövegéből: *„Bízva Nyugat-Magyarország lakosságának jó szellemiségében, magas civilizáltságában, a Szövetséges Katonai Bizottság elvárja, hogy a közrendnek minden megzavarása Nyugat-Magyarország átadása alatt elkerültessek...”*

Az augusztus 1-re visszadátumozott rendelet 1921. augusztus 29-ét (a mohácsi csata napját, Buda vára elestének napját – véletlen?) jelzi az átadás napjának, a szerződés aláírásának helyszínéeként pedig Nagycenket (hogy Széchenyi István sírja fölött üljenek ünnepet a keselyűk – véletlen?). Ekkor érkezett el a pillanat, hogy Héjjas Iván főhadnagy újra kiadta a jelszót a frontharcok után leszerelt, hűséget fogadott katonáinak: – Fegyverbe!

Héjjaséknak rögtön segítségére voltak a Székely Hadosztály megmaradt töredékei, a háborúból hűségesen vele maradt bosnyák, albán harcosok, valamint a Selmecbányáról (Felvidék) elűzött Bánya- és Erdömérnöki Főiskola, valamint a Mosonmagyaróvári Gazdasági Akadémia hallgatói, diákjai. Ugyancsak nagy segítségül volt a harcokban leleményes jó szándékával és elrettentő jelenlétével az átadásra szánt Kismartonban, majd Sopronban maradt II. országos tartalék csendőr zászlóalj Ostenburg-Moravek Gyula őrnagy vezetésével. A korabeli politikusok közül az Őrvidék megtartásáért minden Antant-konform (az EU-konform őse) illendőség ellenében, Friedrich István volt miniszterelnök tevékenykedett a legelkötelezettebben. Segítői voltak: Urmánczy Nándor, Hír György és Héjjas Iván országgyűlési képviselők, dr. Wein Dezső, Maderspach Viktor és Arany János Pascal. S hogy ennyire sokféle háttérű, gyökerű ember össze tudott fogni ebben az ügyben, mégis csak annak igazságát bizonyítja, hogy valóban szívükbe volt írva a Haza minden röge, miként az Ūristen szívünk hústábláira írja minden fontos igazságát! Hazafiak voltak, akik éltek a Honért, s nem „Hazaffyak”, akik jól megélik a Hazából – micsoda különbség!

1921. augusztus 26-án (három nappal a tervezett osztrák bevonulás előtt) Balfürdőn tanácskoztak a felkelés fő szervezői.

„Mert a haza kereszted is, betlehemi csillagod is.”

Baracsi László emlékműve Ágfalván

1921. augusztus 28-án az osztrák Volkswehr csapatok elkezdték a „Burgenland” névre keresztelt Nyugat-Magyarország megszállását a skót(!) származású Robert Davy kinevezett helytartóval az élen. Ezt a „dicsőséges” bevonulást állította meg a magyar felkelők fegyvertűze az ún. „első ágfalvai csatában”. Ugyanczen a napon, három 40 fős felkelő csapat a Lépesfalva–Kismarton vonalon támadást indított a megszállók ellen Francia Kiss Mihály, Maderspach Viktor és Kaszala Károly vezetésével. Kaszala Károly, a híres repülő tiszt csapata elfogta magát Robert Davy kinevezett osztrák kormánybiztos is összes iratával! Ez a nap azonban nem csak a magyar győzelmek fényes csillagát ragyogtatta fel, hanem a gyász keresztjét is. A felkelés első hősi halottja: Baracsi László, a kecskeméti hentes fia volt. Neki Ágfalván máig álló emlékművet állított Kecskemét városa. *„A hely, ahol állunk, kicsi pont, de határák egy nemzet életében!”* – mondta búcsúztatójában Bossányi Árpád magyarkeresztúri plébános. Mindazok pedig, akik továbbra is vállalták a keresztthorodást, egyre szaporodtak létszámban, de sohasem voltak többen 3500–4000 főnél! Ez a maroknyi sereg vetette vissza a több mint 200 km-re(!) nyúló frontvonalon ezer éves határainkon túlra a megszálló osztrák katonai, csendőri erőket. Mégpedig úgy, hogy a sokszoros túlerővel szemben minden ütközetben győztek! Legtöbbször 3–15 vagy 60–80 fős portyázó (mai szóval: gerillaharcot folytató) csapatok-

ban támadták a megszállókat. Számталanszor éheztek, fáztak, semmiféle külső támogatásra (lőszer, kötszer, orvosság, ruházat) nem számíthattak – mégis helytálltak. Nem váltak hűtlenné nevükhöz sem: Rongyosok voltak valóban, de a rongyok alatt, minden áldozatra kész szívvel, azért, hogy Magyarország csillagát ragyogni lássák.

Augusztus 29-én átadás helyett a déli részeken is megkezdődtek a harcok. Alhónál, majd Szentmártonbánya, Pinkafő, Borostyánkő és Felsőőr vonalán is győztes csaták sora következett. A legszebben mindazt a leleményességet és merészséget, amellyel a Rongyos Gárda tagjai küzdöttek, vitéz Somogyvári Gyula örökítette meg az „És mégis élünk” című regényében (a könyv manapság is kapható).

1921. szeptember 5-re Nyugat-Magyarország déli végeit faluról-falura visszafoglalták. Három nappal később következett az Órvidék küzdelmeinek döntő ütközete, az ún. „második ágfalvi csata”. Itt elsősorban az óvári Akadémia diákjai, az Ostenburg zászlóalj csendőrtisztjei, a szombathelyi vasutasok, egy 15 főnyi osztrák(!) csoport, valamint bosnyák és albán önkéntesek harcoltak. Az immár kommunista Ausztria erőinek másodszori visszaverése Sopron előterében azt eredményezte, hogy alig háromheti küzdelem után (szeptember 29-re) felszabadították Nyugat-Magyarország legészakibb pontját is – Lajtakáta és Mosonfalva visszaszerzésével. Mindezek közben nemcsak a fővárosi lapok közönye, a kormány dermedtsége övezte ellentmondásosan a győzelmeket, hanem az Antant hatalmak is újra felszólították a Magyar Királyságot, hogy az elesetelésre kijelölt területeket adja át Ausztriának. Ennek a parancsnak október 3-án a magyar kormány papíron eleget is tett.

„Hiába tiporták hadak él, hiába tiporták hadak él, Mert a haza, mert a haza Te magad vagy.”

Erre a kormánynyilatkozatra válaszul, 1921. október 4-én Felsőőrön kikiáltották a *független Lajtabánságot*. Vezetője Prónay Pál bán és a hattagú kormánytanács, akiket az alkotmányozó gyűlés választott. Saját állami jelképekkel, önálló bélyegsorokkal, újsággal rendelkeztek. Ez a külvilág számára váratlan lépés egyben leleplezte, az ún. „wilsoni elvek” kettős mércéjét. Hiszen itt magyarok, horvátok és németek együttes akarata nyilvánult meg, mégsem vették figyelembe. Ugyanakkor kiderült annak eltörölhetetlen igazsága, hogy a Haza nem ott van, ahol kormányok székelnek emberek feje felett, hanem ott, ahol emberek ráébrednek arra, hogy határok és hatalmi helyzetek változhatnak, de a szívekben, lelkekben él az a titokzatos erő, szeretet, amelyet Isten ültetett, és minden mással dacolva otthonná, házzá, s végül Hazává sarjad visszavonhatatlanul, nyelvi különbségektől függetlenül.

Álljon itt ennek bizonyosságául a Lajtabánság függetlenségi nyilatkozatának részlete: „*Mi, akik az ősi hazától megkérdésünk nélkül elszakítottunk, és a legyőzött Ausztria kommunistáinak martalékaul dobtunk oda, hogy becsületünket, családunkat, vagyonunkat, vallásunkat, erkölceinket megmenthessük a vörös szennyáradattól, közösségünk népei nevében függetlenségünket, önállóságunkat, általános semlegességünket kikiáltjuk.*” A bánság hivatalos nyelve a magyar. Anyanyelvét azonban a hivatalokban és a magánéletben minden polgára szabadon használhatta. A törvények, rendeletek magyar, német és horvát nyelven jelentek meg.

A bonyolult helyzet tisztázására olasz közvetítéssel 1921. október 13-án létrejött a Velencei Egyezmény. Ennek értelmében a nyugat-magyarországi területek nagyobbik részét át kellett adni Ausztriának, de Sopronban és nyolc községben (Ágfalva, Balf, Fertőboz, Fertőrákos, Harka, Kópháza, Nagycenk és Sopronbánfalva) népszavazás dönt majd a hovatartozásról. 1921. december 14–16-a között Sopron és környéke Magyarországot választotta. 1922. szeptember 17-én a Népszövetségi Tanács döntése alapján Magyarország része maradt Kis- és Nagynarda, Alsó- és Felsőcsatár, Német- és Magyarkezes, Horvátlövő, Pornóapáti, Ólmod és Szentpéterfa. Sajnos, Ausztriának át kellett adni Rendet, Rótfalvát, Hámortót, Lékát és Csémet.

Rövidre fogva a tanulságot: ha nincsenek a Duna-Tisza köze magyarjai (köztük az izsákiak, kiknek neve álljon most itt a kegyelet jeleként: *Sallai Endre, Pető Sándor és Pető József, Szőke Béla, Bán István és Bán Sándor, Kuti József, Csukás László, K. Szabó Imre*), Nyugat-Magyarország felkelői, ma nincsenek a Leghűségesebb Város és a hűségesebb falvak az Órvidéken. Így azonban él a remény: lehet még úgy, ahogy régen volt, hisz a Haza ma is te magad vagy!

Felhasznált és ajánlott irodalom: A Rongyos Gárda harcai. Magyar Ház kiadó. Bp., 1999; *Dr. Hējjas Jenő*: A Nyugat-Magyarországi felkelés. Kecskemét, 1929., Magyar Ház kiadó. Bp., 2006; *Földi Pál*: Rongyos Gárda. Anno kiadó. Bp., 2005; Nagy Magyarország I. évf. 2. sz. (2009. augusztus).

Nagy Árpád

HAGYOMÁNY

Sióagárdi karikázó

Sióagárd a Mezőföld legdélibb csücskén, a Sió és a Nádor csatorna találkozásánál található. A két vízfolyás között elterülő településen a XX. század közepéig hagyományos paraszti gazdálkodást folytatva zárt faluközösségekben éltek az emberek. A török hódoltság idején elnéptelenedett vidékre az 1700-as évek elején – főleg a Felvidékről – hoztak munkaerőt a szekszárdi apátság birtokaira. Az idetelepített emberek otthonra találtak, meggyökeresedtek, és a kétszáz év alatt sajátosan egyedi kultúrát alakítottak ki.

Az itt élő emberek közössége etnikailag önálló egységet képez. Nem tartozik a közeli Sárközhöz, attól vallásában is eltér, más a viselete, mások a szokásai, és az emberek a Duna-menti településeken lakóktól eltérően i-ző nyelvjárásban beszélnek.

A paraszti életforma a XX. század közepéig általános volt, hiszen a falu lakóinak szinte száz százaléka a mezőgazdaságból élt. A változás már az ötvenes években elkezdődött, de a döntő fordulatot az 1961-es esztendő hozta, amikor a falu minden gazdálkodóját bekényszerítették a termelőszövetkezetbe. Ezzel megszűntek a közös munkavégzések. Már nem a régi módon arattak, nem kellett szénát gyűjteni, nem fosztották a kukoricát, nem termeltek kendert, így a téli fonóházak is kimentek a divatból.

Az ötvenes évektől kezdődően a lányok is középiskolába jártak, ahova nem lehetett népviseletbe menni, elkezdődött a tömeges kivetkőzés, ami lendületet kapott azzal, hogy a téjeszítést követően a lányok, asszonyok közül sokan szekszárdi munkahelyeken dolgoztak. Bomladozni kezdtek a hagyományos közösségek, már csak az öregek őrizték a hagyományokat.

A falusi közösségekben élők emberöltők alatt kialakult íratlan szabályok szerint élték életüket. Ezek alapján szervezték a mindennapi munkát és a szórakozást egyaránt. A fiatalok korosztályok szerint bandának nevezett közösségekbe szerveződtek. Már 12 éves kor után elkezdődött a bandázás. A kezdeti időben valakinek a házánál gyűltek össze a lányok, és felnőttek felügyelete mellett tanulták meg a rendet. Majd a templom melletti téren elfoglalták helyüket, ahol tavasztól ősziig minden vásár- és ünnepnap délután összegyűlve játszottak, karikáztak és természetesen várták a legényeket. Karikáztak, ami azt jelentette, hogy körbeálltak és énekszóra táncoltak. Az idő múlásának ez a formája olyan archaikus, hogy kimutatható a középkori láncáncokkal való rokonsága. Ebben a formájában egyedülállóan csak itt a sióagárdi közösségekben maradt fenn. (Bővebben lásd Martin György: A magyar körtánc és európai rokonsága c. tanulmánykötet.)

A vasárnapi litánia után gyülekeztek a lányok. Ha hárman-négyen együtt voltak, már összeállt a karika, megszólalt a nóta, és így volt ez minden vasárnap tavasztól ősziig folyamatosan, mert a karikázás annyira nem számított táncnak, hogy még a nagyobb idején is jártak a lányok. De a táncmulatságok is karikázóval kezdődtek, és a táncok szünetében is ezzel töltötték a lányok az időt. A karikázó nemcsak játék, nemcsak tánc volt, hanem része volt a mindennapi életnek, amelyben a lányok megmutathatták magukat: magatartásukat, ruhájukat, szépséges és eladó önmagukat.

A sióagárdi karikázóval több helyen is találkozhatunk a folklór-szak-

irodalomban. 1951-ben jelent meg Sz. Szentpál Mária szerkesztésében a *Völgységi táncok* című kiadvány. A benne lévő leírások egy, a korábbi években Váralján készült filmmezés alapján születtek. A váraljai gyűjtés szakértői: Kovács László filmes, Pálffy Csaba néprajzos és Szentpál Olga koreográfus. Ebből a könyvből érdemes idézni a karikázó leírását: „*A maga egyszerűségében szinte monumentális tánc. Jóformán egyetlen fokozás. Halk, egészen csöndes kezdet után kissé megelevenedik, és tükörsima gyors ridázás a vége. A lépések igen aprók, úgyszintén a ringások és az ugrások. A szoros körforgás az elején úgyszólván meg-megakad, a folytatásban megújultan nekilendül, és a végén a forgás folyamatosan sima és kiegyensúlyozott. A gyors lábmozgás olyan sima és súlytalan, mintha a szél hajtaná. A törzs, a fej mozdulatlanok. A lányok szoros körben, hátul keresztezett kézfogással úgy fognak kezét, hogy balkezüikkel fogják egymás jobb csuklóját, jobb kezükben zsebkendőt tartanak. A tánc három lépésből áll. Mindhárom lépést igen mértékartóan és szűken járják. Az egyes lépéseket tetszésszerűen számban ismétlik.*”

Ez a leírás szinte telitalál. Minden mondata jó szemű megfigyelőre utal, a fogalmazás tömör, pontos és egy kicsit még költői is. Egyszerű, letisztult formák, a lépéseken semmi felesleges és ugyanakkor monumentális, mert a nyugalom, és a békés összetartozás feszül a karikában. A szerkezet olyan világos, mint a parasztember élete. A lépések olyan simán szabályozottak, mint ahogy egy hűron pendül az egyívású lányok minden gondolata.

A leíró figyelmét egyvalami azonban elkerülte. Mégpedig az, hogy a lányok mozgása és a rajtuk lévő ruha összhangja együttesen meghatározó. A lépések nagyságát, a kör meg-megakadó mozgását az emberi test és a rajta lévő, vele egységet képező ruhadarabok harmóniája formálta ilyené. „A törzs és a fej mozdulatlanok” szerepel a leírásban. Igen, mozdulatlanok, mert a lányok derekát mereven tartják a fehérszoknyák és a felsőszoknya kötése, derekukon a pruszlik szorítása megközelíti a főiri dámák fűzőinek szorosságát, a nyakukba kötött gyöngyosorok rendje nem mozdulhat el és a fejüket forgatni illetlen dolog.

De a ruha mégis táncol. A kiadványban leírják a három alaplépést, amit a lányok akkor táncoltak. A leírás azonban csupán a lábak mozgását mutatja be, a lépések irányát, nagyságát. A lábak mozgása csupán csak egy eleme a táncnak, az egész test és a rajta lévő ruha harmóniája adja a mozgás lényegét. A szoros összefogódzás következtében a körben lévő lányok mozgása egységes egész, így a látvány teljessége a karikában táncoló lányok és a rajtuk lévő ruha ingásából áll össze.

Az alaplépés, amit a folklórtudomány Far-Öer lépésnek nevez aszimmetrikus 4+2 negyedes motívum. Szentpál Olga így írja le: „*Bal lábbal rézsút irányhoz közelítve oldalt lépnek o + Jobb lábbal kifelé forgatott térddel a bal láb fölé keresztbe lépnek o + Bal lábbal oldalt lépnek o + A testsúly a bal lábba marad, jobb lábukat talpon csúsztatva a bal mellett a föld fölé emelik, mialatt az egész testükkel balra dőlnek o + jobb lábbal helyben lépnek o + ebben a helyzetben maradnak o.*”

Ha pontosa akarunk lenni, akkor a leíráshoz hozzá kell tenni az alábbiakat. A motívum első két fázisával egyértelmű, de finom lendülettel megindítják a kör mozgását, majd a harmadik fázissal lefektetik és megállítják. Ennek következtében szinte majdnem az egyensúlyvesztés határáig áttolódik a testsúly a lányok bal lábára, a negyedikben a jobb láb hangsúlytalanul közelít a balláb felé. A mozgás lefektetésének következményeként a lányok szoknyája balra lendül. Az ötödik fázis csupán egy testsúlyát-helyezés a jobb lábra, mire a szoknya harangja a holtpontot elérve elindul jobbra, és ez a lendület csak az ismétlés első fázisára fejeződik be. Így a karika meg-megszakadó, balra haladó mozgását a szoknyák egygyé olvadó harangozása teszi teljessé.

A leíró a monumentális jelzőt használta. Hogy így látta, abban része volt a tempónak, mely végtelen nyugalomával az együvé tartozás, a rend és a nyugalom kifejeződése. Az iratlan szabály szerint mindennek meg volt az ideje. Vasárnap délután a templom és a hősi szobor között, vagy a mulatságok szünetében a karikázásnak volt ideje. Akkor minden egyes lánynak és a bandának is, amelyhez tartozott, ez volt a létezési formája. Nem volt más dolga, nem kellett sietnie sehova, így hát teljes lényével átadhatta magát a közös ének és a mozgás örömeinek.

Jóformán egyetlen „fokozás” szerepel a leírásban. Ez igaz, azzal a kiegészítéssel, hogy természetes, azaz nem színpadi előadásban az alaplépést járták sokáig. Több nótát is énekeltek egymás után, mind egyiket kettő, három szakasszal. Aztán egyszer csak minden különösebb előzmény nélkül fokozatosan gyorsulni kezdett, a lépések egyre ruganyosabbak lettek, futólépésekké alakultak, sőt a harmadik és ötödik fázis kicsi ugrás lett. A táncnak ez a szakasza nem tartott sokáig, legfeljebb két versszakig, azon természetes okból kifolyólag, hogy elfogyott a levegő. A visszarendeződés, a kör lelassulása az eredeti tempóba, rendszerint énekszó nélkül, mintegy egy dallamnyi idő alatt történt meg, azután újra indult az alaplépés egy új dallal, vagy ebből a helyzetből indították a futót.

Ennek az ugrólépésnek különös hanghatás volt a kísérője. A lányok alkalmi öltözetüknek része volt a nyakukba kötött többsoros színes gyöngyfűzér. A ruganyos mozgástól a gyöngyosorok összeütödték,

és csengő hangjuk erősítette a mozgás ritmikusságát és zeneiségét. Ezt a hatást növelte, ha a lányok az ingük – agárdiasan az ümög – fölött gyöngyös ümögélt viseltek.

Az 1950-es években vált szokássá, hogy ezen ugró lépés ötödik fázisa kemény dobbantássá alakult. Ez egy kicsit szertelenné tette a táncot, megbontotta a szoknyák ringásának harmóniáját. Gyanítom, hogy csak átmeneti divat volt, mely az akkori idők népi táncos mozgalmának hatására alakult ilyené.

A sióagárdi karikázó két részből áll. A második gyors részt a szakma *futónak* nevezi. Használatos a *rida* elnevezés is, de a sióagárdi lányok táncára ez nem illik rá, mert előadásmódjában eltér a más vidékeken gyakori lent vagy fent hangsúlyos rida mozgástól. Mégpedig abban, hogy csak ritmusában illeszkedik a zenei metrumhoz. A kézfogást megerősítve, térdüket egy kissé meghajlítva, a haladás irányába lévő, azaz bal lábukkal indulva egyenletes sima lépésekkel haladnak, tehát nincs a zenei hangsúlyhoz igazodó fel-le, vagy le-fel lüktetés. Erre a mozgásra jobban illik a szakmai szóhasználatban itt-ott előforduló „sifitelés” elnevezés. A futó közben gyakran előfordul, hogy a karika kisebbekre szakadozik és így folytatják a forgást.

A kör haladásának iránya következetesen megegyezik a Nap haladásának irányával, azaz balra haladva jobbra forog. A tánc körformája, a haladás iránya, az úgynevezett Far-Öer lépés, valamint a karikázó helye a különböző népszokásokban olyan archaikus elem, melynek gyökerei a középkori kultúrába vezethetők vissza.

1952-ben jelent meg Lugosy Emma: *77 leánytánc* című könyve. A lányok körtáncának leírása eléggé szűkszavú, ám közli az adatközlők nevét (Kovács Katalin 15 éves, Kovács Erzsébet 15 éves, Buzás Katalin 17 éves, Szilágyi Ilona 17 éves, Bosnyák Ilona 16 éves, Sióagárd, 1950). Közöl két dallamot is. Mindkettő az új stílusú dallamkincsből való, mint ahogy a karikázáshoz énekelte népdalok egytől egyig ehhez a réteghez tartoznak. Csupán a futóhoz használatos dalok között találunk egy-egy ereszkedő szerkezetű, negyedes lüktetésű úgynevezett dudánótát.

1979-ben jelent meg az Akadémiai Könyvkiadónál Martin György: *A magyar körtánc és európai rokonsága* című könyve, a címlapon sióagárdi karikázó lányok, asszonyok. A fotó 1973-ban készült, amikor a Magyar Tudományos Akadémia által szervezett filmezés történt. Martin György a XX. század zseniális folkloristája volt, aki rövid életében hihetetlenül sokat tett a néptánc-kutatás és a tudományos feldolgozás területén. Ebben a művében leírja és rendszerbe foglalja a magyar nyelvterületen még ismert körtáncokat. Meghatározza és jellemzi a magyar parasztság körében élő körtáncok táji típusait, részletes képet ad a fejlődés történetéről, az egyes körtáncok kapcsolatairól. A sióagárdi körtáncot a dél-dunántúli típusba sorolja. Az összehasonlításban pontosan szerepel a tánc minden jellemzője, szerkezete, motívikája, előfordulási módja. A könyvben is több fényképen láthatók a sióagárdiak.

A lányok karikázással történő idomulata az 1950-es évek végére, a társadalomban bekövetkező drasztikus változások miatt kiment a divatból. Ám nem veszett el, mert a Gyöngyös Bokréta mozgalom óta kisebb-nagyobb megszakításokkal folyamatosan működő népi együttes teljes hitelességgel őrzi.

Szabadi Mihály

A sajónémeti „rabvágás”

Sajónémeti kis község Gömör határán, Borsod-Abaúj-Zemplén megye észak-nyugati részén, Ózdtól nyolc kilométerre fekszik, nem messze a Sajó és a Hangony-patak összefolyásától. Lakóinak száma ötszáz körüli. A község neve először 1219-ben fordul elő Nemhy néven a Várad Regestrumban. 1413-ban már mint Nemethy, a XV. századtól pedig már mint Sajónémeti szerepel. A középkorban önálló pallosjoga volt a községnek, a falu vezetői helyben itélkeztek a bűnösök felett. Innen eredeztethető a „rabvágás” hagyománya, amit ha nem is rendszeresen, de időnként eljátszanak a község lakói farsang idején, Ez egyben a tél betétele, a tavasz köszöntése is. Olyan jeles nap ez, mint a busójárás vagy a tikverés, vagy a kislejárás.

Fényes Elek 1851. évi megyeleírásában a következőket írja Sajónémetiről: „A Sajó kies völgyében, a Sajó és Hangony folyók partján, mely utóbbi egyszersmind határt is képez Borsod és Gömör vármegyék között úgy, hogy a helység határát kétfelé vágván, an-

A település hagyományos címere

nak egy része Borsod, másik Gömör megyébe esik, honnan a sajónémeti számos nemesség mindkét megyében gyakorolta volt választói képességét. Szomszédai a helységnek: Velezd, Királd, Center borsod megyei, Sajópüspöki és Hét gömör megyei helységek. Van a határban egy vízimalom. A dédesi képviselő választókerületében 1848-ban e helységből 98 választó iratott össze.

A helység felett egy magas hegyen, melyet a lakosok Óvárhegynek neveznek, van egy régi huszita váromladék, a néprege mondja, hogy midőn hajdan, a még akkor igen sok erdőkből, várakban elrejtett huszitákat Rozgonyi Sebestyén és Héderváry László kiverték, Hunyadi Mátyás is e várban tanyázott. Ezen várnak a helyén Pyrker János László egri patriarcha érsek egy keresztet állíttatott. E helységen keresztül megy Miskolcra a borsodi palócság által lakott úgynevezett erdőhátra menő országút.”

A település címere álló, háromszögletű, kétszínű katonai pajzs, amelynek mezejében jobbra forduló, ágaskodó, mancsában kivont kardot tartó arany oroszlán lebeg. A pajzsos rostélyos katonai sisak, háromlombú arany koronával, amelyből a pajzsos lévőhöz mindenben hasonló, de növekvő oroszlán emelkedik ki. A sisaktakaró mindkét oldalon vörös-ezüst. A pajzs alatt egy szalag lebeg Sajónémeti felirattal. A címer a feudális kori községi pecsét ábráját idézi, eleget téve így a tartós használati követelményeknek, s ezáltal az önkormányzat előzményeire és régi voltára emlékeztet. Ugyanakkor az elődök szándéka szerint utal a kisnemesség szerepére is nemcsak a község, hanem az egész megye múltjára.

Mizerák István volt kollégám, aki sajnos már nem él, az 1996-évi farsangi rabvágást így jegyezte le: „A kisbíró pergő dobszavára, legények ostorpattogatására, mindenki nótaszóval végigvonul a falun, elűzve a telet, a gonoszt, hogy törvényt üljenek a helybeli polgárok bosszantóin, meglopóin. A két megláncolt latrot a falusiak csúfondáros jelzők kíséretében a falu közepén felállított vesztőhelyre kísérték, hogy törvényt üljenek felettük megdézsmált, lerontott javaikért. A szigorú bíróság nem is fukarkodott a jelzőkkel, s tréfás rigmusokba szedve vádpontjaikat, nem csak két gazembernek, de a helybeli gazdák melléfogásait, csínytevéseit is alaposan kipellengérezte.

A hosszú bűnlajstrom felolvasása után a bíróság mindkettőjüket »pallas általi fõvesztésre« ítélte, s egyben elrendelte az azonnali végrehajtást is. Népes családtagjainak körében a döntés hallatán nagy-nagy sirás-rivás tört ki, megpróbálván ezzel megatni a szigorú bírák szívét, de csupán annyit értek el vele, hogy utolsó kívánságként egy-egy kérésüket legott teljesítették.

Részlet a 2010-es szokásfelújításból (Berenesi Gergely felvétele)

Együk jőzűen elfogyasztotta tehát az e célra prezentált sült libát – zokogó, kissé »szakadt« – hozátartó körében, s jófajta sajónémeti vörösborral öblítette le ez árnyékvilágtól búcsúztatva minden bűnét, baját.

A másik »gonosztevő« élete párjától hegedűszó mellett búcsúzva (»bíró uram, bíró uram, tegyen törvényt, ha lehet!«) vallotta be a nagy szajrézások, közösen szerzett siralmas napjaik minden örömét, mulandó boldogságát. Mindezek után dörrenve hangzott a főbíró szava: térdre nyomorultak! Jelképesen két hatalmas eszerépfazék került mindkét elitelt fejére, s a kisbíró pergő dobjára a két markos höhérlégény pallosa egyetlen hatalmas csapással repítette az apró darabokra hulló »cserepfejet« a túlvilágra, megszabadítván ezzel a falu dolgos népét minden ártó, bosszantó ármánykodástól, bajt, rontást hozó szellemektől.” E »véres« események után természetesen a házaknál azonnal megteltek minden földi jóval az asztalok, a fiatalság reggelig tartó báli mulatsággal ünnepelte a farsangot.

Ugyancsak 1996-ban az Észak-Magyarország című megyei lapban Nagy Zoltán is foglalkozott a „rabvágás” témájával: „Úgy meséltek az öregek, hogy 1910-ig minden évben a »farsangfarkán« rendezték meg a rabvágást, ami kántálást és mai szóval élve táncszót, mulatozást, mókázást jelentett. Az akkori művelődési ház igazgatója vezetésével 1986-ban felújították a régi hagyományt. A farsanghoz, a régi tavaszváró és termékenységet kérő szertartásokhoz kötődött a rabvágásnak nevezett népi játék, utalván az egykori itélkezésre a bűnöző fölött. Az újabban megrendezett rabvágás részleteiben természetesen eltér a régítől. Fontos eleme a kántálás. A legények beköszöntek a házakba, kívántak minden jót, aztán kaptak hol egy darab szalonnát, néhány tojást, esetleg lisztet, avagy italt, pénzt, és ebből fedték a táncra kibérelt ház és a mulatozás költségeit.

A mulatozás vasárnap délután a litániát követően kezdődött, a fiatalság a táncszóba vonult és hétfő reggelig táncoltak. Utána a kocsmában gyülekeztek a legények és megválasztották maguk közül a két rabot, a két hévért és a bírát. Megtiszteltetésnek számított, ha valakit rabnak választottak. A bíró a falu verscsinálója lett, aki verse szedte az elmúlt év kiemelkedő eseményeit. A »rabokat« aztán rongyos ruhába felöltöztették, derekukat kerékkötő láncsal átkötötték és a hévérek őrizték őket. Jött a kántálás, a tánc és a mulatság. A falu népe az iskola melletti téren gyülekezett, ahol »ítéletet« hirdettek, majd »lefejezték« a rabokat, azaz levették a fejükre helyezett fazekat. Előbb azonban a népbíró a rabok fejére olvasztotta az elmúlt évben elkövetett lopásokat, bűncselekményeket, mintha azokat ők követték volna el. Az összerogyott rabok néhány perc után felugrottak és futni kezdtek a kocsmába. Folytatódott a mulatás, a tánc kedd éjfélig. Majd hamvazó szerdán még összejöttek a lányok, legények. Az utóbbiak megint mentek a házakhoz, most diót, mákot, túrót, lisztet, tojást kaptak, amiből a lányok délután túros, mákos, diós csókot sütöttek, a legények pedig ittak, de már nem daloltak. Kezdetét vette a böjt, amikor már nem szabad sem dalolni, sem táncolni.”

A téma után kutatva került a kezembem az a kis cikk, amelyet Veres László, a miskolci Herman Ottó Múzeum igazgatója írt a megyei lap 2001. február 24-i számában *Farsangi rabvágás* címmel: „A farsang időszakában élünk. Szorgos pedagógusok és fáradhatatlan népművelők igyekeznek ébren tartani a hagyományokat, miközben a farsang hiedelem- és szokásrendszerét újabb és újabb elemekkel gazdagítják, amelyeknek sokszor semmi közük nincs a hagyománykörhöz.

Ha másoknak lehet új szokásokat teremteni – mint a miskolci kocsonyabál – és ezeket a társadalom is elfogadja, miért ne állhatnék elő én is egy ötlettel. Ez ráadásul egy régi szokást próbál ötvözni mai tartalommal, és semmibe se kerül.

Mielőtt elgondolásomat közzétenném, szólni kell arról, mi is a farsang. Ez a német eredetű ünnepkör évszázadok óta elevenen él népünk hagyományában. Vízkereszt napjától, január 6-tól Hamvazószerdáig, a böjt kezdetéig tart. Meghatározó eleme az álarcos jelmezes alakoskodás. A szokásrend elemei közül figyelemreméltóak még a tavaszt, az új életet váró hagyományok. A farsang időszaka bizonyos értelemben az emberi megtisztulást is lehetővé teszi. Ennek sajátos példája a farsangi rabvágás, amely megyénk északnyugati részén napjainkban is élő egyes falvakban. Lényege, hogy a közösség néhány embert rabruhába öltöztet és összeláncolva végighordoz a településen a főtérig. Itt szalmára terdepelteszik a rabokat és fejükre fazekat helyeznek. A bíró rájuk olvassa a közösség elmúlt évi bűneit, s a halálra ítélteteket kivégzik. A hóhérok a kardot helyettesítő tilóval szétütik az elitáltak fején lévő fazekat.

Elgondolásom szerint jó lenne ezt a szokást felidézni, de úgy, hogy ne mások olvassák ránk bűneinket, mert ez a hagyomány mostanság nagyon elterjedt és komoly gyakorlatunk van benne. Jobb lenne, ha magunk vallanánk be bűneinket, s ily módon a tavasz kezdetére valóban megtisztultak lehetnénk, és hétköznapjaink sem lennének zajosak a vélt vagy valós bűnök hangoztatásától.”

Hatévi kihagyás után 2010. február 6-án ismét volt rabvágás a községben, amelyre a környező településekről is sokan voltak kíváncsiak.

Kerékgyártó Mihály

EMLÉKHELYEK

II. Rákóczi Ferenc lengyelországi menedékhelyei

II. Rákóczi Ferenc 1703-ban Lengyelországban bontotta ki a szabadságharc zászlaját, és nyolcévnyi küzdelem után oda tért vissza, önkéntes emigrációja első állomásaként. Mindkétszer lengyel földön talált menedéket, annak ellenére, hogy ott tartózkodása a belső és külső válsággal küszködő országban nem volt veszélytelen. Melyek voltak e bujdosás állomásai és kik segítettek menedékhelyet biztosítani Rákóczinak és társainak?

A családjától tizenkét évesen elszakított Ferencet hiába próbálták nemzete ellen átnevelni, nagykorúsítása után hazatért birtokaira. Mélyen megindította a német katonaság által sanyargatott nép nyomorúságos, kiszolgáltatott helyzete. De úgy látta, a magyar nemzet egyedül tehetetlen, s külső támogatást próbált szerezni. A francia királynak írt levele azonban árulás következtében a bécsi illetékesek kezébe került. A császári udvarnak már régtől feltett szándéka volt, hogy felségsértés vádjával elítéljék. Erre most jó alkalom kínálkozott, 1701. április 18-án nagysárosi kastélyában letartóztatták és a bécsúj helyi börtönbe zárták. Ugyanabba a cellába került, ahol nagyapja, Zrínyi Péter is raboskodott harminc évvel korábban, mielőtt kivégezték. Valószínűleg Rákóczira is ez a végzet várt volna, ha nem sikerül felesége és Lehmann várparancsnok segítségével 1701. november 7-én megszöknie. Apródjával Somorjánál kelt át a Dunán, majd Cseklész és Bajmóc érintésével négy nap alatt érkezett meg az elzálogosított szépségi Podolinba. Onnan egy piarista tanár segítségével jutottak át Lengyelországba.

„Három nap alatt Krakkóba érkeztem; ott levetvén lovasöltözékemet, megnéztem a várost és a benne emelt büszke templomokat, inkább kíváncsiságból, mint áhitattól hajtvá. Megmutatták nekem a várbeli székesegyházban Báthori István síremlékét. Nem az az idő volt, melyben föltárhattam volna, hogy az ő vérből származom, így hát keresett ürüggyel távoztam, négylovas fogatot béreltem, és Varsóba indultam.”¹ Krakkóban valószínűleg a főtéren lévő Szepesi-palotában szállt meg, ami az örökös szepesi sztaroszták, a Lubomirskieiek birtokában volt.

Lengyelország uralkodója ekkor a szász választófejedelem, II. Erős Ágost volt, aki 1700-ban az országgyűlés jóváhagyása nélkül, meggondolatlanul háborút indított a svédek ellen. A svédek visszaverték a támadást, ráadásul elfoglalták az ország északi részét is. A lengyel nemesség is több pártra oszlott. Bercesényi Miklós már Rákóczi letartóztatása hírére Lengyelországba menekült, s kapcsolatba lépett du Heron francia követtel. Általa egy emlékiratot juttatott el a francia királyi udvarba, melyben kérte egy magyar felkelés támogatását. Az osztrák ügynököknek azonban csaknem sikerült foglyul ejteni Bercesényi grófot, aki számára nyilvánvaló lett, hogy lengyel földön is veszély fenyegeti életüket.

Rákóczi Ferenc november 24-én érkezett Varsóba, hogy megkeresse Bercesényit. A Szent Kereszt lazarista misszió francia atyái közvetítésével találkozott a francia követtel, majd a rendházban bujtatott Bercesényivel. Egykori varsói lakóhelyén, a Szent Kereszt templom melletti ház falán ma kétnyelvű bronz emléktábla áll, melyet 2009-ben újítottak fel, s a két ország államfője avatott fel. A francia diplomata rokonszenvezett a magyar felkelőkkel, és segítséget nyújtott kapcsolatba lépni a francia- és magyarbarát lengyel főnemesekkel. A közeli Lowiczban titokban talákoztak Radziejewski bíboros prímással. Majd csaknem négy hétre Męczyński vilnai kapitány Varsótól keletre lévő miński kastélyába vonultak el. (Mińsk Mazowiecki ma 37 ezer lakosú kisváros, Varsótól 40 kilométerre, XVII. századi kastélyát a XIX. század első felében klasszicista stílusban építették át.) Karácsonyra megérkezett Varsóba Adam Sieniawski belzi palatinus felesége, lánykori nevén Elżbieta Helena Lubomirska, akinek du Heron követ azonnal bemutatta Rákóczit. A palatina a francia párt lelkes támogatója volt, s míg férje a távoli Brezánban, ő a fővárosban szeretett élni. Rákóczi legfőbb lengyelországi támogatója és segítője lett, sőt titkolt szerelmi viszonya is bonyolódott vele.

¹ *Rákóczi Ferenc*: Vallomások. Szépirodalmi Könyvkiadó. Bp., 1979. 162.

„Nemcsak nyájasan fogadott, hanem biztosított életem biztonsága és teljes védelme felől, melyet az akkoriban russiai birtokain időző férjének barátságából élvezhetek. Másnap tehát mellénk adva apródját, engem egy francia katonai mérnök képében, a grófot hasonlóan egy német polgári mérnök képében Russiába küldött. Ide az 1702-ik év elején szerencsésen meg is érkezünk, s hogy jobban elrejtőzzünk, elhelyeztek minket lengyel ruhába öltözve egy remetelakszerűen az erdőben elrejtett, Moszczeniczának nevezett tanyára.”² Az erdő közepén lévő fakerítéses tanya mégsem bizonyult biztonságosnak, a palatinus kincstárosa elárulta rejtkehelyüket a császári követnek, ezért ők pártfogójuk dzikói kastélyába költöztek át. (Sary Dzików: mintegy 4500 lakosú kelet-lengyelországi kisváros a Kárpátaljai vajdaságban, Jaroslótlól északkeletre.)

1702 márciusában a Sieniawski házaspár úgy döntött, a sáncokkal és őrséggel megerősített brezáni vár lesz a legbiztonságosabb hely a magyar főurak elhelyezésére. „Ismét felöltvén francia öltözékemet és katonai mérnöki minőségemet, szerencsétlenségeim társával, a gróffal eltávoztam. Itt tartózkodtam egészen 1703 májusáig. A vár erődítéseinak munkálatait vezettem, és mindent olyan jól végeztem, hogy a nép valóban meggyőződhetett róla, az vagyok, akinek lennem kellett, és üldözőim elől valóban igen hosszú ideig rejtőzködtem ezzel az életmóddal.”³

Brezán (lengyelül Brzezany, ukránul Berezsani) ma nyugat-ukrajnai kisváros. Lengyelország 1772 évi első felosztása után Ausztriához, 1920-1939 között ismét Lengyelországhoz, ezt követően 1991-ig a Szovjetunióhoz tartozott. A napjainkban 19 ezer lakosú kisváros a tarnopoli régióban, Lemberg-től (ukránul Lviv) 90 kilométerre, a Lemberg–Tarnopol főútvonal mellett található. Öreg Zsigmond király 1530-ban adományozta a Sieniawski családnak, akik mintegy kétszáz éven keresztül birtokolták. Ezzel egyidejűleg városi kiváltságokat is kapott. 1534-ben Mikołaj Sieniawski egy várkastély építésébe kezdett, a Zolota Lipa folyó egyik szigetén. Az építkezés húsz évig tartott, de az erődítések még a következő évszázadban is folytatódtak, bástyákat építettek, vízesárokkal vették körül. Míg kívülről bástyás, vaskos erődként hatott, belsejét a reneszánsz szellemében díszes rezidenciává építették át. Ötszög alakú belső udvarát kétszintes árkádos folyosók szegélyezték, melynek díszítései a krakkói Wawelhez voltak mérhetőek. Különlegessége, hogy udvarán kéttornyú katolikus templom is állt. A templom legrégebbi része gótikus, majd két reneszánsz kápolnát építettek hozzá, később barokk stílusban építették át. Belsejét a kastély tulajdonosainak márvány síremlékei díszítették. Itt tartózkodott több mint egy éven keresztül a két bujdosó, akikre ma egy magyar és ukrán nyelvű tábla emlékezik a vár külső falán. A kastély vendége volt 1707-ben Nagy Péter cár, míg 1711-ben a cár és a lengyel király tartotta keresztvíz alá Sieniawskiék lánygyermekét. Az egykor pompás várkastélyt az orosz hadsereg 1939-ben, majd 1944-ben szétlőtte, a fél évszázados szovjet korszak alatt pedig tovább romosodott.

1703 márciusában két magyar ember érkezett Brezánba. A tiszaháti kurucok képviselőjében Pap Mihály és Bige László elszegényedett nemesek keresték meg Rákóczi, hogy sürgessék hazatértét. A következő hónapokban újabb küldöttek érkeztek, kérve, álljon a mozgalom élére. 1703 májusában Rákóczi egyik oldalán címerével, másik oldalán a „Cum Deo pro Patria et Libertate” jelmondatával díszített zászlókat adott a küldötteknek, s kiáltványban tudatta a szabadságot óhajtó magyar néppel, elérkezett az idő, hogy a törvénytelen iga alól felszabadítsa az országot. Hamarosan a közelben tartózkodó lengyel főurakkal kezdett tárgyalni a katonai támogatásról, Ilyvóban (Lemberg) felkereste Józef Potocki kijevi palatinust. Tényleges támogatást azonban a lengyel főurak nem adhattak.

Június 7-én döntött a hazatérésről és néhány katona kíséretében elindult a magyar határ felé, ugyanazon a napon, amikor Károlyi Sándor a Máramaros megyei Dolhánál szétverte a rendezetlen népi felkelést. Amikor erről értesül Rákóczi, még sürgetőbbnek érezte, hogy segítségükre siessen, hogy a lelkesedés ne lanyguljon. „Június 13-án átkeltem a Rubiconon, előreküldve parancsaimat, hogy a menekülésből visszamaradt hadsereg várjon meg engem a határnál.”⁴ Gyakorlatilag sereg, felszerelés és pénz nélkül vágott neki a szabadságharcnak. Másnap Klimiecben (ukránul Klimec), a Beszkiékek lengyel oldalán találkozott az Esze Tamás és Kis Albert vezette, rosszul felfegyverzett néhány száz fős megvert parasztsereggel. 16-án a Vereckei-hágónál lépte át a magyar határt, ami már saját birtoka is volt. Az első település, a ruszinok által lakott Bereg megyei Zavadka (Rákóczi szállás) lett egy ideig főhadiszállása. Bujdosása itt ért véget.

* * *

1710-re a szabadságharc katonailag és gazdaságilag is kilátástalanná vált. Novemberben Bercsényi Lengyelországba ment, hogy orosz katonai segítségről tárgyaljon. Károlyi Sándor a császári hadak fő-

² Rákóczi i. m. 172.

³ Rákóczi i. m. 174.

⁴ Rákóczi i. m. 182.

parancsnokával, Pálffy Jánossal kezdett tárgyalásokat. 1711. január 31-én Vaján a fejedelem is találkozott Pálffyval, a felajánlott amnesztiát azonban nem fogadta el, február 21-én Lengyelországba távozott, hogy találkozzon Nagy Péter cárral.

Ugyanott lépte át a határt, ahol nyolc évvel korábban megérkezett, csak most népesebb volt a kísérete. „*Nem bántott annyira, hogy elhagytam az országot, száműzetésbe vonultam hazából, mint amennyire győört az, hogy híveim közül senkit sem biztosíthatok élelmezésünkről. Mindnyájan kinyilvánították nekem hűségüket és ragaszkodásukat, követtek engem, parancsaimat várták.*”⁵ Március végén Károlyi is utánament Sztrijbe, hogy tájékoztassa a tárgyalásokról. (Sztrij ma Nyugat-Ukrajnában, a Munkács–Lemberg autótút mentén található város, 62 ezer lakossal.) Rákóczi ekkor a Lemberg melletti Stare Sielóban tartózkodott. (Stare Sielo, ukránul Stare Selo, ahol az Ostrogski hercegeknek erődszerű nagy várak voltak.) A fejedelem az országgyűlés döntésére bízta a békekötést, s a gyűlést április végére Husztra hívta össze. Ezután Sieniawskiék kukizói kastélyába távozott. (Kukizow, ukránul Kukeziv ma nyugat-ukrajnai település Lembergől északra.)

Pálffy azonban nem hagyott annyi időt a döntésre, így Károlyi Sándor Szatmáron aláírta a békefeltételeket, május 1-jén a maradék kuruc sereg Nagymajténynál földbe szúrta a zászlókat és hűségesküt tett a császárnak. A béke Rákóczinak is kegyelmet és birtokainak megtartását ajánlotta, ha lemond az erdélyi fejedelemségről. Ő azonban erre nem volt hajlandó, azt a nemzet elárulásának tekintette volna. Egyetlen lehetőségként az orosz segítségben bízott. Károlyi realisabban látta a helyzetet, a harc folytatása lehetetlen volt, az ország bekére vágyott.

Közben megérkezett Lengyelországba a cár. Nagy Péter május 12-én Jaworów (ukránul Javoriv) mellett, a városon kívüli várkertben rangjának kijáró tisztelettel fogadta Rákóczit. Jaworów ma Nyugat-Ukrajnai város Lembergől 50 kilométerre nyugatra. Sobieski János lengyel király kedvenc tartózkodási helye volt. Sajnos napjainkra az eredeti várnak csak töredéke maradt fenn, a sáncok és a vízesárok maradványai. Rákóczi a szomszédos Zaluze (ukránul Zaluzsja) faluba tette át székhelyét. Az orosz és lengyel uralkodó Jaroszlóban (Jaroslaw) készült találkozni, ezért a fejedelem a város melletti Wysockó falu udvarházába költözött át. Jaroszló ekkor Rákóczi birtoka volt, amit Sieniawska nevére vásárolt meg. A város főterén lévő Orsetti-házban zajlottak a tárgyalások, melyen a fő téma a fenyegető török támadás volt. Rákóczi június 11-én Wysockóban búcsúbeszédet mondott a cárt és kíséretét, mielőtt az a török ellen indult. Ezt követően udvartartásával ő is visszatért Jaworówha.

A törökellenes hadjárat kedvezőtlenül alakult, Nagy Péter seregeit a Prutnál bekerítették. A cár békekötésre kényszerült és számítani lehetett újabb török támadásra is. A kuruc remények szertefoszlottak. Rákóczi augusztus 21-én találkozott a visszatérő cárral, aki elmondta neki, nem adhat segítséget, de felajánlotta, hogy Ukrajnában menedéket nyújt a bujdosóknak. Rákóczi ezt elutasította, mert még reménykedett a francia segítségben és elhatározta, elkíséri a cárt Elbingába (ma Elbag). Jaroszlóban a San folyón készítették elő az útra a hajókat. Bercsényi és a kuruc emigráció többi tagja Jaroszlóban maradt, Rákóczi csak kevés kíséretet vitt magával. Augusztus 29-én indultak el, s csaknem három hétig tartó, vizsontagságos vizsultai hajóút után érkeztek Thornába (ma Toruń). A fejedelem itt elkészítte a cártól, s szeptember 27-én Danckába (ma Gdańsk) indult tovább.

A Lengyelországban töltött idejének új szakasza kezdődött itt el, véget vetett a Sieniawska asszonnyal folytatott kapcsolatának is. „*Alkalmasnak látszott e város személyi biztonságom érdekében, mert a bécsi udvar igen gyakran szokott engem törbe csalni: ez a szabad város a király és a köztársaság védelme alá rendelve saját katonaságával őrzi biztonságát, és a francia királyéval is nagyrabecsülésben és tiszteletben van tartva a tengeri kereskedelem miatt.*”⁶ A városban fejedelmi voltát eltitkolva Sáros grófia álnéven tartózkodott, de mozgalmal életet élt, kapcsolatot tartott a városban időző lengyel főurakkal, követekkel tárgyalt. Szándékában állt Berlinben felkeresni a porosz királyt és diplomatákat küldött Franciaországba, Angliába, Hollandiába. November 9-én érkezett meg a cár Elbingába, ahol ismét felkereste. Úgy érezte azonban, hogy az uralkodó megváltozott irányában, bár meghívta magához Pétervárra, ezt elutasította és visszatért Danckába.

Egy teljes évet töltött még el a városban, amiről viszonylag kevés szót ejt vallomásaiban. Követei képviselték őt az általános béketárgyalásokon. Reménykedett, hogy a francia király ígéreteinek megfelelően kiáll Erdély függetlenségéért, s eléri, hogy a magyar rendek sérelmei megoldódjanak. Itteni tartózkodása alatt készítette Mányoki Ádám a jól ismert festményét a fejedelemtől.

A lengyelországi bujdosók egy részét Rákóczi 1712 tavaszán hazaküldte, amnesztiá reményében. Fájdalmas volt az elválás. „*Atyuknak tartottak, hiszen legtöbbjük udvaromban nevelkedett, birtokukat*

⁵ Rákóczi i. m. 456.

⁶ Rákóczi i. m. 496.

és ősi örökségüket önként elhagyták, hogy követhessenek, én pedig költőpéNZ, viszonzás és anélkül, hogy biztosíthattam volna a visszatérésüket vagy elveszített javaik visszaadását, kényszerültem elbocsátani őket Magyarországtól oly távol eső helyeken.”⁷ A Lengyelországban maradtak legtöbbje Jaroslóban gyűlt össze, ahol valóságos kuruc kolónia jött létre. Második Rodostó lett ez a város. A Keresztelő Szent János jezsuita templomban temették el az emigránsok jelentősebb személyiségeit, köztük Bercsényi harmadik feleségét, Kőszeghy Zsuzsannát, Jávorka Ádám főlovászmestert, aki elfogta az áruló Ocskay Lászlót és aki hazamentette a Lengyelországban hányódó nagy értékű Rákóczi-levéltárat, Krucsay Istvánt, aki a fejedelem tanácsosa, az emigráció pénzügyeinek intézője volt. A jezsuita kolostor falán emléktábla őrzi Rákóczi és társai emlékét.

A diplomatáktól sajnos rossz hírek érkeztek Rákóczihoz, aki elhatározta, hogy Franciaországba és Angliába utazik, hogy személyesen nyerve meg a nagyhatalmakat. Elhatározását anyagi gondokon kívül az is erősítette, hogy a lengyel udvar tudomására hozta, már nem tudja szavatolni személye biztonságát, mert a császári orgyilkosok folyton körülötte ólálkodnak. Végül nehéz szívvel búcsút mondott társainak, s 1712. november 9-én háromfős kísérettel, egy angol hajóval útnak indult Anglia, majd Franciaország felé. Ezzel ismét új időszak kezdődött a bujdosó fejedelem életében. Távozása után is maradtak még néhányan Danckában. Közöttük a legismertebb Vay Ádám, a fejedelem udvari marsallja, aki 1719-ben itt halt meg és a Szent Erzsébet-templomban temették el. 1906-ban a fejedelem hamvaival együtt az övé is hazatért.

Udvarhelyi Nándor

Gróf Bercsényi Ferenc Antal halála és síremléke

A Honismeret 2011/3. számában közreadtam egy cikket gróf Bercsényi Miklós Ferenc türingiai síremlékéről.¹ Az alábbi publikációban – kapcsolódva a korábbi témámhoz – az ezredes öccse, gróf Bercsényi Ferenc Antal francia tábornok halálozási adatairól és síremlékéről szeretnék röviden szólni.

A legtöbb hazai szakirodalmi forrás,² valamint a legújabb magyar lexikonok³ szerint gróf Bercsényi Ferenc Antal nyugállományú francia tábornok – Bercsényi László francia marsall fia és Bercsényi Miklós kuruc főgenerális unokája – Londonban, éppen 200 évvel ezelőtt, 1811. január 25-én hunyt el. Egy francia szakirodalmi forrás szerint viszont nem ekkor, hanem 10 nappal korábban, 1811. január 15-én halt meg Londonban.⁴ Megemlítendő még Thaly Kálmán egy 1889-es publikációja is, melyben a jeles történétíró azt írta, hogy Bercsényi tábornok Magyarországon, közelebről pedig a Pozsony vármegyei Vedródön (ma a szlovákiai Voderady), 1809-ben hunyt el.⁵ Ez utóbbi feltevés már az 1920-as években megdőlt, mivel báró Forster Gyula nem találta meg a halotti bejegyzést Vedródön és egyértelműen megállapította, hogy gróf Bercsényi Ferenc Antal Londonban, 1811. január 25-én hunyt el.⁶

François Antoine comte de Bercheny – azaz gróf Bercsényi Ferenc Antal – a franciaországi Lunéville-ben, 1744. január 17-én, gróf Bercsényi László és Anne Catherine Girard de Wiet tizenkettedik és egyben utolsó gyermekeként látta meg a napvilágot. 1756-ban már kapitány az édesapja által alapított huszárezredben, 1762-ben – Miklós nevű bátyja halála után – pedig ő lett a Bercsényi huszárezred parancsnoka. 1768-tól Commercy hercegség katonai kormányzója, valamint Lotharingia és Bar fejedelmének főlovászmestere. 1769-ben a Szent János-rend, majd 1771-ben a Szent Lajos-rend lovagke-

⁷ Rákóczi i. m. 498.

¹ Merényi-Metzger Gábor: Gróf Bercsényi Miklós Ferenc türingiai síremléke. Honismeret 2011. 3. sz. 37–39.

² Forster Gyula: Gróf Berchenyi László Franciaország marsallja. Bp., 1925. 212.; Zachar József: Idegen hadakban. Bp., 1984. 407.; Zachar József: Franciaország magyar marsallja, Bercsényi László. Bp., 1987. 292.; Zachar József: Bercsényi László és a franciaországi Bercsényiek. In: Bercsényi Miklós és kora. Hódmezővásárhely, 1993. 65.

³ Magyar Katolikus Lexikon I. köt. Főszerk.: Diós István. Bp., 1993. 759.; Magyar Nagylexikon III. köt. Bp., 1994. 648.; Új Magyar Életrajzi Lexikon I. köt. Főszerk.: Markó László. Bp., 2001. 652.

⁴ Raymond Boissau: Ladislas Bercheny Magnat de Hongrie, Maréchal de France. Paris-Bp.-Szeged, 2006. 196.

⁵ Thaly Kálmán: Gróf Bercsényi ivadékok Franciaországban. Turul 1889. 40.

⁶ Forster i. m. 212.

resztjével tüntették ki. 1780-ban brigadérosná, 1784-ben pedig tábornokká léptették elő. 1784-től a belső-franciaországi hadak helyettes vezénylő tábornoka, majd 1789-től a 17. sorhadosztály parancsnoka lett. A Nagy Francia Forradalom kiteljesedésével, 1791. október 24-én – saját kérelmére – felmentették a szolgálat alól és elbocsájtották a hadseregből. 1792 elején az országot is elhagyta és Bécsbe távozott, majd később – valószínűleg 1793-ban – Londonba települt át, ahol magányosan halt meg. (Felesége és lánya Franciaországban éltek, László fia pedig a császári-királyi hadsereg tisztjeként éppen valahol Európában harcolt.)

Jómagam tehát arra vállalkoztam, hogy megtaláljam Bercsényi tábornok eredeti halotti anyakönyvi bejegyzését, valamint londoni sírját. Kutatásaimat csak részben koronázta siker, mivel a keresett dokumentumot igen, de a síremléket nem sikerült megtalálnom.

A XIX. század elején még igen kevés római katolikus egyházközség működött az angol fővárosban, így nem lett volna túlságosan nehéz azokat felkutatnom. A Westminster-i római katolikus érseki levéltárban (Westminster Diocesan Archives) azonban egyáltalán nincsenek ebből az időszakból származó halotti anyakönyvek. Franciaország londoni nagykövetségének Little George Street-i katolikus kápolnájának (French Chapel of The Annunciation) ugyan 1793-tól fennmaradtak a matrikulái a Nantes-i diplomáciai levéltárban (Archives diplomatiques de Nantes), de azokban nem szerepel gróf Bercsényi Ferenc emigráns tábornok halotti bejegyzése.

Végül, hosszas kutatás után – egy angol genealógiai adatbázis segítségével⁷ – a londoni fővárosi levéltárban (London Metropolitan Archives) találtam meg a keresett dokumentumot. Az eredeti és eddig publikálatlan, angol nyelvű temetői anyakönyvi bejegyzés szerint „*Francois Antoine Bercseny*” nem 1811-ben, hanem 1810. január 25-én, 66 éves korában hunyt el Londonban és két nappal később, január 27-én – 15 szillingért, mely viszonylag költséges temetés volt akkoriban – temették el a Camden-i Euston Road-i Szent Pongrác anglikán plébánia (Saint Pancras Anglican Parish) temetőjének 3. parcellájában.⁸

Az Old St. Pancras Cemetery megmaradt sírkövei (Andrew Hunt felvétele)

Gr. Bercsényi Ferenc Antal tábornok arcképe

A Szent Pongrác templom (Saint Pancras Church) régi temetője, illetőleg annak a legnagyobb része már nincs meg. Az a parcella pedig, amelyben Bercsényi tábornok nyugodott a Saint Pancras pályaudvar részét képezi, így földi maradványai felett most sinek futnak, vonatok dübörögnek.⁹ A London ezen részén ásatásokat végző régész, Philip A. Emery közlése szerint ugyan jónéhány sírkő megmaradt, de sajnálatos módon gróf Bercsényi Ferenc Antalé nem található köztük.¹⁰ Így az 1810. január 25-én, azaz nem 200, hanem 201 éve elhunyt magyar főrend és francia tábornok síremléke minden valószínűség szerint az enyészett martalékkává vált.

Merényi-Metzger Gábor

⁷ <http://www.ancestry.co.uk>

⁸ London Metropolitan Archives. Saint Pancras Parish Church, Euston Road, Camden. Register of Burials. X097/267.

⁹ *Phil Emery: End of the Line*. In: *British Archaeology*, May-June 2006. 11–15.; *Phil Emery – Pat Miller: Archaeological findings at the site of the St. Pancras Burial Ground and its vicinity*. In: *London Archaeologist*, Winter 2010/2011. 290–297.

¹⁰ Phillip A. Emery írásbeli közlése.

Ónod Thököly fejedelemsége idején

Ónod, és az ónodi hadtest

Thököly Imre szobra a millenniumi emlékművön

vezett hadosztályokba csoportosuló végváriak, vagyis a szendrői, putnoki, diósgyőri és ónodi katonák mind a nemesség katonáitól, mind a mezei hadaktól külön táboroztak, s katonai gyakorlottságuknak olyan jó híre volt, hogy a vezetők egymással versengve igyekeztek kiérdemelni hűségüket. A kurucok két ízben is megpróbálták elfoglalni Ónod várát. Először 1672-ben, amikor a várost el is foglalták, de a vár ellenállt támadásuknak. Másodjára 1675-ben próbálkoztak újra a vár alatt, ekkor már török segítséggel, de ismét kudarcot vallottak.

Az ónodi katonák³ 1677-ben csatlakoztak Thökölyhöz. „Az végbeliekben nem kell kételkedni, azok készek mindenre ami elkövethető”⁴ – jellemzi katonáit Thököly Imre. A szikszói csata után még csak-

A budapesti Hősök terén a millenniumi emlékmű Thököly Imre szobra alatt egy dombormű látható, melynek címe: *Thököly kurucai a szikszói harcban legyőzik a labancokat, 1679.* A szikszói győzelemben az ónodi végbeliek is részt vettek, sőt annak jelentős lovasságát és hadi értékét jelentették. Hogyan is kerültek kapcsolatba a kurucsággal ezek az ónodi seregek, ahhoz vissza kell menni az időben, az 1671-es évre. A Wesselényi-összeesküvés leverése után a rebellis magyarok lelkületétől tartva I. Lipót magyar király elrendelte a végvári katonák leszerelését. Ebben már tapasztalható az a hadügyi reform, amely Zrínyi Miklós hadjárata idején kezdődött, s hátráltatta annak szerencsés kimenetelét. Más megvilágításból viszont úgy értelmezhető, hogy a magyar főúri legfelsőbb körök is érintő összeesküvés után, az uralkodó úgy értékelte, biztonságosabban tartja kezén a környéket és a várakat a felbujtás veszélyétől, ha saját német katonáit helyezi el a várakban. „Az uralkodó így közel nyolcezer magyar végvári vitéz elbocsátásáról rendelkezett. A harcosok egy része a volt ónodi és szendrői végekről került Thököly seregébe.”¹

A szélnek eresztett végvári katonák céltalanul a környéket dúlták és fosztogatták. Amikor Thökölyben már érlelődött az elképzelés, hogy csatlakozik a kuruc mozgalmakhoz, s kijön Erdélyből „nemzete szolgálatjára”², akkor éppen a végvári katonák élén szeretett volna megjelenni a csatatéren. A választása nem véletlen és nem indokolatlan. A váraikról elne-

¹ Nováki Gyula - Sándorfi György: A történelmi Borsod vármegye várai (az őskortól a kuruc korig) Bp.– Miskolc, 1992. 86.

² A bujdosók levéltára. A gróf Teleki-család maros-vásárhelyi levéltárából. Sajtó alá rend. Deák Farkas. Bp., 1883. 102. (Továbbiakban: BLev); Angyal Dávid: Késmárki Thököly Imre. Bp., 1889. 120.

³ A bujdosók hivatalos iratainak tanúsága alapján 1676-ban ónodi főhadnagyk a következők: Mojsik János, Kovács István, Hajdú János, Harsányi György, Szolath András, Szilágyi Lőrincz, Balogh István. BLev, 50.

nem három évet kell várniuk az ónodi végvári katonáknak ahhoz, hogy egykori végvárukat visszakapják.

Miközben Thököly észak felé irányította csapatait, a török délen nyomult előre, s szerezte meg Thököly számára Ónodot. Az ónodi várat a budai pasa vette ostrom alá 1682 augusztusában. Két napon át lövette, majd a harmadik napon a német őrség feladta a várat. „*A felső-magyarországi dolgok rendbe hozása végett felvonuló budai vezér 1682. augusztus 7-én megadásra kényszerítette Ónod őrségét, felgyújtatta a várat, és 11-én húszezer emberével csatlakozott a Kassát körülzáró kurucokhoz.*”⁵ A pasa átadta Thökölynek a várat, melyben Thököly maga intézkedett: „*50 gyalogost rendelt őrségnek, kötelezve Borsod vármegyét ellátásukra, ami hetente: 20 kila liszt, 2 vágómarha, egy szalonna, két kocka kőso, 6 kila abrak, fűszerszámra 50 dénár, 2 vaj, méz, 2 lúd, 3 tyúk, 2 szekér széna, 1 ft borra való a tiszteknek, borsó-lencse-dara-kása fél-fél véka, káposzta, répa, petrezselyem, foghagyma, vereshagyma, tőr.*”⁶

Esterházy Pál úgy ítélte meg, hogy a török beavatkozása csak ürügy, hogy a Magyar Királyság területére lépjen. Ónod várát Thököly tudta és részvétele nélkül⁷ a maga számára akarta elfoglalni. Ónod és Fülel az 1664. évi békekötés óta a törökök adófizetője volt. A török miután saját akciójaként vette be a várat, embereit el akarta helyezni abban. Nagy valószínűséggel ugyanaz játszódott le, mint később Fülel vára esetében. Thököly ragaszkodott hozzá, hogy az általa uralt várakban – még ha a török neki foglalta is el azt – csak magyar őrség legyen. A nézeteltérések és Thököly hajlíthatatlansága miatt a török lerombolta a várat, azon elvből kiindulva, hogy ha az ő katonái nem állomásozhatnak ott, akkor mások se. Természetesen hiba volna ezt súlyos, maradandó és helyrehozhatatlan rombolásnak tekinteni. Az ónodi vár továbbra is állt, az a tény, hogy a török pasa tehetetlenségében tüzszerszammokkal a várat valószínűleg megágyúztatta, nem csökkentette annak harci értékét. Felsőbb utasítás hiányában nem is mérészkedhetett többre. Thököly még ebben az évben igyekezett az ónodi várat megjavítani. Borsod vármegyéből 4 ezer gerendát és 200 munkást szerzett.⁸ 1683 januárjára Thökölyben már megérett a terve az ónodi várral kapcsolatban. A kassai országgyűlésen konkrét utasításokkal fogadta a vármegyéket, melyek közt egyik sarkalatos pontja éppen az általa birt várak – köztük az ónodi vár – megerősítése volt.

Ónod Thököly fejedelemsége alatt

Thököly az 1683 elején Kassára összehívott országgyűlésen rendelkezett tovább az ónodi várról. A 627 öl hosszú palánkot felosztotta Abaúj, Borsod, Bereg, Szatmár, Heves és Ugocsa vármegyék között. Azonban nem minden vármegye érezte magáénak az ónodi palánképítés ügyét. „...*az mely nemes vármegyéknek kellenék az Ónodi palánkot építeniek, kegyelmes uram nagyságod azokra az vármegyékre is parancsolt levelében, mely nagyságod levelet nekem meg adott melyeket én mindjárt az nemes vármegyéknek el is küldtem. Elöttem kegyelmes úr nemes Abaúj vármegyének és nemes Borsod vármegyének az nagyságodtul praesignált 31. napon compardaltanak is, de az több vármegyék nem compardaltanak.*”⁹ Vagyis valójában csak Abaúj és Borsod vármegye járult hozzá a munkálatokhoz, a földrajzi távolságból adódóan a többi vármegye valószínűleg nem is érezte hozzátartozónak a vár ügyét. Hiába próbálta tehermegosztással könnyíteni Thököly Borsod és Abaúj terhet, a vármegyék erősen tiltakoztak.

Ónodban az 1683-as év nyugalmas békeidőszaka csakis annak köszönhető, hogy mind a németeket, mind a törököket lekötötte Bécs ostroma. Thököly csapatai Bécs ostrománál nincsenek jelen. Igyekszik következetesen elhatárolni magát és kurucait a Habsburg-török szembenállástól. Jól sejti, hogy vékony jégen próbál frissen szerzett fejedelemségében regnálni. Mindig is merész politikájában most is bravúrt kell véghezvinnie. Mint egész pályájának ívében, 1683-ban is igyekszik megtartani különállását, amennyire lehetőségei engedik. Sem a törököket nem segíti egyértelműen céljaik elérésében, sem a németeket. Meg kell teremtenie, s ki kell építenie a felső-magyarországi fejedelemséget, s végső soron elismertetni fejedelemségét. A kassai országgyűlés után követeket küldött Bécsbe békefeltételeivel. Az általa birt 13 vármegyét kérte és a „Magyarországi részek ura” címet. Természetesen a Habsburgok nem fogadták el a fejedelemséget. Thököly megvetette ugyan a lábát a vármegyék területén, de még

⁴ Thököly Imre levele 1679. augusztus 29. TBLev. 68.

⁵ Varga J. János: Válaszúton. Thököly Imre és Magyarország 1682–1684-ben. MTA Történettudományi Intézete Bp., 2007. 29.

⁶ Csorba Csaba: Várak a Hegyalján. Zrínyi Katonai Kiadó. Bp., 1980. 156.

⁷ Varga i. m. 30.

⁸ Veres László – Viga Gyula (szerk.): Ónod monográfiája. Ónod, 2000. 205.

⁹ MOL, G2-szekeió, Thököly Imre iratai. Tallyai György levele 1683. augusztus 3. Ónod.

nem tartotta kellően biztosan a kezében. Ezért nem merte teljesen kivonni csapatait a környékről. Az ónodi végváriak nagyrészt a vár környékén tartózkodtak. Az ónodi várban a praesidium szerint 1683 októberében az alábbi hópénzeket fizették ki: „Kapitány 25, hadnagy 10, porkoláb 8, zászlótartó 6, tömlőtartó 3, dobos 4, tizedes 4, közlegény 3 forintot”¹⁰ kapott.

1684 tavaszán újra hadba indulva Thököly összegyűjti az ónodi sereget. Maga a folyamat jól kivethető a hozzá érkező levelekből: „...ezen órában dél tájban ide érkeztem Ónod várában [...] könnyen be telik egy hét is míg össze vehetem az seregeket és e tájon lévő lovas és gyalog hadat.”¹¹ Az április 21-én még szétszéledt ónodi csapatot május 11-én már egységbe szedték. A tavaszi esők pedig nagyon nem kedveztek a sereggyűjtésnek. „... nagyságotól elválván váltig azon voltam, hogy két nap ide jöhöttem volna, de az vizeknek rettenetes árja presediálta eziránt való igyekezetemet [...] istennek jó voltából szerencsésen ide érkezvén az ónodi sereget itt találtam.”¹² Az ónodi lovas hadakat Géczy Zsigmond¹³ irányítása alá rendelte Thököly. A lovas hadakkal kétszeres gond jár. Egyrészt ott van maga a katonaság, akik közül „többen ez nagy eső miatt csak sárban hevernek [...] és csak éhen nem hal meg a mezőn”¹⁴, másrészt az állatokat sem hajszolhatják túl „semmi próbát nem tehettem, mivel igen meg bágyatt voltak katonák lovai, ha Isten velem lesz én el nem múlatom csak az lovak pihenhessenek.”¹⁵

Az esőzés alaposan nehezíti a csapatállítást. S oly időkben, amikor égetően fontos, hogy ütőképes haderő álljon rendelkezésre, minden elvesztegetett nap, minden puskaport áztató, katonát kedvetlenítő esőzés ártalmas. „Az idő alkalmatlan mind hajdúnak, katonának, nem fordulhat sem gyalog sem lovon az ember, elvizesedik ruhája, fegyvere, egy szóval mindenre alkalmatlan ez csunya időben”.¹⁶ Thököly júniusban a Kállóban állomásozó ónodi hajdúkat is átszoptosította – visszarendelte – az ónodi várba.

Nemcsak a katonaság létszámára terjedt ki intézkedéseinek sora, hanem a fegyverállományra is. „Az ónodiaknak ígértünk egy kisdedszerű mozsárt. Adassa ki számokra, egy tonna puskaporral együtt”¹⁷ – írta Thököly 1684. május 1-jén Zemplénből a regéci várkapitánynak, Szirmay Miklósnak. A regéci várban május 7-én Nagy Márton, az ónodi lovas hadnagy vette át a mozsarat.

Hiába gyülekeztek az ónodi végbeliek a vár alá, a környéken a török kiismerhetetlen járásából fakadó félelemben az „ónod körül levő faluk is mind puszták, sehol az egy Miskolcnál több hely meg nem maradt az tatár előtt”¹⁸. Mivel a végházakba gyűjtik az ónodi katonaságot, az azon kívüli sereggyűjtés feladatával megbízottaknak alaposan meggyűlik a baja: „Nagyságod az hadaim felől parancsol, hogy összevgyűjtssem, én nem tudom kegyelmes uram miképpen kell őket összevgyűjteni, mert igen felesen mentenek az nagyságod véghelyeken levő prasidium beli zászlója alá, onnét pedig erővel ki nem hozhatom őket.”¹⁹

Az ónodi seregnek nem telt eseménytelenül az ideje. A putnoki kapitány, Gombos Imre felföldi katonákkal és szendrői labanc lovas s gyalog seregekkel a Hernád mellékén nagy titkokban lejött és „Ónod alá beütött és onnét feles marhat hajatott el” Miskole határára. Csakhamar követték őket Thököly ónodi és szendrői seregei és Miskole határan a búzák között megütköztek a felső hadakkal, „ott is meg nyomván az szendrei és ónodi seregeket hármat közülük levágtanak, mennyit fogtanak pedig el meg bizonyossan nem tudhatyuk”²⁰.

Gombos kapitány továbbra is félelemben tartotta a területet. Az ónodi had megerősítésére Thököly tervezte, hogy maga jelenik meg a környék megsegítésére csapataival: „mihelyt Ungvár után mindjárt maga fejedelmi méltóságos személyében és azon szép hadi készülettel ezen darab föld oltalmára sietését nagy kegyelmesen írja, nagyságod igen nagy reménységet adott mindeneknek”²¹.

¹⁰ Nagy László: „Kuruc életünket megállván csináljuk...” Akadémiai Kiadó. Bp., 1983. 127.

¹¹ MOL, G2-szekció, Thököly Imre iratai. 1684. április 21.

¹² MOL, G2-szekció, Thököly Imre iratai. Petrőczy István levele 1684. május 11. Ónod.

¹³ Géczy Zsigmond: Thököly karabélyos udvari testőrezredének volt az ezredese, a fejedelem személyét volt hivatva védeni.

¹⁴ MOL, G2-szekció, Thököly Imre iratai. 1684. május 16. Ónodi lovas hadak tisztei.

¹⁵ MOL, G2-szekció, Thököly Imre iratai. Ibrányi László levele, 1684. március 23. Ibrány.

¹⁶ MOL, G2-szekció, Thököly Imre iratai. 1684. március 28. Felső-Sajó.

¹⁷ Késmárki Thököly Imre naplói, leveleskönyvei és egyéb emlékezetes írásai. Közli: Thaly Kálmán Pest, 1873. 54.

¹⁸ MOL, G2-szekció, Thököly Imre iratai. 1684. június 12. Ónodi tisztek levele.

¹⁹ MOL, G2-szekció, Thököly Imre iratai. 1684. június 19. Ibrányi László, Ibrány.

²⁰ MOL, G2-szekció, Thököly Imre iratai. 1684. június 22. Miskolc.

²¹ MOL, G2-szekció, Thököly Imre iratai. 1684. június 26. Ónod, Szepesi Pál.

Ónod 1685-ben

A tavasz a jövedelmek rendezésével telt és a hadellátáshoz szükséges vetési munkálatok ügyével. Nagy valószínűséggel jövedelemkiesést számolhatott el az ónodi uradalom, mert a hiányt tapasztalva Thököly kérdőre vonta az uradalmi jószágok kezelőjét. Ónod környékén „*azon helyek már elpusztultak, kikből az előtt való időben az őrlesek ezen malomhoz jártak, s jövedelme is Nagyságodnak bővebben lehetett, immár az egy Ónodnál több sem levén, az őrles megszűnván, gyakrabban vesztég áll azon malom.*”²² Mindez talán élelmiszerellátási gondokat is jelentett. A vetésre szánt búzát az ónodi uradalomból küldték Szerencsre és Regécebe.²³ Azonban az ónodi várat is meg kellett kellően tölteni ahhoz, hogy katonákat lehessen ott állomásoztatni. Thököly ismét mozgósította csapatait. „*...összeveheti is kapitány uram az hadakat, holnap után megindulunk.*”²⁴ Szepesi Pál²⁵ elviselhetetlen fájdalommal küzdött, olyannyira, hogy már lóra sem ülhetett. Így azonban maga nem tudott parancsolni, s „*az ónodi had, ily rendetlen előjvetelén szívünk szerint búsulunk, mert tegnap túl az Tiszán ment és oszlott minden felé.*”²⁶ Ez az indulás kudarcra volt ítélve. Ráadásul az ónodi vár védelmére kellett sietniük, minden bizonnyal a hadba indulás után jött a hír, hogy németek gyülekeztek Szendrő környékére. Így az ónodiak visszafordultak és visszatértek az ónodi várba.

1685 áprilisának végén a Szendrőben megjelent németek mozgólódásairól értesültek az ónodiak, s nem kizárt, hogy „*...megpróbálnak bennünket, és ha magunknak helyünkben nem érthetnek is, de marháinkból és lovainkból kipusztítsanak, minthogy szemlátomást szaporodnak...*”²⁷ A veszély érzetére azonnal kérték Thökölyt, hogy küldje vissza a kapitányt a várba, s ha lehet, ne gyaloghaddal, hanem lovas haddal segítse az ónodiakat, mert már „*várjuk minden órában lecsapásukat.*”²⁸ Géczy Zsigmond május 3-án érkezett meg az ónodi várba, s másnapra egy zászlóalj katonát is vart maga után. Géczy felmérve a helyzetet írta Thökölynek: „*Elgondolhatja nagyságod, minthogy most e tájon semmi had nincsenök is ezen alkalmatossággal valamit akarnak szabadosson el követhetnek.*”²⁹

Most már felbolydult az egész térség. Ahogy megindulnak Esterházi Pál és I. Lipót felszabadító csapatai a környékről „*tudom eddig is érthette Nagyságod a magyarság mind Lévához gyülekezik.*”³⁰ Nem véletlen, hogy Thököly már jó ideje nem érezte Lévát biztonságosnak és ezért Regécere húzódott a családjával, majd fokozatosan hátrált, egészen Munkácsig. Géczy Zsigmond is beszámolt róla, hogy a katonák közt terjedt a hír: az erdélyi fejedelem fogja közvetíteni a békét német és török között, ezért vonulnak Léva ellen „*a vitézli rendek között a kit hinni is kezdenek az emberek, Tündéristák hirdetik ezt, olyanok elegenden vannak Nagyságod körül, kiket Isten szígyenítse meg.*”³¹

Már nem érkezik meg a zászlóalj Géczy Zsigmond után. Géczy átvágatott Szerencsre, s onnan hozatott két tarackot és egy pattantyúst az ónodi várba, s Kassáról is megérkezett a 16 muskotélyos. Géczy abban is bízott, hogy bátyjával (Géczy Istvánnal) találkozhat Tokajban, s „*egy sereg hajdút adott volna ő kegyelme mellém Ónod várában, valóban lett volna szükség reája.*”³² Az Ónodban maradt lakosok a németek közelsége miatt már nem érezték biztonságos helynek Ónodot, marháik, jószáguk mind Ónod körül volt.

A Szendrő irányába kiküldött hírszerző emberek nem hoztak jó híreket. Megjelentek az élelmiszert szállító szekerek „*...kilenc compania lovas németnek és gyalognak is feles szekerekkel*” érkeztek Szendrőbe, s mint mondják „*valami szándékuk Ónodhoz [...] megpróbálják az várat is tüzes szerszámokkal, ha azt el nem nyerik, az várost földig égetik és minden marhát innen s az erdőkből elhajtják.*”³³ Sőt a próbával nem várnak sokáig, mert mindenképpen meg akarták akadályozni, hogy a török

²² MOL, G2-szekció, Thököly Imre iratai. 1685. április 21.

²³ MOL, G2-szekció, Thököly Imre iratai. 1685. április 16.

²⁴ MOL, G2-szekció, Thököly Imre iratai. Szepesi Pál, 1685. április 24. Ónod.

²⁵ Szepesi Pál Borsod megyei kisnemes, 1683-tól Thököly közvetlen környezetében volt, 1685 májusában Ónod várában halt meg.

²⁶ MOL, G2-szekció, Thököly Imre iratai. Szepesi Pál, 1685. április 27. Csege.

²⁷ MOL, G2-szekció, Thököly Imre iratai. Szepesi Pál, 1685. április 30. Ónod.

²⁸ MOL, G2-szekció, Thököly Imre iratai. Szepesi Pál, 1685. május 3. Ónod.

²⁹ MOL, G2-szekció, Thököly Imre iratai. Géczy Zsigmond, 1685. május 3. Ónod.

³⁰ Uo.

³¹ Uo.

³² MOL, G2-szekció, Thököly Imre iratai. Géczy Zsigmond 1685. május 6. Tokaj.

³³ MOL, G2-szekció, Thököly Imre iratai. Szepesi Pál 1685. május 7. Ónod.

és Thököly egyesítve erejét, Ónodot egy kéz alatt segítsék meg. Hiába érkezett meg a Thököly által Ónod megsegítésére irányított Géczy Zsigmond, mert se lovas, se gyaloghadakat nem tudott hozni most sem. A városi népet is megpróbálták a várba bemenekíteni, de azok hajthatatlanok maradtak. Nem voltak hajlandók a várba menni, többen úgy vélték, hogy érdemesebb volna átmenni a Tiszán. Azonban azt megfogadták, hogy ha most elpusztul mindenük, többet Ónodba nem jönnek lakni.³⁴ A támadástól tartva azt írta Szepesi Pál: „...tovább mint leszünk s maradhatunk vagyon Isten hatalmában dolgunk. Nagyságod kegyelmessen meggondolhatja Ónod minemű alkalmatosságú hely legyen, s méltóztassék kegyelmed gondját is viselni.”³⁵

Thököly Géczy Zsigmond után küldte egyik legjelentősebb hadvezérét, az unokatestvérét, Petrőczy Istvánt, az alatta levő két sereggel Ónod megsegítésére. Petrőczy összeszedte a hadakat „*asszonyunk méltóságos parancsolattját vettem volt, kihez képest is azonnal elküldtettem az hadakért, az mint is szintén most érkezhettek ide Ónodhoz. Az ónodiak szép csoporttal vadnak azon kívül az mely két sereg az Tiszán jött által velem, az is itt vagyon.*”³⁶ Petrőczy a hadak rendbe szedése után hátrahagyta Ónod várát, a további intézkedéseket pedig Hajdú Jánosra³⁷ bízta. Az ónodiak éjjel-nappal fegyverben voltak, és amitől tartottak, bekövetkezett. „*Ma három napja minemű lármánk és nagy confusiónk volt Ónodban...*” A labancok vezetői tartották magukat a híresztelésekhez. Megtámadták a várat, de a vár ellenállt. Mivel nem tudták elfoglalni, felégették a várost és a lakosokat lemészárolták. Csak negyven ház maradt meg a városból. A jelentést az Ónodba visszaérkezett Petrőczy küldte Thökölynek, a további útvonal tervével: „*nemes Szék és Csát felé nyomulok az hadakkal, ott fogom megvární Géczy István uramat.*”³⁸

Az ónodi vitézlő rend azonban nem mulasztotta el a részletekről is tájékoztatni a fejedelmet: „*az elenség mind egy néhányat közülünk levágtattanak, sokan sebben fetrengenek mind előttünk, portékánk takarítvan megégettettek, ruhátlanokká tétettünk, egy darab kenyérünk nem maradt.*”³⁹

Így Thököly ismét visszaküldte Petrőczyt Ónodba, de Petrőczy maga helyett inkább Géczyt javasolta. „*Az sem ártana, ha sereget küldene Ónod tájára, had menne hira, hogy az hadak mint Ónod felé takarodnak.*”⁴⁰

A szendrői labancok bár felgyújtották a várost, a vár még Thököly kezén maradt. A tüzvész viszont elpusztította az élelmiszerkészleteket, így nagyobb hadat már nem lehetett állomásoztatni Ónod várában. Ónod sorsa a város felégetése után megpecsételődött. Thököly egyre inkább a jobban védhető és fontosabb, még megmaradt váraitra koncentrált, s gyűjtötte a hadait és élelmiszerkészleteit, folyamatosan hátrálva. A császári seregek előrenyomulásával sorra elesetek Thököly felső-magyarországi várai. 1685 szeptemberében Ónod meghódolt Barkóczy seregei előtt.⁴¹ Sajnálatos, hogy maga a vár, amelynek erősítésén Thököly maga oly nagyon fáradozott, végül 1685 őszén ellenállás nélkül került a császáriak kezére.

Ónod, mint végvár, katonai és hadi szerepet töltött be Thököly mozgalma alatt. A nyolcezer elbocsátott végvári katonából hétezer – köztük az ónodi végváriak – Thököly oldalán harcolt egészen felső-magyarországi fejedelemségének hanyatlásáig, Thököly elfogatásáig.

Kardos Tímea

³⁴ Uo.

³⁵ Uo.

³⁶ MOL, G2-szekció. Thököly Imre iratai. Petrőczy István 1685. május 17. Ónod.

³⁷ Hajdú János ónodi főhadnagy volt, 1676-ban is feltűnik az erdélyi bujdosók hivatalos irataiban. BLev,50.

³⁸ MOL, G2-szekció. Thököly Imre iratai. Petrőczy István 1685. június 5. Ónod.

³⁹ MOL, G2-szekció. Thököly Imre iratai. Az ónodi vitézlő rend 1685. június 5. Ónod.

⁴⁰ MOL, G2-szekció. Thököly Imre iratai. Petrőczy István 1685. június 19. Tokaj.

⁴¹ Veres – Viga (szerk.) i. m. 205.

Szalmatetős nagyközségből tízemeletes megyeszékhely

Zalaegerszeg történelmi vázlatja

„*Propterea proventus altarumcapellarum sancti Martini et sancti Laurentii de Keszthel, sancte Marie Magdalene de Egerscug*” – írta a másoló barát a veszprémi székeskáptalan oklevelében, éspedig 1247-ben, magyarul értve: a Keszthel-i szent Márton és szent Lőrinc, az Egerscug-i szent Mária Magdaléna kápolna oltárának a felügyeleti hatóságot megillető jövedelmét „átengedi az azokban éppen hivatalban lévő lelkészeknek”. Jelenvaló ismereteink szerint ez az oklevél említi először a mai Zalaegerszeg nevét talán a középkori kiejtés szerinti Egerszognak vagy Egerzognak. A nyelvészek egyik értelmezése szerint – minthogy akkoriban erősen mocsaras volt a település melletti Zala folyó ártere – az égeres zug lehetett a névadója. Zsigmond király 1421. június 24-én a veszprémi püspökhöz írt utasításában „a ti Egerzeg nevű” falvatokról van szó.

A veszprémi püspökség egyházlátogatási jegyzőkönyvében már ez szerepel: „Egerszeg mezőváros”, amelynek plébánosa Gáspár, vagyis az eklézsia is magasabb rendfokozatba lépett. Mária Terézia 1775. december 7-én az „örökösen tartandó adózásnak és rendtartásnak módgya” tárgyában kiadott kontraktus levelét a „zalaegerszeghi emlétt Szala vármegyében lévő mezzővárosbéli lakosoknak” írta alá legfőbbképpesebb kezével, vagyis a kis faluból már város lett.

Ezután csak szűk fél évszázad múltán hallatott magáról a mezőváros, éspedig Deák Ferenc sőtjóri kurtanemes jóvoltából, aki arról panaszkodott Kossuth Lajosnak, kedves barátjának, hogy „*E pillanatban végződött az ülés, melyben közel 1600 köznemes mind a házi adót, mind az országos közkasszába útakra, hidakra az elvállalandó költségeket felkiáltás által megbuktatta. Fenyegetések az ülés előtt számosak voltak és gyalázkodó kifakadások a kortesek között személyem ellen [...] de zavar és rendetlenség az ülésben nem történt. [...] Megbukott tehát nálunk ezen szent ügy.*”¹ Am a Regélő 1843-ban (1431–1434) már arról számol be a zalaegerszegi nemesi majálisról készült tudósításában, hogy „Deák Ferencz érkezésekor 12 taraczkölvéssel üdvözlötetett”.

Azzal is észrevétette magát a mezőváros, hogy 1848. március 21-én az országban az elsők között határozott rendkívüli közgyűlésen a polgárország fölállításáról, de azzal is, hogy Deák Ferenc igazságügyi minisztere lett a Batthyányi-kormánynak, az első felelős magyar ministeriumnak. A nemzet sorsában meghatározó kiegyezés vezéralakja után – mai szóval – európai színvonalú törvények megalkotója volt a zalaegerszegi születésű Wlassics Gyula szabadelvű, vagyis Deák-párti miniszterként és 1906-tól a Magyar Közigazgatási Bíróság elnökeként is.² Ekkorra már Zala-Egerszeg nagy utat tett meg a szinte földbe süppedt, szalmatetős mezővárosból a rendezett tanácsú várossá válásig. Hosszas nekiveselkedések, valamint a város pénzbeli erejének meggyőző bemutatása után került ki a megyeszékhely a járási szolgabíró hóna, azaz: fennhatósága alól, és vált önálló, a kormány által is elismert rendezet tanácsú várossá 1885. május 13-án, első polgármestere, a mindig is tevékeny dr. Kovács Károly ügyvéd vezetésével. 1890-ben pedig egy szárnyvonallal csatlakozni tudott a Déli Vasúttársaság Nagykanizsa–Szombathely közötti vonalához, s ezzel megnyitott előtte is a világ.

Ekkorra már emelkedtek a város első 2-3 emeletes épületei, vagyis a mai városközpont barokk-klasszicizáló házai. A millennium évében nyitak meg az egykoron Deák Ferencről elnevezett – jelenleg Zrinyi Miklós nevét viselő – főgimnázium tantermei. Nem akármilyen későbbi hírességek kopattak itt a padokat: Pais Dezső nyelvész, Keresztury Dezső akadémikus, miniszter és költő, Izsák Imre csillagász, akiről krátert neveztek el a Hold túloldalán. Ma emléktábla hirdeti dicsőségüket a középis-kola előcsarnokában.

De ezután is megmaradt hivatalnok-kisiparos városkának: 1850-ben még 302 önálló iparos működött, s 60 év múlva is csak 601-re növekedett számuk a vendéglősökkel együtt. 1910-ben 10.844 volt a lakosok száma, a 4.717 keresőből 530 számított a közalkalmazottnak és szabadfoglalkozású értelmiséginek.³ Az ipari létesítményeit könnyű volt megszámlálni: a magpörgető és a téglagyár sorolható ide. Nagy változást nem hoztak a város életében az 1920–1950 között eltelt évtizedek sem. Csak 1950 elején kezdett kiépülni a nagyipar: az 1950-es évek elején létsült a ruhagyár, a tejfeldolgozó üzem, s a

¹ Deák Ferenc emlékezete. Levelek 1822–1875. Kiadja Ráth Mór. 95–96.

² Wlassics Gyula és kora. Egerszegi Füzetek 8. Zalaegerszeg, 2002.

³ Dokumentumok Zalaegerszeg életéből. Simonffy Emil: Bevezetés, 31.

Emeletes lakóházak a Landerhegy városrészben, háttérben az Egerszeg-hegy dombvonulata (Ferencz Győző felvétele)

nagylengyeli kőolajmező 1952-es termelésbe állításával a kőolajfinomító, a környező falvakból betelepülő munkások részére megépített 2-3 emeletes, természetesen fürdőszobás lakóházakkal együtt. Ezzel megjelent a szocializmusnak nevezett történelmi kísérlet Zalaegerszegen is. Ezekben az években bővültek ki fokozatosan hadosztállyá a honvédség alegységei, valamint számottevő határőr, valamint vám- és pénzügyőr szervezet működött Zalaegerszegen.

Az 1960-as évek végén, a 70-es évek elején megkezdődött a kisvárosból középvárossá válás: a deszkapalánk-kerítéses, földszintes házak helyén egymás után nőttek ki a földből a négy-, majd az új lakótelepeken a tízemeletes épületek. Szerdahelyi Károly városi főépítész – és kezdő költő – Svédországban tartott erről színes, vetítettképes előadást, amelynek lényege: hogyan lehet korszerű, egyúttal ligetre hasonlító lakótelepeket építeni. A város törekvéseit 1975-ben Hild-éremmel ismerte el a Magyar Urbanisztikai Társaság, amely előzőleg 1970-ben tüzetesen megsemmisítette az éppen kialakulóban lévő új Zalaegerszeget, amelyben hamarosan 60 ezerre nőtt a lakosok száma – és ma is ennyi. Új ipari létesítmények telepedtek meg városban, mindenekelőtt a budapesti vállalatok (Ganz-MÁVAG, MOM, Caola stb.) „leányaiaként”, de saját létesítésük is működni kezdtek: a kisvállalkozásból kinőtt húsipari vállalat, majd a baromfiöldolgozó, a hűtőház, a kenyérgyár, az alumíniumipari gépgyár, ezzel együtt pedig az igényeket kielégítő általános- és középiskolai, gyermekintézményi, valamint közművelődési és közműhálózat létesült. A gyárak többsége külföldi piacokra is termelt, a zalai bitumenért, öltönyökért, gurulós málnáért francia, osztrák, német kamionok érkeztek hetente többször is.

Az 1980-s években már országos hírűvé váltak az egykori Tüttösy utcai zöldséges kertes családi házak helyére az Ybl-díjas Vadász György terveit alapján emelt alagútzsalus – egybeöntött – betonépületek, amelyeket a nép Csipkeházaknak nevezett el. Megépült az ország akkor legkorszerűbb sportcsarnoka, a 2000-es évek elején a ZTE kosárlabda- és labdarúgócsapata hamarosan országos bajnoki címet és a városnak nagy ismertséget vívott ki.

Máris a rendszerváltoztatás utáni években járunk. Nem hallgathatjuk el a veszteségeket: csődbe ment, megszűnt egy sor iparvállalat, elhagyta a várost a honvédség, a határőrség, a vám- és pénzügyőrség parancsnoksága. Jelenleg nem létezik olyan cég, amelynek a vezetőjével a teljes önállóság szellemében tárgyalhatnánk a város vezetői – először Budapestről, Győrből, külföldről kell megszerezni a beleegyező nyilatkozatot, hogy pecsét kerülhessen egy-egy együttműködési okmányra.

Kiépült – mindenekelőtt a külföldi nagyáruházláncok részeként – az újfajta kereskedelmi hálózat, megerősödően vannak és közép vállalkozásokká értek a korábbi kisipari cégek. Sőt, az egykori MOM helyén létesült és közel 1.500–2000 foglalkoztatottjával ma a város meghatározó ipari üzeme: az elektronikai készülékeket gyártó és a főiskolai oktatásnak is ötletet adó külföldi tulajdonú Flextronics.

A városi vezetők – jelenleg Gyutai Csaba polgármester – erőfeszítései nyomán eredmény, hogy tovább folytatódott az 1980-as években elkezdődött folyamat a főiskolai várossá váláshoz: a Pécsi Orvostudományi Egyetemnek a rendszerváltás első éveiben létesített egészségügyi főiskolai intézményéből lett mára az egészség tudományi kar zalaegerszegi képzési központja főiskolai színvonalú képzéssel. Az 1971-ben megalapított Zalaegerszegi Pénzügyi- és Számviteli Főiskola 2011. január 20-á óta már a Budapesti Gazdasági Főiskola magasabb fokú intézményévé minősült Gazdálkodási Kar Zalaegerszeg néven, ahol a legkorszerűbb tárgyakat – például a mérnöki elektronikát, gazdasági informatikát, programozást – oktatják a bolognai rendszernek megfelelően.

A 2007–2010. évben megépült-megszépült akkori kormányzati és brüsszeli pénzből a városközpont úthálózata és csatornarendszere is. A környező dombokon emeletes családi palotákból születtek meg az új városnegyedek. Országos mércével is számottevő a színházi élet. Már 16. éve jelenik meg Zala megye történelmében először folyamatosan évente 6 alkalommal országos terjesztésű irodalmi-kulturális folyóirat. Ennek címe Pannon Tükör, főszerkesztője a zalai születésű József Attila-, Radnóti- és Báthory-díjas költő Péntek Imre.

Tehát az 1989–90-es évekbeli megrázkódtatást erőgyűjtéssel kezdi kiheverni a város, Zala megye székhelye.

Ferencz Győző

Beregsom élete a XX. század első felében

A XX. század elején az Osztrák–Magyar Monarchia kötelékébe tartozott Bereg Vármegye, melynek szembetűnő gazdasági elmaradottsága miatt lakossága jobbára mezőgazdaságból élt. Nem volt ez másként az általam vizsgált Beregsomban sem, ugyanis a kis falvak még rosszabb helyzetben voltak, mint a városok, mivel itt kevesebb volt a munkalehetőség, az emberek csak a földművelésre hagyatkozhattak. Az 1900-as években a faluban található földbirtokok legnagyobb része bárói és főúri családok kezében összpontosult. Ezek közé sorolhatók a Bay, Bernáth, Lónyay, Barczy és Rác családok. A főúri családokon kívül még az egyház is rendelkezett földbirtokkal, amelyet vagy bérbe adott, vagy bérmunkásokkal műveltetett meg.¹

A falu lakosságának túlnyomó része egyszerű földművelő paraszt volt, mivel az 1900-as évek elején a faluban sem gyár, sem más üzem nem működött, mely munkalehetőséget biztosíthatott volna. A közlekedési viszonyok elmaradottsága és Beregszász 22 km-es távolsága miatt a városba való bejárás is meglehetősen nehézkes volt. Tehát az egyetlen munkalehetőséget a földművelés biztosította, ám az emberek nem sajátjukat művelték, hanem a férfiak, nők és gyerekek is napszámosként dolgoztak a nagybirtokokon. Az egyház is foglalkoztatott napszámosokat, de a föld egy részét bérbe adta, amin a tehetősebb parasztok gazdálkodtak, s a termés meghatározott részét az egyház kapta meg. *„Sok asszony cselédként dolgozott az uraságoknál, de ez ám nem volt szégyen abban az időben, a nagyanyám is cselédként dolgozott a Bernáth családnál, mosott, főzött, takarított, vigyázott az uraság gyerekeire. Sokat mesélt róla, hogy igen szeretett ott lenni, mivel az uraságok nem bántak vele rosszul, és több fizetést kapott, mint aki egész nap a mezőn kapált.”*²

Somban már 1903-tól működött malom, ahová a szomszédos falvakból is jártak megőröltetni a terményt.³ A nehéz megélhetés ellenére a somi lakosság nagy részét a többgyermekes családok tették ki, nem volt ritkaság a három, négy, sőt az öt gyermekes család sem.⁴ A magas természetes szaporulatnak volt köszönhető az, hogy Som lakossága 1900-ban 1192 fő volt.⁵ Ez jelentős népességbeli növekedést mutatott az 1890-es évhez képest, mivel akkor még csak 1014 fő volt Som lakossága.⁶ 1910-re viszont a falu lakossága 1082 főre esett vissza, mely 150 házban lakott.⁷ A lakosság esőkkénésében döntő szerepet játszott a munkahelyek hiánya és a sanyarú gazdasági helyzet. Sokan elhagyták otthonaikat, s beköltöztek a városba, vagy a Monarchia fejlettebb vidékeire, a jobb megélhetés reményében. Nem volt ritka az olyan eset sem, amikor a családfenntartó férfiak családjukat hátrahagyva távoli vidékekre mentek munkát vállalni, ám legtöbbször sajnos sohasem tért vissza szülőfalujába.⁸ Talán ez is szerepet játszott abban, hogy 1910 decemberében 495 férfira 587 nő jutott. Az összlakosságon belül 448-an voltak házasok, 574 nőtlen, illetve hajadon volt és 57 özvegy.⁹ A falu lakosai közül 717-en tudtak írni és olvas-

¹ Kódöböcz József somi lakos (1928) közlése.

² Kódöböcz Gyula somi lakos (1936) közlése.

³ A Beregsomi Református Egyház presbiteri jegyzőkönyve 1889–1911, kelt. 1903. június 14.

⁴ Kódöböcz Gyula (1936) közlése.

⁵ Magyar Királyi Statisztikai Hivatal: A Magyar Szent Korona Országainak 1910. évi népszámlálása. I. rész. Atheneum (a továbbiakban MSzKO 1910). Bp., 1912.

⁶ U. o.

⁷ U. o.

⁸ Balogh Margit somi lakos (1925) közlése.

⁹ MSzKO 1910.

ni. Ebben jelentős szerepe volt a somi református egyház által irányított felekezeti iskolának. 1910-ben megnyitották az állami intézményé vált iskolát is, amiben már két tanár is dolgozhatott, és ez lehetővé tette az egyes tancsoportok korok szerinti jobb elosztását. Ez az iskola Papp Jenő tanár házában működött éveken át, mivel igazi iskolaépülete nem volt a községnek.¹⁰

Az első világháború idején Beregsomban az addig sem könnyű megélhetési viszonyok tovább romlottak. A harcoképes férfilakosság java részét behívták katonának, így az asszonyokra hárult minden feladat: veteményezés, kaszálás, szénagyújtás stb. Sokszor a gyerekek felügyeletét sem volt kire bízni, így kénytelenek voltak magukkal vinni őket az egész napon át tartó mezei munkára. „*Muszáj volt csinálni, mert más megélhetés nem volt abban a vészes időben. Mindennaposak voltak a nélkülözések, annak ellenére, hogy Somban nagy mennyiségű ételmet és egyéb árucikket tartottak a hatóságok.*”¹¹ Sok föld is parlagon maradt a háború alatt, melynek oka a munkaerő-, a pénz- és a jószághiány volt.¹² Az első világháborúban 34-en veszítették életüket a falu lakosai közül. A háború áldozatainak tiszteletére a község 1927-ben emlékművet állított fel a templom kertjében, melyen feltüntették az áldozatok neveit.¹³

Miután a monarchia vesztően került ki a háborúból, kérdéses lett Kárpátalja, s vele együtt Beregsom további sorsa, mivel ebben a régióban jelentős ruszin kisebbség koncentrálódott. 1919. január 18-án nyílt meg a világháború következtében kialakult hatalmi viszonyokat rendezni kívánó konferencia.¹⁴ A magyarországi zűrzavaros helyzetet kihasználva 1919. március 21-én a Kun Béla vezette kommunista párt ragadta magához a hatalmat. Kárpátalján 1919. március 21-től 1919. május 5-ig állt fenn a Tanácsköztársaság.¹⁵ A súlyos áruhiány enyhítésére Bereg vármegye direktórium a április 8-án elrendelte az akkor már társadalmi tulajdonban lévő beregsomi raktárban tárolt nagy mennyiségű ételmezési és egyéb árucikk igénybevételét. A direktórium többek között 800 kg étolajat, több mint 1000 kg mézet, 3000 kg málnaszörpöt, 2000 kg rézgalicot, 500 kg fűzfaháncsot, 200 kg hulladéksót és más cikket bocsátott a vármegyei közételmezési megbízott rendelkezésére.¹⁶ Megkezdték a magántulajdon felszámolását, köztulajdonba vették a kisipar kereteit meghaladó üzemeket és a lakóházakat, s kijelentették, hogy csak annak van joga élni a proletárállamban, aki dolgozik.¹⁷ A Tanácsköztársaság uralma nem tartott sokáig, mert 1919. május 5-én a kommunistákat elüldöző Csehszlovák Köztársaság vette át a hatalmat Kárpátalján.¹⁸

Az első világháború utáni területi rendezés végett, a Csehszlovákia ügyével foglalkozó bizottság Saint-Germainben ült össze. Az új köztársaság képviselőiben Kramár kormányfőn s Beneš külügyminiszteren kívül jelen voltak Kárpátalja képviselői is: Beszkid az eperjesi ruszin tanács, Zsatkovics és Gardos az amerikai ruszin szervezetek részéről.¹⁹ Az illetékes bizottság végül abban állapodott meg, hogy Kárpátalját a Csehszlovák Köztársasághoz kell csatolni. E döntés megszületésében fontos szerepet játszott Eduard Beneš csehszlovák külügyminiszter, aki minden tárgyalásra alaposan felkészült, s ismereteivel elkápráztatta tárgyalópartnereit.²⁰ Először 1919. szeptember 10-én aláírt Saint-Germain-i egyezmény szentesítette Kárpátalja bekebelezését, majd ezt az 1920. június 4-én Versaillesban, a Nagy Trianon palotában kötött szerződés erősítette meg.²¹

¹⁰ Szántó János: A Kárpátaljai Református Egyház Gyülekezetei. IMMANUEL Kiadó. Beregszász, 2006. 18.

¹¹ Balogh Margit (1925) közlése.

¹² A Beregsomi Református Egyház presbiteri jegyzőkönyve 1911–1928, kelt. 1916. március 9.

¹³ A névsor a következők: Baksa Béni, Baksa Gábor, Barkaszi Béni, Barta Gábor, Barta Gyula, Békássy István, Fejes Lajos, Filep Ferenc, Hegedűs Bálint, Juhász József, Kis Sándor, Khun József, Kondor Péter, Kódus Ferenc, Kódöböcz Bertalan, Kódöböcz Béni, B. Kódöböcz Ferencz, M. Kódöböcz Ferencz, B. Kódöböcz János, F. Kódöböcz János, Kódöböcz József, Kódöböcz Lajos, Kódöböcz Károly, Kódöböcz Sándor, Nagy Béni, Nagy László, Nagy Péter, Rosenthal Izidor, Simon János, Simon József, Simon Lajos, Tóth Gábor, Tóth Pál, Tuba Mihály. A Somi Református egyház templomkertjében álló, 1927-ben felállított első világháborús emlékmű. A Somi Községháza archívuma.

¹⁴ Mórincz Kálmán: Kárpátalja sorsfordulói. Hatodik Síp Alapítvány, Bp., 2001, 35.

¹⁵ Botlik József: Közigazgatás és nemzetiségi politika Kárpátalján I. Magyarok, ruszinok, csehek és ukránok 1918–45. Nyíregyháza, 2005, 126.

¹⁶ KTÁL. Fond 709., opisz 1., od. zb. 80., lap 1–4. (234/1919., 78/919. k. i. sz. ir. –ok)

¹⁷ Botlik i. m. 129.

¹⁸ Botlik i. m. 136.

¹⁹ Mórincz i. m. 36.

²⁰ Rácz Árpád: XX. századi portrék. Rubicon V. évf. (1994) 37. szám, 20.

²¹ Mórincz i. m. 38.

Kárpátalját, s azon belül Somot is a csehszlovák éra alatt az elnyomó nemzetiségi politika elleni harc jellemezte. A békekonferencián a csehszlovákok a kisebbségek jogainak tisztelgetben tartását ígérték, ezt viszont soha nem tartották be. Ezt ékesen bizonyítja az is, hogy bár Somban 1919-ben megszűnt a grófi és a bárói uralom, a község lakói továbbra sem jutottak földterülethez.²² A somi lakosság helyzete tehát semmit sem változott, mivel 1919 előtt a főúri családok és az egyház, 1919 után pedig az állam és az egyház kezében összpontosult az összes szántóföld, gyümölcsös és kaszáló. A csehszlovák nemzetiségpolitika, mely a régió egy tömbben lakó magyarságának a higitását, a magyar nemzetiségűek arányának csökkentését célozta meg a mesterségesen létrehozott szláv telepes-falvak által, Somot is érintette. Akkoriban Somhoz tartozott a Braun-tanya és az Izsnyétei kerülőház.²³ A Braun-tanya körül ezer katasztrális holdat jelöltek ki, ahol az egykori Lónyay birtokból 1927 előtt megalapították Beregsom-telepet, vagy más néven a Somi-kolóniát, melyet a falusiak előszeretettel emlegettek még *Vadas-tanyaként*. A cseh kolonisták mellé hoztak még verhovinai ruszinokat is, s számukra egy-egy cseh, illetve ruszin tannyelvű iskolát nyitottak.²⁴

Ez az esemény igencsak felháborította a somi lakosságot. A cseh kolonistákkal még nem kerültek összetűzésbe, ők békések voltak, s ha véletlenül be is tévedtek a faluba, megpróbálták a lakossághoz alkalmazkodni, s a somiak is törekedtek a jó kapcsolat kialakítására. Merőben más volt a helyzet a ruszinnokkal, akik sem a csehekkel, sem a magyarokkal nem találták meg a közös hangnemet. „*Mikor bejöttek a faluba, a békés somiak megpróbálták velük szót érteni, de ők meg sem próbáltak alkalmazkodni, a csehek megpróbálták megtanulni a magyar nyelvet, de a ruszinok úgy tettek, mintha nekünk kellene megtanulnunk az ő nyelvüket. Mikor bejöttek a faluba, állandóan berúgtak és csináltak a verekedéseket, ha magyar ember verekedett, a milícia rögtön elvitte, de ha ruszin, akkor a milícia meg sem ugatta. Azóta is mondják a somi-tanyasiakra a verekedéseik miatt, hogy bennük van a bolond hucul vér.*”²⁵ Beregsom-telep létesítésével a lopások is elszaporodtak a faluban, legtöbbször a háziállatoknak kélt lába, de az elkövetők sohasem kerültek kézre, ezért a somiak mindig a somi-tanyasi ruszinokat vádolták a lopásokért.²⁶

Az impériumváltás, az anyaországtól való elszakadás ellenére a településen élénk kulturális élet folyt, s az oktatás színvonalára sem lehetett panaszkodni. 1926-ban kezdte meg működését a somi óvoda, az egykori Lónyay-kastély mögötti épületben, mely valamikor a kastély cselédjeinek szálláshelyül szolgált. Az óvoda udvarát is a Lónyay kastély udvarából választotta le a község.²⁷ A csehszlovák időben az állami magyar tannyelvű 2 osztályos népiskola mellett megkezdte működését egy református elemi iskola is (egy osztállyal). Ez az iskola a helyi parókia épületében kapott ideiglenesen helyet.²⁸ 1927 májusában, a tanügyi referens 24429/27 számú rendelete a somi iskolában a ruszin nyelvnek, mint tantárgynak a tanítását beszüntette, s helyette a szülők kívánságára a csehszlovák nyelv tanítását rendelte el.²⁹

1930-ban megalakult a magyar kultúregylet Sütő Kálmán vezetésével. A falunak saját színjátszó csoportja is volt. A magyar színjátszók az 1930-as években értékes darabokat is színre vittek, melyek közül néhányat maga Sütő Kálmán írt számukra.³⁰ Az objektivitás érdekében meg kell említenünk a településen megfigyelhető fejlődést is, melyben jelentős szerepet játszott a Csehszlovák Köztársasághoz való tartozás: 1931 végén megkezdődött a település villamosítása a morvaországi Boleoslav-i villany-szerelő cég által,³¹ ami hatalmas előrelépést jelentett a környező országok hasonló falvaihoz képest.

Az 1929-es New York-i tőzsdekrach és az azt követő világgazdasági válság jelei Somban is megmutatkoztak, mivel az 1930-as években úgy a település lakosai, mint az egyház és a községi tanács eladósodott.³² Nagyon nehéz volt az 1930-as évek első felében a megélhetés a községben, az állam egyre ke-

²² Sütő Kálmán kézirat: Óda, mely történelem. Beregsom, 1990.

²³ Botlik József – Dupka György: Magyarlakta települések ezredéve Kárpátalján. Intermix Kiadó, Ungvár – Bp., 1993. 63.

²⁴ Botlik, i. m. 204.

²⁵ Kódöböcz Gyula (1936) közlése.

²⁶ Sütő i. m.

²⁷ A Somi Általános Iskola archívuma.

²⁸ Botlik – Dupka i. m. 63.

²⁹ A Beregsomi Református Egyház presbiteri jegyzőkönyve 1911–1928, kelt. 1927. május 22.

³⁰ Botlik – Dupka i. m. 63.

³¹ A Beregsomi Református Egyház presbiteri jegyzőkönyve 1928–1940, kelt. 1931. október 31.

³² A Somi Községháza archívuma.

veőbb támogatást küldött, s még az állami földek egy része is parlagon hevert. Az egyházi földek szintűgy bevetetlenül maradtak, mivel az egyház kasszája üres volt.³³ Az egyház többször próbálta a földjeit bérbbe adni a falusiaknak, de a lakosság is nehéz helyzetben volt, ezért sokszor parlagon maradt a föld, hacsak nem vették bérbbe azt a szomszédos Mezőkaszony tehetősebb polgárai. *„Az 1930-as években még jobban elszaporodtak a lopások és a betörések, mint azelőtt, ebben nagy szerepet játszott a munka-lehetőség hiánya, a nincstelenség és az állami támogatások elmaradása. Sőt még olyan évek is voltak, amikor ennivaló is alig volt a házban, az emberek mindent megfőztek, amit meg lehetett enni, volt úgy, hogy kimentek a falusiak a mezőre és egész napra egy karéj lekváros kenyeret és egy kis vizet vittek, mert akkor ennyi volt.”*³⁴ A nehéz gazdasági helyzet majd csak az 1930-as évek második felében kezdett mérséklődni, de a válságból való teljes kilábalás csak az évtized végére sikerült.

1938. november 2-án a bécsi Belvedere-kastély aranytermében kihirdették az első bécsi döntést, amelynek értelmében a cseh uralom ezen a területen megszűnt, s helyét a magyarországi Horthy rendszer vette át.³⁵ Az esemény közvetlen következményei a településen is megnyilvánultak: 1938. november 25-én Beregsomba érkezett Pédár Ferenc magyar királyi gazdasági felügyelő a magyar földművelésügyi miniszter megbízásából, és birtokba vette a község határában fekvő cseh telepen gazdátlanul maradt birtokokat, mert a cseh telepesek elmenekültek onnan.³⁶ Össze is ült egy bizottság 1938. december 13-án a beregsomi körjegyzői hivatalban, hogy a gazdátlanul maradt mezőgazdasági ingatlanok hasznosítását megvitassák. Jelen voltak: dr. Bodóky István magyar királyi miniszteri megbízott, dr. Madarassy István hadnagy, a járási katonai parancsnokság képviselőjében, Jászai Sándor a vitézi szék őrmestere, Berényi Gyula magyar királyi gazdasági felügyelő, Sándor István beregszászi körjegyző, Kődöböcz Dániel községi bíró, Deme József a nemzeti tanács elnöke és dr. Hargittay Endre magyar királyi közigazgatási biztos. A bizottság határozata alapján kishaszonbérlethez jutott: 15–15 kataszteri holdhoz (a hozzájuk csatolt épületekkel együtt) 8 vitéjzjelölt; 10–10 kataszteri holdat kapott Deme József a Nemzeti Párt elnöke, Kődöböcz Albert és Sütő Kálmán beregsomi lakos, illetve Kődöböcz Dániel beregsomi bíró, a cseh megszállás alatt tanúsított kiváló magyar magatartásuk elismeréséül; 5–5 kataszteri hold haszonbérlethez jutottak a hadiözvegyek, hadirokkantak, hadiárvaék és a tűzharcosok, összesen 39-en; 2–2 kataszteri hold haszonbérletet kapott 16 beregsomi földműves. A kiadott ingatlanok haszonbérletét a bizottság kataszteri holdanként 8–8 pengőben állapította meg. Az őszivel és lőherével bevetett földek fele termése a Magyar Királyi Kinestárt, fele a haszonbérletet illette meg.³⁷

A Magyar Királyság a visszacsatolt területen rögtön hozzáfogott a katonai célú intézkedésekhez. A magyar királyi honvédelmi miniszter rendelete alapján 1938-ban megkezdődött az 1918-ban szűletettek sorozása. Somban ez négy ifjút érintett, de mind a négyet alkalmatlannak találták a katonai szolgálatra.³⁸ 1939 elején a falvakban levante-egyesületeket hoztak létre, a járási katonai parancsnokság Somban Kődöböcz Lajost és Kődöböcz Bálintot nevezet ki levanteoktatóknak, akik 1939 májusának elején háromhetes levanteoktató tanfolyamon vettek részt Beregszászban.³⁹

A Magyar Királysághoz való visszakerülés után nem maradt el a különböző besűgások sem, mivel az emberek szereték volna megtorolni korábbi sérelmeiket. 1939. február 4-én Nagy Tibor feljelentő levelet írt a beregsomi körjegyzőséghez, nehezményezve, hogy Tuba János beregsomi lakos vitézi telket és földet igényelt, pedig mindenki tudta róla, hogy az 1918–19-es kommunista forradalom ismert alakja volt Tarpa községben, mivel akkor ott lakott. A Tarpa községbeli rablások és fosztogatások miatt le is tartóztatták. Tanú rá Kődöböcz Gusztáv volt csendőr, akit Tarpa községbe vezényeltek a zavargások lecsendesítésére. Továbbá Tuba János a Csehszlovákiából kicempészett cukrot, kását, sőt ladikok szállította Magyarországra, ezáltal nagy összeggel megrövidítette a magyar államkasszát. A 20

³³ A Beregsomi Református Egyház presbiteri jegyzőkönyve 1928–1940, kelt. 1932. június 26.

³⁴ Istvánfi Margit somi lakos (1931) küzlése.

³⁵ *Móricz* i. m. 65.

³⁶ A gazdasági felügyelő állami birtokba vette Kunstánszki Ferenc 40 kataszteri holdas, Martinek János 3 kh-as 1429 öles, Zémán József 35 kh-as 400 öles, Pecs Károly 30 kh-as 383 öles, Szvazil Teodor 29 kh-as 1584 öles, Kollár András 30 kh-as 1070 öles, Rosszival Lipót 24 kh-as 870 öles, Szeitl Ferenc 23 kh-as 157 öles, Háber Károly 27 kh-as 170 öles, Simek Zsigmond 24 kh-as, Juresik József 20 kh-as, Kunstánszki József 13 kh-as birtokát. Továbbá birtokba vette az ingatlanokon lévő építményeket, és Mares János mintegy 2 kataszteri holdas szőlőingatlanát. KTÁL. Fond 576., opisz 1., od. zb. 77., lap 46. (25a/1938. k. i. sz. ir.)

³⁷ KTÁL. Fond 576., opisz 1., od. zb. 77., lap 46. (28a/1938. k. i. sz. ir.)

³⁸ KTÁL. Fond 576., opisz 5., od. zb. 3., lap 23. (23.104/1938. k. i. sz. ir.)

³⁹ KTÁL. Fond 576., opisz 5., od. zb. 8., lap 1–4. (521o/1939. k. i. sz. ir.)

éves cseh megszállás alatti magatartása is mindig magyarelles volt. „*És ilyen ember hogy lehet vitéz, és hogy kaphat vitézi kedvezményeket, aki az ország szétदारabolását elősegítette kommunista magatartásával?*”⁴⁰ A beregsomi körjegyzőség nem tudott megbizonyosodni a feljelentésben írottak igazáról, és a feljelentést átadta a Magyar Királyi Kassai VIII. Csenedörkerületnek. A nyomozást Kolozsi Sándor és Szücs József csenedörök végezték, nyomozásuk során végigjárták az egykori szemtanúkat, s végül bebizonyosodott Tuba János bűnössége, így vitézi telekben nem részesült.⁴¹

1939-ben igen gyenge volt a termés és nagy volt a szárazság, ezért dr. Bodóky István főszolgabíró 1939. szeptember 16-án felhívta a község jegyzőit az 1939-40. évi inségenyhítő tevékenység megszervezésére. A munkaprogram elkészítésébe bevonták a magyar királyi gazdasági felügyelőt, a magyar királyi tisztiorvosi és a vízrendészeti társulatok kiküldötteit. A szegények ellátását nem vették be a programba, mert az a község dolga volt, de a főszolgabíró kérte, hogy jelentsék be az inségesek számát. A somi körjegyző be is jelentette a főszolgabírónak, aki azt felküldte a Magyar Királyi Belügyminiszterhez.⁴²

Az inségesek száma a beregsomi körjegyzőségben, 1939.

Község neve	Hány munkaképes, munka és kereset nélküli férfi van	Hány családtagjuk van	Hány család van melynek háza lakhatatlan	Milyen háziiparral foglalkoznak	Hány család van melynek nincs állata	Hány cigány van a településen
Beregsom	50	170	–	Földművelés	30	–
Zápszony	30	110	–	Földművelés	15	30
Hetyen	30	120	–	Földművelés	10	80
Harangláb	22	80	5	Földművelés	10	12

(Forrás: KTÁL. Fond 576., opisz 1., od. zb. 118., lap 1-4. 1021/1939. k. i. sz. ír.)

A táblázatból kitűnik, hogy a környező falvakhoz képest Beregsomban volt a legtöbb munka- és keresetnélküli férfi, itt volt a legtöbb család, melynek nincs állata, de itt a legkevesebb a cigány.

A beregszászi járás főszolgabírója 1940. január 4-én megszüntette a Beregsom község határában lévő orosz telepnek, mint külön közigazgatási egységnek az önállóságát, mivel szerinte a község határában lévő volt cseh-orosz telepnek a lakói minden törvényes jogalap nélkül önálló községi életet éltek ott. Miután erről a telepről a csehek elmenekültek, viszont az orosz nemzetiségű polgárok ottmaradtak, a telepet Beregsom községéhez tartozónak nyilvánította, és az orosz telep nevéül a békében használt nevet jelölte ki, így a telep elnevezése „Békássy tanya” lett. Horváth Miklóst, Smitler Mihályt és a többi képviselőtestületi tagot megfosztották tisztségétől, akik eddig Beregsomtelep képviselői tagjai voltak. A Somhoz tartozó részben az orosz nemzetiségű magyar állampolgárok által lakott Békássy tanyának a felügyelőjéül Nyorba Jánost, helyetteséül Lacánics Jánost nevezték ki. A főszolgabíró utasította a beregsomi körjegyzőt, hogy állítsa össze a Békássy tanya névjegyzékét, s állapítsa meg, hogy magyarországi állampolgárok-e, és ha van közöttük idegen állampolgár, tegye meg a javaslatot azok kiutasítására.⁴³

A körjegyző ezt készségesen meg is tette. 1940. március 11-én jelentette a főszolgabírónak, hogy az orosz telep által kezelt községi pénzt lefoglalták. Beterjesztette az orosz telep lakosainak névjegyzékét, s javasolta, hogy igen kívánatos lenne mindegyiket kiutasítani, oda ahonnan jött, tekintettel arra, hogy a legtöbb kárpátaljai származású, s ingatlanjaikat mind a cseheknek tett jó szolgálataik fejében kapták.⁴⁴

⁴⁰ KTÁL. Fond 576., opisz 1., od. zb. 77., lap 46. (11/16/1939. k. i. sz. ír.)

⁴¹ KTÁL. Fond 576., opisz 1., od. zb. 77., lap 46. (11/16/1939. k. i. sz. ír.)

⁴² KTÁL. Fond 576., opisz 1., od. zb. 118., lap 1-4. (1021/1939. k. i. sz. ír.)

⁴³ KTÁL. Fond 576., opisz 1., od. zb. 143., lap 1-4. (7154/1939. k. i. sz. ír.)

⁴⁴ KTÁL. Fond 576., opisz 1., od. zb. 143., lap 1-4. (109/1940. k. i. sz. ír.)

A Beregsomi községhez tartozó volt ruszintelep lakosainak névjegyzéke

Sorszám	Név	Született	Járás	Van-e állampolgársága
1.	Kovács János	Latuska	Szolyvai	Magyar állampolgár
2.	Gmitter László	Forrászentá	Szolyvai	Magyar állampolgár
3.	Lizánecz Miklós	Beregforrás	Szolyvai	Magyar állampolgár
4.	Derevjánka Gábor	Turjavágás	Perecsenyi	Magyar állampolgár
5.	Choma János	Nagylucska	Munkácsi	Magyar állampolgár
6.	Szibert László	Kisszalánc	Kassai	Magyar állampolgár
7.	Szt. Lacánics László	Nagyberezna	Nagybereznai	Magyar állampolgár
8.	Balogh Demeter	Nagylucska	Munkácsi	Magyar állampolgár
9.	Uliháneck Fernc	Királyfőszállás	Szolyvai	Magyar állampolgár
10.	Uszta Péter	Oroszvég	Munkácsi	Magyar állampolgár
11.	Nikita András	Iloncza	Ilosvai	Magyar állampolgár
12.	Seszták Mihály	Iloncza	Ilosvai	Magyar állampolgár
13.	Sikula Miklós	Turjavágás	Perecsenyi	Magyar állampolgár
14.	Males János	Turjarakó	Perecsenyi	Magyar állampolgár
15.	Plakics László	Turjatolova	Perecsenyi	Magyar állampolgár
16.	Bábidovics Miklós	Turjavágás	Perecsenyi	Magyar állampolgár
17.	Hártavel Antal	Forráshuta	Munkácsi	Magyar állampolgár
18.	Boldizsár Mihály	Klacsanó	Munkácsi	Magyar állampolgár
19.	Horváth Miklós	Alsószinevér	Ökörmező	Magyar állampolgár
20.	Mocza János	Majdánka	Ökörmező	Magyar állampolgár
21.	Nyorba János	Majdánka	Ökörmező	Magyar állampolgár

(Forrás: KTÁL. Fond 576., opisz 1., od. zb. 143., lap 1-4. 109/1940. k. i. sz. ir.)

A lakosság kitelepítésére azonban nem került sor, mivel az akkori Békássy-tanya lakosságának a zömét ma is a ruszin lakosság alkotja.⁴⁵

1940-ben már javában zajlott a II. világháború, november 23-án került sor az 1920-ban születettek besorozása. Somból a következő tíz embert hívták be katonai szolgálatra: Barta Endrét, Baksa Endrét, Gerzsenyi Ferencet, Kődöböcz Istvánt, Nagy Zsigmondot, Simon Gézát, Szabó Albertet, Vörös Bélát, Rizdörfer Károlyt és Aranyi Gyulát.⁴⁶ 1941. június 27-én Magyarország hadba lépett a Szovjetunió ellen Németország oldalán. A háborúba való bekapcsolódás után elkezdődtek a szervezkedések a kárpátjai településeken is, melyek élén a Nyilaskeresztes Párt állt. 1942 áprilisában Balla Mihály beregsomi lakos nem volt hajlandó lakását átadni párhelyiségnek, ezért kihallgatták a hatóságok. Gulácsy Ferenc járási főszolgabíró felszólította a beregsomi körjegyzőt, hogy állapítsa meg, alkalmas-e tűzrendészeti vagy közegészségügyi szempontból a lakás és nem lakik-e ott többgyermekes család. Továbbá kérte a jegyzőt, hogy jelentse, kik a párt helyi vezetői, s figyelmeztesse őket, hogy a párhelyiség kizárólag értekezlet tartására szolgálhat vagy pártirodaul, de ott pártgyűlések nem tarthatók. A párt somi vezetői Kődöböcz Bálint leventeoktató és Barta Elek voltak.⁴⁷

1942 folyamán minden településen, így Somban is légtalmi testületet hoztak létre, melynek élén a leventeoktatók álltak. A lakosság kiképzése volt a dolguk, Somban a légtalmi szervek öt egységre oszlottak: tüzelői, császvédői, mentői, rendőri, és tüzoltói egységre, melyek a hét minden napján riadó-készültségben álltak. A somi lakosság kb. 10%-a részesült légtalmi kiképzésben.⁴⁸

⁴⁵ Kődöböcz József somi lakos (1928) közlése.

⁴⁶ KTÁL. Fond 576., opisz 5., od. zb. 36., lap 23. (514.v/1940. k. i. sz. ir.)

⁴⁷ KTÁL. Fond 576., opisz 1., od. zb. 323., lap 4. (3214/1942. k. i. sz. ir.)

⁴⁸ Kődöböcz József (1928) közlése.

Az 1940-es évek elején a leventealakulatokat sokféle munkára használták fel. 1942. március 30-án a leventéket bekapcsolták a selyemhernyó tenyésztésbe, mivel honvédelmi érdek volt, hogy a hadfelszerelési ipar részére a kellő mennyiségű selyemfonalat biztosítsák. A földművelésügyi miniszter a leventék részére külön versenydíjat, jutalmat tűzött ki. Ezután utasították a leventeegyesületek vezetőit, hogy a kötelező foglalkozásokon kellőképpen világosítsák fel a leventéket a selyemhernyó-tenyésztés honvédelmi fontosságáról és buzdítsák őket a mozgalomban való részvételre. A somi leventeegyesület 2200 pengő értékben természetett selyemhernyót, melyből rádiókészüléket vásároltak.⁴⁹

1941–42-ben a háború hatalmas emberigénye miatt nagyon sok helyen elmaradtak a mezőgazdasági munkálatokkal, ezért 1942. április 1-jén a honvédelmi miniszter az országos termelés fokozása érdekében felhatalmazta a leventeegyesületeket, hogy azon a helyen, ahol a mezőgazdasági munkálatok elmaradtak és a munkaviszonyok érdekei azt feltétlenül megkívánják, a leventeképzést május 15-ig szüneteltessék. 1942. április 27-én a beregsomi körjegyzőség leveléből kiderült, hogy Somban is elmaradtak a mezőgazdasági munkálatok, és a körjegyző kérte Péter György hadnagytól, hogy a leventefoglalkozásokat csak a mezőgazdasági munkákban érdekelt leventékkel szíveskedjenek május 15-ig szüneteltetni. Azonban a zsidó leventékre a rendelkezés nem vonatkozott, azoknak továbbra is részt kellett venni a foglalkozásokon.⁵⁰ Ebből látszik, hogy már Kárpátalján is megkezdődött a zsidók hátrányos helyzetű megkülönböztetése.

Som lakosságának úgy 1942-ben, mint a háború egész ideje alatt rengeteg problémával kellett megküzdenie, mivel a háború viszontagságai mellett a természet is sújtotta a falu lakosságát. 1942 februárjában a nagy hótakaróval és a rettentő hideggel kellett szembenéznük, majd az év novemberében hastífusz járvány ütötte fel a fejét Somban és a környező falvakban.⁵¹ Továbbá meg kellett küzdeni azon emberekkel, akik a háborús viszonyokat kihasználva szegény falusiakon szerettek volna meggazdagodni, és az állam által megszabott ár többszörösét kérték portékáikért.⁵² A viszontagságok ellenére vigasz volt az emberek számára, hogy mindig számíthattak a magyar állam segítségére. 1942. november 3-án Bereg vármegye alispánja elrendelte Beregsom egész lakosságának 3 évestől 60 éves korig való beoltását, mellyel meg tudták fékezni a járvány további terjedését.⁵³ 1942-ben kellő eréllyel léptek fel a zugekereskedők ellen is. A Magyar Királyi Közellátási Miniszter 203/137/1942 számú rendelete értelmében, megállapították az áruk maximális állami árát, melytől nem volt szabad drágábban árulni, s utasították a csendőrséget, hogy fokozottan ellenőrizze a falvak eladóit.⁵⁴ „*Somban Barta Lajos kocsmáros el is vitték a rendőrök, mert a nehéz háborús helyzetet kihasználva szeretett volna meggazdagodni, s mindent dupla áron adott, mint ahogy szabad lett volna.*”⁵⁵

1944. október 28-án a szovjet csapatok bekebelezték Kárpátalját Beregsommal együtt, s csak ezután kezdődtek az igazán nagy megpróbáltatások az itt élő magyarság számára.⁵⁶ A község lakosai közül a II. világháborúban 19-en veszítették életüket. Az ő nevüket tüntette fel a község az 1992-ben épített emlékművön, mellyel a község a tiszteletét szerette volna kifejezni az elhunytak hozzátartozóinak.⁵⁷

Pallagi László

⁴⁹ KTÁL. Fond 576., opisz 7., od. zb. 13., lap 16. (5537/1942. k. i. sz. ir.)

⁵⁰ KTÁL. Fond 576., opisz 7., od. zb. 13., lap 16. (1406/1942. k. i. sz. ir.)

⁵¹ KTÁL. Fond 576., opisz 7., od. zb. 27., lap 15. (756/1942. k. i. sz. ir.)

⁵² Istvánfi Margit (1931) közlése.

⁵³ KTÁL. Fond 576., opisz 7., od. zb. 27., lap 15. (756/1942. k. i. sz. ir.)

⁵⁴ KTÁL. Fond 576., opisz 8., od. zb. 26., lap 3. (4275/1942. k. i. sz. ir.)

⁵⁵ Kődöböcz Gyula (1936) közlése.

⁵⁶ *Botlik* i. m. 365.

⁵⁷ A II. világháború áldozatai: Baksa Endre, Baksa Ferenc, Baksa Lajos, Balogh Ferenc, Barkaszi Bálint, Barkaszi Lajos, Barta Ernő, Barta Bálint, Biri Péter, Demjén Gyula, Demjén Lajos, Gerzsényi Ferenc, Hajdú Géza, Kelemen Sándor, Kondor János, Kódus Balázs, Nagy Lajos, Papp Sándor, Simon József, Tégh Mihály, Tuba Béni. A Somi Református egyház templomkertjében álló, 1991-ben felállított második világháborús emlékmű. *Dupka György*: Emlékkönyv a sztálinizmus kárpátaljai áldozatairól (1944–1946). Patent-INTERMIX. Ugvár-Bp., 1993. 23.

Szeged zsidó temetői

A szegedi zsidóság írott történetének kezdési időpontja 1785. Korábban is tartózkodhattak átmeneti ideig zsidók a városban, erre azonban csak közvetett bizonyítékok vannak,¹ ugyanis letelepedésükre irányuló kérvények csak az említett évből maradtak fenn. A közösség jogos elvárása, hogy imahelye vagyis zsinagógája legyen, már a kezdeti időszakban megvolt. Igényük 1789. január 18-án a hatóságokhoz intézett folyamodványukban fogalmazódott meg. Mivel azt elutasították, 1797 októberében erre a célra kinéztek egy épületet, amely egyben a rabbi lakása volt. Az építési szándékukról nem mondtak le, ezért a helytartótanácshoz fordultak. Ennek eredményeképpen, ugyan különböző kikötések mellett, de 1803-ban megkezdődött az építkezés.² Az épület közel négy évtizedig funkcionált. A közösség újabb zsinagógája 1840-re készült el. Ez teremépület volt, melyet 3 évig használtak. 1843-ban szentelték fel a következő zsinagógát,³ a teremépületet pedig közösségi célra adták át. A jelenlegi zsinagógát 1903-ban Löw Immanuel tervei alapján Baumhorn Lipót műépítész alkotta meg.

A zsidó hitélet irányítója a rabbi. A szegedi közösség első rabbija 1789-től Jechiel volt, őt 1790-ben Bak Hirsch követte, aki 53 évig, 1843-ig dolgozott és 95 évesen halt meg.⁴ Pillitz Dániel 1843-tól 1846-ig töltötte be posztját. 1850-től Löw Lipót állt a szegedi zsidók élére, 1875-ig látta el feladatát, majd fia, Löw Immanuel követte. Tragikus halála 1944-ben 90 éves korában következett be.

*„Gyászoljuk azokat, akik itt hagytak bennünket,
de vallásunk értelmében a gyásznak is van határa,
ha arra gondolunk, hogy a halál csak a földi élet végét,
de egyben a jobb örök élet kezdetét is jelenti.”⁵*

A Chevra Kadisa

A zsidóság nemcsak az életet becsüli nagyra mint ajándékot, melyet a Teremtőtől kapott, hanem elhunytjainak és azok nyugvóhelyének is kiemelt figyelmet szentel. Ez a viszonyulás megmutatkozik a haldoklókról, halottakról való gondoskodás minőségében, a gyászritusban és a sírkert – mint kegyeleti szintér – vonatkozásában is.

A zsidóság hite szerint csak a test hal meg, a lélek tovább él és visszatér Teremtőjéhez. A zsidó sírkert; az Élők Háza (Béth Hachajim), az Öröklét Háza (Bét Olám), hogy a két legjellemzőbb elnevezést emeljem ki, mely a hitvilág e területre vonatkozó részét a legjobban tükrözi. A temetkezés meghatározott rendben történik (sírhely, parcellák, kitüntetett helyszínek, stb.) köveinek minősége, nagysága, nyelvezete, jelképei, feliratai változatosak és az elhunyra jellemzően kifejezőek.

A rászoruló, szükségét szenvedő ember, a beteg, haldokló valamint a gyászoló sem marad gondjainval magára, mert a közösség támogatja az e feladatra szakosodott egyesületen keresztül. Ez a jótékony szervezet a Chevra Kadisa, melyet minden hitközség a megalakulása körüli időszakban létrehoz. A segítségnyújtás és a halál körüli teendők, szertartások ellátása mellett gazdája a temetőnek. Önzetlen jócselekedeteiben a Biblia előírásai az irányadók: „... és légy hozzáam szeretettel és hűséggel”.⁶ Vezetője az előljáróság, a választmány és a közgyűlés. Legfőbb előljárója a főgabbaj.⁷ Chevra taggá válni mindig megtisztelő pozíciót jelentett, cserébe viszont önzetlen, példamutató életmód, valamint anyagi áldozat volt a követelmény.

A Szegedi Chevra Kadisa 1787. évben jött létre,⁸ és 1791-ben szervezték újjá.⁹ Tulajdonukban volt a kórház és menház. Jövedelme alapítványokból, adományokból, ingatlan bérbeadásból, zsinagógai ülé-

¹ Löw Immanuel – Kulinyi Zsigmond: A szegedi zsidók 1785-től 1885-ig. Szegedi Zsidó Hitközség. Szeged, 1885. XVI-XVII. Megjegyzem, hogy a hivatkozott oldalakon emlitenek a szerzők egy 1723-ból származó jegyzőkönyvet, melyben zsidó eskümlinta olvasható. Ez közvetett bizonyítéka annak, hogy huzamosabb ideig (kereskedelmi célból) éltek zsidók a városban.

² Löw – Kulinyi i. m. 148–171.

³ A mostani „Régi zsinagóga”.

⁴ Löw – Kulinyi i. m. 163–168.

⁵ Kovács Henrik (szerk.): A Szegedi Szent Egylet évi jelentése az 1932-ik évről. Szeged, 1933. 4.

⁶ Móz. I. 47. 29.

⁷ Főgondnok.

⁸ Kulinyi Zsigmond: Szeged új kora. A város legújabb története (1879–1899) és leírása. Szeged, 1901. 300–301.

⁹ Löw – Kulinyi i. m. 277.

sek béréből, tagdíjából, temetői bevételekből származott. Három törzskönyve létezett, melyekben minden fontos tudnivalót nyilvántartottak.¹⁰ Sajnos csak egy, az ún. Aranykönyv maradt meg. Működését alapszabályzatban foglalták össze, melyet több alkalommal módosítottak. Évenként hivatalos jelentést nyomtattak, melyben összefoglalták és nyilvánosságra hozták tevékenységüket.

A temetők

A szegedi zsidó temetkezési helyszínek – háromról van szó – a maguk egyedi sorsával nemcsak a kegyelet tárgyi megnyilvánulásai és mentalitástörténeti emlékek, hanem egyszersmind a közösség sorsának hű tükrői.

A közösség kérvényezésére a helytartótanács 1793-ban engedélyezte a temető létrehozását,¹¹ valamint halottasház építését. Területét az 1810. évben már növelni kellett. Ez volt az első, a *Régi temető*. A mai Kálvária sugárút és a Londoni körút sarkán terült el e keskeny négyszög alakú földdarab. Noha hosszú időre tervezték használni, mégis csupán 38 évben keresztült szolgált nyugvóhelyül. Első temetkezési térség lévén, ide kísérték a hitközség korai időszakának elhunytjait; többek közt az alapítóatyák néhányát, valamint a későbbi nagy dinasztikák őseinek holttestét. 1831-ig funkcionált a sirkert, ekkor lezárták és a város távolabbi részén jelölték ki új helyet. A *regi temető* azonban megmaradt, bár időközben (lévén a terület belváros) körbeépítették. Mivel szükség volt a helyre, 1867-ben kötelezték a hitközséget sirköveik eltávolítására, de az elhunytak testére ez nem vonatkozott. Löw Lipót és a vezetőség viszont nem hagyta ott hittestvéreiket és a teljes exhumálás mellett döntött. 42 férfi és 33 nő maradványait evakuálták. A kihantoltakat az új temetőben – számukra kijelölt és sövényvel bekerített területen¹² – he-

A Régi temető kőmaradványai

A Ciduk hadin ház (Cinterep) Baumhorn Lipót tervei alapján épült 1907-ben

¹⁰ Jegyzőkönyvek, tagnévsor, alapszabályok, elhalt tagok névsora, számadások.

¹¹ Mirjam d. Hirs Ber (Pollák Michahel Chájim neje) volt az első, akit ide temettek 1794. június 23-án. Löw Immanuel – Klein Salamon: A Szegedi Chevra 1787-től 1887-ig. A Szegedi Chevra Kadisa. Szeged, 1887. 49.

¹² A jelenlegi 7. sz. parcella.

Az I. világháborús elesettek emlékére készült szarkofág

áldozata.¹⁴ Később a tetemeket átszállították az új temetőbe, ahol családjuk körében vagy egyéni helyeken pihennek.

Az 1831 óta működő *Új temetőt* teljesen szabad téren jelölték ki. Elsőként szükséges tennivaló a csőszházépítés és az élőszövényből tervezett kerítés volt 1844-ben, majd 1855-ben tovább növelték területét, aztán, 1873-ban még 345 négyszöglet csatoltak hozzá. A *ciduk hadin házat* az árvíz elpusztította.¹⁵ Helyette 1907. évben épült fel az újabb épület, melyet Löw Immanuel kezdeményezésére Baumhorn Lipót tervezett. A főrabbinak köszönhető továbbá a virágoskertté rendezett temető külleme, valamint a sírversek is az ő költői vénáját dicsérik.¹⁶ A Bét Olám jelenlegi nagysága 60 hektár, amely 106 parcellára van osztva.

Az elesett hősökre és elhurcoltakra monumentális sírkövek emlékeztetnek.

A szegedi zsidó temető földje sok jeles ember porhüvelyének szolgált és szolgál nyugóhelyül, kik az élet minden területén kiemelkedő tevékenységük révén hírnevet szereztek maguknak, közösségüknek és hazájuknak.

A kert története során zajlott temetések száma körülbelül hatezerre tehető, a kövek száma ennél jóval kevesebb. A látogatottak száma az összeshez viszonyítva minimálisnak mondható, hiszen kevés az életben maradt utód. A bibliai időkben fennmaradt szokás ma is élő megnyilvánulása, hogy a sírra kavicsot helyeznek. Ez jelzi, hogy vannak még, akik felkeresik a hantot és emlékeznek. A többieké, az elhagyottaké írásos fotós rögzítésre vár, bízva abban, hogy ezen a módon megmenekülhetnek a feledéstől.

Végzől Löw Immanuel sírköavató beszédéből következzen egy részlet: „*Ide helyezők sírhantod mellé ezt a márványt s fölvatjuk síremlékedül, mert mégis jelkép a sírkő, vigaszos tanításnak, boldogító hitnek, öröklétnak, halhatatlanságnak jelképe: földben gyökerezik alapja, de ég felé emeli fejét, menny felé mutat, hová lekedet az Úr vissza hívta a megdicsőültek karába. [...] Maradandó fájdalom állandó emléke! Ha utánunk új embernyom kél, állítsd meg, aki itt körötted szereteteinek keresi sírját.*”¹⁷

Ábrahám Vera

¹³ A hitközségi archívum őrzi a nyilvántartást, mely a parcellán belül topográfiailag feltünteti a személyeket, ezen már csupán 31 azonosítható név szerepel.

¹⁴ Halotti anyakönyvek 1878/9. Szegedi Zsidó Hitközség Archívuma.

¹⁵ Cinterem, búcsúztató.

¹⁶ *Ábrahám Vera*: Löw Immanuel sírversei. Textusok a szegedi neológ izraelita temetőben. Magyar Zsidó Szemle Füzetek 3. Sorozatszerkesztő: Lichtmann Tamás. MTA-ORZSE Zsidó Kultúratudományi Kutatócsoportja és az Országos Rabbiképző Zsidó Egyetem. Budapest, 2009.

¹⁷ *Löw Immanuel*: Kétszáz beszéd 1919–1939. A Szegedi Zsidó Hitközség Kiadása. Szeged, 1939. 265.

KRÓNIKA

A XXXIX. Honismereti Akadémia

Nagykőrös, 2011. július 3–8.

Elnöki megnyitó

Tisztelettel és szeretettel üdvözlöm a XXXIX. Honismereti Akadémia szép számú résztvevőit, akik Magyarország megyéiből, a Nemzet Fővárosából és határon túlról jöttek. Köszöntöm a vendéglátó Pest megyét és az Akadémiának otthont adó Nagykőrös városát. Legutóbb, 1994-ben Vác volt a színhelye Pest megyei akadémiainknak, akkor e nagy megye északi részét ismerhettük meg a maga gazdag értékeivel és vendégszeretetével, most a megye déli – valljuk be kevésbé ismert – fele mutatja meg rögtön nyilvánvaló és rejtett szépségeit.

Külön örülök annak, hogy ezekben az inséges időkben is ilyen nagy számban összejövünk, eleven példáját adva a jól ismert mondásnak, ígének: – Nemcsak kenyérral él az ember! A honismereti mozgalomban tevékenykedőkre persze ez mindig is igaz volt, hiszen amit tettek, azt sohasem anyagi megfontolások vezették, hanem mindig a jó értelemben vett ügybuzgóság. És ez az ügy a hon jobb ismerete és mélyebb megismertetése volt, amivel nagyon sokat tettek tagjaink azért, hogy identitásunk erősebb, nemzeti önismeretünk teljesebb lehessen. A honismereti mozgalom az elmúlt fél évszázadban – ahogy

A Szövetség elnöke ünnepi megnyitó beszédét tartja (Gál Jenő felvétele)

már azt Halász Péter a tavalyi, 50. évfordulónkon megállapította – a nemzeti örökség részévé vált. Ez egyrészt büszkeséggel tölthet el minket, másrészt viszont állandó feladatot is ad: az örökséget tovább kell gyarapítani és tovább kell adni. Hazánk és népünk múltjának gazdagsága olyan nagy, hogy még korán sincs minden feltárva, bemutatva, és noha sok dolgot elődeink már megmentettek a számunkra, nekünk kell azt átadni a következő generációknak, vagy éppen a már egyszer megmentett, de újra elveszni látszó, veszélyeztetett értékeinket nekünk kell ismét megmenteni.

Az értékmentésre pedig hazánkban, a Kárpát-medencében talán a legszebb példa népdalaink, népzeneink és néptáncagyományunk példászerű megőrzése.

Magyarországon a XIX. század végétől kezdve történik tudományos igénnyel a magyar népi kultúra és benne népzeneink feltérképezése. A magyar népdalkincs leghíresebb gyűjtőit, Vikár Bélát, Bartókot és Kodályt követően Lajtha László, Martin György, valamint tanítványaik és követőik folytatták a zenei folklór gyűjtését. A táncház-mozgalom komoly lendületet adott a gyűjtőmunkának, így napjainkra páratlan nagyságú hangfelvétel, mozgókép, fénykép és írott dokumentum halmozódott fel. Az utóbbi évtizedek eredményességére csak egy példa: míg Kodály 1967-es halálakor kb. 1200 órányi rögzített hangzó anyagunk volt, ma ez már 15-16 ezer óra. Ehhez hozzá kell még tennünk, hogy a XX. század technikai színvonalán rögzített anyagok nem időtállóak. Számos gyűjtemény van, amely olyan rossz állapotba került, hogy meg kell menteni a legkorszerűbb archiválási technikák segítségével. – Mint imént említettem: valóban újra és újra meg kell mentenünk egykor már megmentett, de újfent veszélyeztetett értékeinket.

Amit még az értékmentés kapcsán állandóan hangsúlyoznunk kell, hogy bár sok minden elveszhet örökre egy-egy lehetséges adatközlő halálával, de alapvetően sohasem késő gyűjteni, hiszen még ma is, annyi gyűjtés után is ennek elő nem ismert népdalok, vagy ismert népdalok ismeretlen változatai. Szerencsére az az utolsó óra, amire mindig hivatkozunk, elég hosszú ahhoz, hogy többször is nekifogjunk a gyűjtésnek, kutatásnak. Jó példa lehet erre a két világháború között a Magyar Tudományos Akadémia által elkezdett, majd a Rádió és a Néprajzi Múzeum által folytatott gramofongyűjtemény, az ún. Pátria-sorozat létrehozása. A második világháború előtt 107 lemez készült el, 550-nél több dallammal. 1949-től újra folytatódott a felvételek és végül meghaladták a másfélszáz lemezt. Ennek nyomán, immár a legújabb technika segítségével 2009-ben, a Norvég Finanszírozási Mechanizmusok 220 millió forint támogatásának köszönhetően az *Utolsó óra* című program keretében újabb 50 lemez (CD) került kiadásra, megnevezésében is vállalva az említett első sorozattal való kapcsolatot, ti. „Új Pátria” sorozat nevet kapta. A megjelent CD-k anyaga válogatás, hiszen a programban több mint száz együttes vett részt, és 1250 órányi hanganyagot, nagyjából 23 ezer dallamot rögzítettek. Ebből az óriási anyagból az adott téjegységeket tökéletesen ismerő szerkesztők válogatták ki azon felvételeket, amelyek leginkább megidézik az adott vidék hangszeres népzenejének jellegzetességeit. (Aki a teljes gyűjtésre kíváncsi, megtalálhatja azt adatbázisba rendezve a Hagyományok Háza honlapján.) A CD-k megjelenése korántsem jelenti a munka végét. Az Új Pátria sorozat egyelőre 1000 példányban készült el, ebből 400 db-ot Európa nagyobb könyvtáraiba, zeneiskolaiba, folklórarchívumaiba juttatott el a programgazda Hagyományok Háza. A nagyközönség is megvásárolhatja a sorozatot a Fonó Budai Zeneházban. Az ebből származó bevételt a program folytatására fordítják. A pályázati összegből lehetőség nyílt gyűjteménygyarapításra is, 1589 tételnyi hangfelvételt, 410 tételnyi mozgókép felvételt és 3201 tételnyi fotót, összesen 5200 tételnyi folklór témájú felvételt sikerült megvásárolni. És ez még nem minden, de tovább most nem részletezném a program tényleg nagyszerű eredményeit. Az elmondottakból is látszik, hogy milyen eredményekre lehet jutni, ha a meglévő szellemi kapacitáshoz pénzügyi támogatás is járul.

A másik nagy siker, amire büszkék lehetünk a már említett táncház-mozgalom. Bámulatosan gazdag és sokszínű néptánc-kultúránk megmentése és megújítása ennek a 1970-es években kibontakozó mozgalomnak köszönhető. A táncház-találkozók bebizonyították, hogy a hagyomány ma is képes megszólítani a tizen- és huszonéves korosztályt. Idén tartották a jubileumi 30. találkozót. Az elsőt még senki sem remélte, hogy majdan több mint tízezer zsúfolódnak össze egy sportcsarnokban (a Papp László Budapest Sportarénaiban), és profi hangosítás mellett tanulhatják táncnyelvünk szavait. Mert Timár Sándor koreográfus módszerének segítségével ezt is immár úgy tanítják, mint az anyanyelvet. Ez a módszer a néptánc világában ugyanaz, mint a Kodály-módszer a zenében. Ennek lényege, hogy minél több gyermek minél kisebb korban ismerkedjen meg a még elevenen élő néptánc- és népzene-hagyománnyal, nemcsak a színpadi megjelenés által és muzeális értékkel, hanem mint megélt tapasztalat épüljön be az a mindennapi életbe. A gyermekek a próbák és a színpadi szereplések során, a néptánc újraszületésének pillanataiban fedezik fel a közösségi lét öröklött rendjét. Ebben az ősi rendben a tánc-anyanyelv ismerete teszi számukra természetessé az elizagodást. Örvedetes tény, hogy manapság már egyre több óvodában és iskolában folyik rendszeres néptáncoktatás.

Végül a népdalról szólva Kölcsey 1826-ban tett megállapítását idézném: „a való nemzeti poézis szikráit a köznépi dalokban kell nyomozni”. Teszem hozzá valójában a köznép mindennapi életét is – legyen arra akár mennyi levéltári forrás – csak a népdal-kincsünk ismeretében lehet megismerni, hiszen a nép minden tevékenységét, életszakaszát, bűját-baját és örömet dalba öntötte. Ezek a népdalok őrzik a népnek a krónikákból kimaradt múltját és mutatják meg gondolkodásmódját, hozzáállását mindenhez. Egy kis képzavarral: a néplélek lüktet népi énekeinkben. Talán ezért maradhatott meg annyi történelmi vihar ellenére is ilyen gazdagon. Kodály írja, hogy a magyar nép „*elég épségben megtartotta ősi népi kultúráját. Ennek köszönhető, hogy a népi kultúra virága, elválasztható, külön életet is élő terméke az egyes dal: igen gyakran remekmű. Nemcsak a szegények kincse, de a legmagasabbrendűek igényeit is kielégíti. Nem kezdetlegesség, hanem évezredek fejlődésbe kiérlelt, leszűrődött művészet.*” Bartók így vélekedik: „*Mélyebben élünk a népdalkultúrában, mint valaha gondoltuk, mert a kunyhókba szorult a magyar lélek ősrétegének minden maradványa. [...] Letörölhetette az idő a magyarság arcáról a keleti vonásokat, lelke mélyén, ahol a zene forrása fakad, ott még él egy darab őskelet... Csodálatos, hogy annyi idegen hatás, vérkeveredés után is megmaradt a magyarság ősi zenei nyelve.*”

Magyarországon általában még ma is a Kodály-módszeres tankönyvek vannak használatban és a népdalkincsre alapozva tanítanak. Sajnos már csak heti egy órában, ami nagyon kevés. Talán akik így döntöttek, azt gondolták, hogy a zenei ismeretek nem tartoznak a használható tudás kategóriájába. Mert a számítástechnika, az idegen nyelvek hasznosak lehetnek, de a népdalokkal mire megy az ember a való világban. Ugyanez a gondolkozás tartja fölöslegesnek a verstanulást, a memoritereket, mert egészen egyszerűen nem érti, hogy mire jók ezek. Vagy érti? – Nem akarok elveszni a gondolatban, mert messzire vezetne, csak annyit mondanék, hogy annak a népnek a lelke sérülékenyebb, mely nem rendelkezik a népi kultúra megtartó és gazdagító erejével. Sokkal szegényebb, sokkal védtelenebb lesz. Egyébként azért is érthetetlen a dolog, mert az agykutatók már jó ideje kimutatták, hogy a zenei tudás hozzájárul az agy fejlődéséhez, tehát hasznos dolog.

És van még egy nagyon fontos jellemzője a népdaléneklésnek: örömet okoz, közösségi élményt nyújt. Erre pedig mindig is nagy szüksége volt az embernek. Közösen énekelni jó dolog, tegye azt az ember akárhol, buszkiránduláson, táborban vagy borozgatva egy pinchehelyiségben. Nem véletlen, hogy a közös éneklés fontosságát hangsúlyozták a felszólalók már a negyven évvel ezelőtt, 1971. március 17-én, a Hazafias Népfront Honismereti Klubjában tartott tanácskozáson is, melynek teljes anyaga *Hová röpül a páva?* címmel jelent meg 1972 februárjában a Honismereti Híradó különszámaként. Ez a tény is jelzi, hogy honismereti mozgalmunknak már évtizedekkel ezelőtt fontos volt a népzenei kultúránk és annak jövője. Ez azóta is így van, hiszen a Honismeretben gyakran olvashatunk ezzel kapcsolatos cikkeket, és helyben, a honismereti munkában is számos alkalommal fejtünk ki ezen a területen értékmentést.

Miért fontos ez a téma nekünk, honismereteseknek? Miért szenteljük az idei Akadémiánkat ennek a témának? Egészen egyszerűen azért, mert népzenei hagyományunk hozzátartozik kultúránkhoz, része a honismeretnek magának, azaz másképpen fogalmazva: hazánk ismerete nagyon hiányos lenne zenei hagyományunk ismerete nélkül. Egészséges nemzeti önismeret és önbecsülés nem létezhet ennek hiányában.

Mi büszkék vagyunk csodálatosan gazdag és sokszínű kultúránkra, benne népdal-kincsünkre, néptánc-kultúránkra. Mások is csodálják, és a világ legtávolabbi végein is meg akarják tanulni. Ez erősítsen meg minket abban, hogy nagyon értékes, amit örököltünk, és aminek átöröklítése immár a mi feladatunk.

Hová röpül a páva? – tehetjük fel ma is a kérdést. Talán ez a mostani tanácskozás, az előadások, a szekciókban folytatható eszmecsere és persze a szünetekben való baráti beszélgetések is alkalmas nyújthatnak majd a válasz keresésére. Én ezen válaszkeresés folyamán azért minden negatív folyamat ellenére azt szeretném, hogy nézzük legalább olyan pozitív módon a jelent és főként a jövőt, mint ahogy a negyven évvel ezelőtti tanácskozás megnyitó beszédét tartó Simon István tette, aki az említett kérdés kapcsán azt mondta, hogy feltehetjük a kérdést (ti. Hová röpül a páva?), „de már önmagában az is megnyugtató tény, hogy röpül”. Én magam is ennek az optimista hozzáállásnak jegyében mondtam el azokat a jelentős eredményeket, amelyek az utóbbi évtizedekben mégiscsak megalapozták a jövő sikereit. A talentumokat tehát elődeinktől megkaptuk. De, mint tudjuk, a talentumokat el is lehet ázni és kama-toztatni is lehet. Nem kérdéses, hogy melyik az üdvözítő út.

Ezekkel a gondolatokkal nyitom meg a XXXIX. Honismereti Akadémiát!

Kívánok mindenkinek hasznos és közösségi élményt nyújtó tanácskozást!

Debreczeni-Droppán Béla

A Honismereti Akadémia kitüntetettjei

Bél Mátyás – Notitia Hungraiae Emlékérem kitüntetésben részesültek

Dr. Ágoston István

Egyháztörténész, református lelkész, honismeret-kutató. Borsod-Abaúj-Zemplén megye honismereti mozgalmanak egyik legjelentősebb személyisége, az ónodi Lorántffy Zsuzsanna Honismereti Kör elismert vezetője.

Hejőcsabán született 1931. augusztus 4-én. Teológiai tanulmányait 1949-ben Sárospatakon kezdte a Református Teológiai Akadémián, majd 1951-ben a debreceni Református Teológiai Akadémia hallgatója. A lelkészképesítő vizsga (1956/57) letétele után Miskolcon szentelték lelkésszé (1959). 1994-ben teológiai doktori fokozatot szerzett, disszertációjának témáját a református egyháztörténetből választotta.

1954-től segédlelkészként dolgozott Hejőcsabán, Alsózsoltán, Ózdon és Átányon, 1959-ben lelkipásztor Hejőbábán, Ónodon, majd Miskolcon. 1980-ban a Borsodi Református Egyházmegye jegyzője, 1983-ban tanácsbírája, 1988-ban sajtóelődója. 1991–96-ig a Tiszán inneni Református Egyházkerület Ökumenikus előadója, majd Számvevőszéki elnöke.

Ágoston István tevékenysége lelkészi munkáján túl igen széleskörű. Számos társadalmi és civil egyesület, szervezet tagja és tisztségviselője. 1979-től tagja, majd elnöke az Ónodi Lorántffy Zsuzsanna Honismereti Munkaközösségnek, részt vesz a Lévay József Közművelődési Egyesület és a Református Doktorok Kollégiumának munkájában.

Kiemelkedő munkát végzett az Ónod-Muhi Lorántffy Zsuzsanna Honismereti Munkaközösség megszervezésében, melynek egyesületté válása után 2007-ig elnöke volt. Ebbéli tisztségében kezdeményezte az ónodi vár feltárását és restaurálását, Ónodon tájház létesítését, a Muhi csata 750. évfordulójára emlékmű felállítását. 2000-ben megszervezte az Ónodon született I. Rákóczi Györgyné Lorántffy Zsuzsanna egészalakos szobrának felállítását, valamint két Ónodon született nevezetes személy: Kazinczyné Török Sophie és Werner Gyula regényíró, országgyűlési képviselő emlékére egy-egy emléktábla létesítését és avatását.

*Bél Mátyás Emlékérmesek:
dr. Hála József, dr. Ágoston István, Kaczián János
(Mándli Gyula felvétele)*

Helytörténet-kutatói tevékenysége elsősorban Ónod község helytörténetének kutatására, II. Rákóczi Ferenc életének, ezen belül emlékiratainak, illetve a Rákóczi-néphagyományok gyűjtésére terjedt ki. Foglalkozott Muhi és Ónod irodalmi hagyományaival, Vályi Andrásnak, az első magyar honismereti lexikon írójának, gróf Török Lajos és Miskolczi Csulyak Gáspárnak, az első magyar nyelvű állatkönyv írójának életével és munkásságával, illetve a humanista Lorántffy Zsuzsanna életével és tevékenységével.

Az eltelt évtizedek alatt Borsod megyei és országos, főleg honismereti és egyházi jellegű periodikákban mintegy 120 cikke, tanulmánya jelent meg, ezen kívül kilenc önálló kötete látott napvilágot. Publikál a Reformátusok Lapjában, az Észak Magyarországon, a Honismeretben, a Széphalomban. Legutóbbi kötetét, *Honunktól Hazánkig* című munkáját 2011. március 23-án a megyei honismereti napi ünnepségen vehettünk kézbe, mely felöleli az ónodi honismereti mozgalom történetének 30 évét.

Munkásságát többször is díjakkal, elismerésekkel jutalmazták. 1985-ben Ortutay Emlékérmét, 1987-ben a Honismereti Mozgalomért Emlékérmét, 2000-ben Honismereti Munkáért Emlékérmét, 1988-ban az Ónodi Vár Megmentéséért Emlékplakettet, 1985-től több alkalommal a Borsod-Abaúj-Zemplén megyei Istvánffy Gyula Honismereti Gyűjtőpályázaton oklevelet, 2004-ben, a pályázaton végzett eredményes munkájáért Arany diplomát kapott. Tevékenységének elismerésül 2011. április 9-én Ónod község díszpolgárává választották.

*A Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Honismereti Egyesület nevében:
Hadobás Pál elnök és Titkos Sándorné titkár*

Dr. Hála József

A Pest megyei Érdy János Honismereti Egyesület alapító tagja, a Honismeret folyóirat szerkesztőbizottságának tagja, a *Börzsönyvidék* kiadványsorozat és a *Néprajzi Hírek* szerkesztője, néprajzkutató muzeológus, geológus, volt egyetemi oktató. 1949. november 23-án született Alagon. Munkásságával több évtized alatt maradandót alkotott mind a geológia, mind a néprajz, mind honismeret területén, megjelent munkáinak száma meghaladja a 400 tételt.

Hála József geológusként 1968-ban lépett munkába a Magyar Állami Földtani Intézetben, amelynek máig tudományos főmunkatársa, a Tudománytörténeti Gyűjtemény vezetője. 1983-ig az Északi-középhegységi földtani térképezésében vett részt. Az ELTE Bölcsészettudományi Karán 1983-ban etnográfus diplomát szerzett, 1987-ben ugyanott doktorált. 1990 óta egyben az ELTE Tárgyi Néprajzi Tanszékének adjunktusa.

Néprajzi és geológiai munkásságának homlokterében a kutatás- és tudománytörténet áll. Életművének egyik legfőbb vonulatát a két diszciplína egymással érintkező területei adják: a magyarországi bányászat, kőfaragás és egyéb kismesterségek néprajza, valamint az ásványok és kőzetek szerepe a népi kultúrában. Folklorisztikai adatközlései is jelentősek. 1988–2003 között a Magyarhoni Földtani Társulat tudománytörténeti szakosztályának titkára, 2003-tól vezetőségi tagja. A Magyar Néprajzi Társaság Anyagi Kultúra Szakosztályának 1988–1991 között titkára, a társaság választmányának 2003-tól tagja. 1990 óta szerkeszti a társaság negyedéves tájékoztató füzetét, a *Néprajzi Híreket*. A Váci Múzeum Egyesület tagja, szakmai kiadványok szerzője és lektora. 1991-ben *Jankó János-díjjal* tüntették ki. A Magyarhoni Földtani Társulat munkásságát 2003-ban *Társulati Emlékgyűrűvel*, 2009-ben pedig *választmányi tagsággal* ismerte el.

Szakirodalmi munkásságának 40%-a földtudományi vonatkozású, 60%-át a néprajzi tárgyú írások teszik ki. *„Hála József nemcsak tudományként és nemcsak tudósként kezeli a néprajzot, hanem a népi kultúra összes bugyrát ismerni akarja. Úgy, hogy közben maga az ember, a népi kultúra hordozója érdeklő őt legjobban. Odafigyel mindennapjaikra, életkörülményeikre és életükre, bensőséges kapcsolatot alakít ki velük. Ez a rohanó, kaotikus és globalizálódó világunkban nem kis dolog”* – írta róla ipolyvári barátja, dr. Csáky Károly néprajztudós. Így kötődött már egészen fiatalon a Trianon által kettészakított Honhoz. Feltárta annak kutatástörténeti vonatkozásait: számba vette Györffy és Bartók itteni gyűjtőútjait, Ipolyi Arnold szülőföldi kötődéseit, Pongrácz Lajos népdalkutatókat, Pongrácz Elemér muzeológiai tevékenységét, Hőke Lajos Hontra vonatkozó publikációit. Kutatta az Alsó-Ipoly mente népi hiedelemvilágát, az itteni települések dűlőneveit; járt a kőbányások, a favágók és a gyűjtögető parasztek között; bebarangolta a régi gyógyforrásokat és csodakutakat; feltárta a népi vallásosság és a búcsújáráshelyek emlékeit. Támogatta az Ipoly menti, s a Börzsöny-vidéki helytörténet-kutatók munkáját; szakmai-módszertani segítséget nyújtott a falunapok, kiállítások szervezőinek. Számos fiatal tehetséget karolt fel, támogatta tudományos munkájuk indulását. Az ELTE Tárgyi Néprajzi Tanszékének adjunktusaként pedig éveken át vezette be a hallgatókat a néprajzkutatás rejtelmeibe. A honismereti mozgalom büszke lehet Hála József-re, a honismeret művelőjére, előadójára, a helytörténészre.

Az Érdy János Honismereti Egyesület nevében: Mándli Gyula elnök

Kaczián János

A Tolna Megye Önkormányzat Levéltárának nyugalmazott népművelő-levéltárosa, csaknem két évtizede a Tolna megyei Egyed Antal Honismereti Egyesület elnöke.

Az ELTE Bölcsészettudományi Karán végzett, s számos munkahely és feladat jelzi a megye művelődésében évtizedek óta meghatározó szerepét. A kulturális, népművelői munkát az ifjúsági mozgalomban kezdte. A megyei művelődési központ igazgatójaként (1981–1984) nyújtott segítséget a Német Bemutatószínpad (DBU) megalapításához. A Tolna Megyei Levéltár munkatársaként (1984-től) helytörténeti szakkörök, kiállítások, előadások, tanulmányok sora jelzi tevékenységét.

Kaczián János fontosnak tartja, hogy a kutatások eredményeit mind szélesebb körben megismertessék, időt, energiát fordít hasznosulásuk megszervezésére. Pótolhatatlan segítséget nyújt Tolna megye kulturális értékeinek megmentéséhez, közösségszervező munkája is elismerésre méltó. Több helyi egyesület, civil közösség szerveződésében komoly szerepe volt (pl. a bunyaszekszárdiak szervezetének, éves találkozójának életre hívásában, a lugosiakkal kialakított testvérvárosi kapcsolatban, együttműködés Facsád, Igazfalva önkormányzatával, szörványmagyarságával). Számos önálló publikációja, továbbá szakmai és ismeretterjesztő cikke jelent meg szakfolyóiratokban, heti- és napilapokban.

Kaczián János jelen volt Tolnában a honismereti mozgalom születésénél, részt vett a Hazafias Népfőnt Megyei Honismereti Bizottságának munkájában, alapító tagja, jegyzője, majd elnöke (1992-től) az újjáalakult egyesületnek. Tagja a Honismereti Szövetség elnökségének. Meghatározó szerepe van abban, hogy az elmúlt két évtizedben számos eredmény született a Tolna megyei honismereti mozgalomban.

Aktív közéleti tevékenységét számos kitüntetés, elismerés jelzi: Munkaéremrend bronz fokozat (1978), Babits-díj (1983), Facsád Diszpolgára (1998), Pro Urbe Szekszárd (2003), Bezerédj István-díj (2004), Honismereti Munkáért Emlékérem (2006), Magyar Köztársasági Ezüst Érdemkereszt (2009).

A honismereti mozgalomban végzett sokrétű tevékenységéről tanúskodik többek között a Honismereti Szövetséghez kötődő munkája, a helyi egyesületi élet folyamatos szervezése, helytörténeti programok igényes megvalósítása, az egyesületi tagokkal együttműködve évfordulók, megemlékezések, megyei és helyi vetélkedők, konferenciák rendezése. Rendszeresen részt vesz az országos Honismereti Akadémián, fáradhatatlanul gondoskodik kiadványok, táborok, pályázatok szervezéséről, az egyesületi hagyományok megteremtéséről, az egyesületi tagok helytörténeti tevékenységének irányításáról és az eredmények ismertetéséről. Aktív irányító szerepet vállal a Honismereti Egyesületi Nap szervezésében, az Egyesületi Hírlevél és az Egyesületi Füzetek szerkesztésében és kiadásában. Kapcsolatépítésnek köszönhetően folyamatosan bővül az egyesület pártoló tagjainak a száma is.

Tolna megye és az országos honismereti mozgalom érdekében évtizedek óta végzi következetes, kutatásokat közreadó, a kutatásokat is szorgalmazó-segítő lelkiismeretes munkáját.

A Tolna Megyei Egyed Antal Honismereti Egyesület elnöksége

Honismereti Munkáért Emlékéremmel kitüntettek

Gergelyné Bodó Mária

Középiszkolai tanár. 1967-ben született Szegeden. A Radnóti Miklós Gimnáziumban érettségizett, majd a szegedi József Attila Tudományegyetemen szerzett magyar-történelem szakos tanári diplomát. A Szegedi Ipari, Szolgáltató Szakképző és Általános Iskola Szeged-Mórávárosi Tagintézményében, ahol magyar nyelv- és irodalmat, illetve történelmet tanít, növendékek százainak figyelmét irányította Szeged és Csongrád megye helytörténeti és irodalmi öröksége felé, megerősítve ezt az érettségi vizsgákon szereplő helyismereti tételekkel.

Ebben az intézményben vezet 2001-től honismereti kört, amelynek programjában diákjaival végigjárja Szeged irodalmi szempontból fontos helyszíneit, olvastatja a szegedi szerzők írásait, megmutatja a város jeles személyiségeinek emlékhelyeit, így ismertetve meg velük lakóhelyük, szülőföldjük értékeit. Diákjait rendszeresen buzdítja megyei irodalmi, történelmi és helytörténeti dolgozatok írására, pályázatokon, vetélkedőkön való részvétellel. A Honismereti Szövetség által meghirdetett művelődéstörténeti vetélkedőkre csapatokat készít fel, maga pedig többször játékvetítőként segítette a megyei fordulók lebonyolítását. Honismereti körének tevékenysége kapcsolódik a Csongrád Megyei Honismereti Egyesület munkájához. Diákjai minden évben részt vesznek az egyesület iskolák számára szervezett helyi és

megyei rendezvényein. Határon túli kapcsolatokat Aradon kezdett kiépíteni. Az iskolában kollégáival és tanítványaival szakmatörténeti gyűjteményt gondoznak.

Szakmai pályájának kiemelkedő alkotása a 125 éves Szegedi Iparostanonc-iskola jubileumi ünnepsorozatának megszervezése és az Emlékkönyv Szeged Szabad Királyi Város Iparos tanonciskolája, és a belőle létrejött Szeged-Móravárosi Szakközép- és Szakiskola 125 éves jubileumára című kiadvány összeállítása, amelynek szerkesztéséért és bevezető tanulmányáért 2010 novemberében megkapta az MTA Pedagógus Kutatói Díját.

A honismereti munkába 1989-ben kapcsolódott be, majd 1991-ben alapító tagja, 1994-től elnökségi tagja lett a Csongrád Megyei Honismereti Egyesületnek. Rendszeresen végez az egyesületben szervező és jegyzői feladatokat, aktív elnökségi és egyesületi tag. Több honismereti, módszertani írása jelent meg a Honismeret c. folyóiratban. 2009-ben Szegeden a megyei Honismereti Nap ünnepi rendezvényét szervezte. Hozzájárul az egyesület és a honismereti munka népszerűsítéséhez, a tagok számának gyarapításához. Az egyesületi rendezvényeken példamutatóan részt vesz, maga is kezdeményezője a programoknak. Az egyesületünk 20 éves jubileumára megjelenő egyik társszerkesztője, az anyag összegyűjtésének és rendezésének jelentős segítője, írásaival tartalmának gazdagítója.

Az 1998. évi helytörténeti pályázatán pályamunkájáért a Honismereti Szövetség különdíját kapta, 2000-ben a honismereti mozgalomban végzett munkájáért Honismereti Emléklap elismerésben részesült. Két évtizede lelkes, lendületes, sokrétű egyesületi tevékenységet és honismereti munkát valósít meg.

A Csongrád Megyei Honismereti Egyesület nevében: Pál Lászlóné Szabó Zsuzsanna titkár

Kenyeres Dénes

Nyugalmazott alezredes, író, hadtörténész, a honi repülés kutatás egyik jeles képviselője. 1942. szeptember 8-án született a Kecskemét melletti Szentkirály pusztán. A történelem iránti érdeklődése már a nagykőrösi iskolában megmutatkozott, a honvédelemmel, hadtörténelemmel kapcsolatos köteteket forgatta. Még nem volt 18 éves, amikor önként jelentkezett katonai szolgálatra. 1960-ban vonult be sorkatonai szolgálatra, majd 1961-ben Cegléden tüzérségi iskolát végzett. 1962-től továbbszolgáló állományba került Kecskeméten a légierő hadrendjébe tartozó egységénél. 1964-ben Szolnokon tiszthelyettesi iskolát végzett és repülőmechanikusi beosztásban szolgált. Szolgálat mellett 1968-ban Kecskeméten a Katona József Gimnáziumban érettségizett és tiszti tanfolyamra ment Budapestre. 1971-ben avatták alhadnaggyá és ruházati szolgálatfőnöki beosztást kapott. Ezt követően különböző repülőalakulatoknál hadtáptiszti beosztásban dolgozott. Szolgálati feladatai mellett 1990-ben Budapesten a Zrínyi Miklós Katonai Akadémián tanult tovább. 1997-ben szolgálati nyugállományba vonult. Kiemelkedő katonai szolgálataért, a harcok készség fokozásában végzett tevékenységéért a Honvédelmi Miniszter 12 alkalommal tüntette ki.

Kenyeres Dénes 1999-ben kapcsolódott be a Bács-Kiskun megyei Honismereti Egyesület munkájába, támogatva a különböző rendezvényeket, illetve küldöttként képviselte az egyesületet a Honismereti Szövetségben. Már a katonai szolgálata mellett is szívesen foglalkozott hazánk természeti, kulturális örökségének kutatásával. Kiemelt figyelmet szentelt a honismeret fontosságára és vá-

A Honismereti Munkáért Emlékéremmel kitüntetettek: Kenyeres Dénes, Gergelyné Bodó Mária, Szarka Elemér, Molnár Lajos (Mándli Gyula felvétele)

laszott témájának feltárására, s elmélyült kutatásokat folytatott, illetve folytat a magyar hadtörténet és repüléstörténet témakörében. Megszállottságának köszönhetően lépten-nyomon publikál, előadást tart, kiállítást szervez, esetleg kiállít vagy csak éppen az aktuális könyvét írja a katonaelet rejtelméről és a különféle hadieszközökről. Szinte évente jelentet meg könyveket ezekben a témákban. *Életem és katonai pályám* című munkájában megírta önéletrajzát, melyben külön fejezetet szentelt a honismereti mozgalomban kifejtett tevékenységének.

Munkássága során jó kapcsolatot alakított ki a múzeumokkal, levéltárakkal és könyvtárakkal is, amelyek iratai és dokumentumai forrásul szolgáltak megjelent műveihez. Újságokban és folyóiratokban megjelent cikkeiben és tanulmányaiban a magyar történelem kiemelkedő személyiségeivel és eseményeivel foglalkozott. Magángyűjteményének tárgyaiból több mint ötven alkalommal rendezett kiállítást különböző múzeumokban, kultúrházakban, laktanyákban, oktatási intézményekben. Honismereti tevékenysége során mindig fontosnak tartotta megismerni hazánk tájegységeit, az ott lakó emberek történelmét, szokásait, környezetét és kultúráját. Családjával az 1970-es évtizedtől a Petőfi-, Rákóczi- és Kossuth emléktúrák alkalmával végigjárta a fontos történelmi tájegységeket és emlékhelyeket.

Kenyeres Dénest mindig valami nemes belső tűz hajtotta előre és inspirálta kitűzött céljai megvalósítása felé. Ezért igyekszik a környezetével könyvein, cikkein keresztül megismertetni hazánk természeti szépségeit, kultúráját, különböző történelmi értékeit és eseményekben gazdag históriáját.

A Bács-Kiskun Megyei Honismereti Egyesület nevében Péterné Fehér Mária titkár

Kiss-Horváth Sándor

Nyugdíjas katonatiszt, múzeumalapító. 1932-ben született Orosházán. 17 éves korában került Pestre, s a munka mellett, a maga erejéből szerzett érettségi után Katonai Főiskolán szerzett tiszti rangot és szolgálta hazáját a Magyar Honvédségben. Nyugdíjba vonulása után az orosházi Városi Múzeumban és a Képtárban dolgozott, gyűjteményt alapított. Mint magánember évtizedek óta foglalkozik a szűkebb és a tágabb haza történetével. Közel 200 helytörténeti cikke, tudósítása jelent meg a megyei és a helyi újságokban, 15 önálló könyvet adott ki, 10 könyv megjelentetésében volt szerzőtárs. Kora ellenére tudósításaival már az elektronikus médiában is megjelenik.

Létrehozta Orosházán a Kútmúzeumot, hivatalos nevén a Vízellátás-történeti Gyűjteményt. Mint az ország egyetlen, ilyen jellegű ipartörténeti gyűjteménnyel rendelkező múzeuma 2002-ben és 2005-ben is megkapta *Az év múzeuma* elismerő címet. Méltán népszerű az általa – és természetesen az orosháziak segítségével – létrehozott Kútmúzeum, amely a város központi részén, egy üzemen kívül helyezett, egyedi építésű, páratlanul szép, régi víztorony épületében és azt körülvevő kiskertben kapott helyet. Régi kovácsoltvas kerítéssel kerítették körbe és kialakították a kútkertet. Fáradságos munkával gyűjtötték egybe a régi kutakat, szerelvényeket, írott anyagokat, képeket, eszközöket. 1983-ban tartották a megnyitó ünnepséget és 1986-ban kapta meg a kiállítóhely a működési engedélyt. A Vízellátás-történeti Gyűjtemény szakmailag az esztergomi Magyar Vízügyi Múzeumhoz tartozik. Az épület fenntartója a helyi Csatorna és Vízmű Üzemeltetőség, s jelenleg folyamatban van az épület műemlékké nyilvánítása. Egész élete és munkája van ebben az ország legkisebb múzeumának is becézett gyűjteményben. A múzeum bemutatásán kívül szívesen vállal városvezetéseket, amelyek felérnek egy-egy várostörténeti kirándulással.

Egész életében szívügyének tekintette a helytörténeti munkát, lelkes tagja a Békés megyei Karácsonyi János Honismereti Egyesületnek, lokálpatriotaként szívósan, fáradhatatlanul dolgozott és dolgozik ma is Orosháza értékeinek megőrzéséért, megismertetéséért. Tagja az Orosházi Juhász Balázs Gyűjtőklubnak és a Karácsonyi János Honismereti Egyesületnek, nevéhez fűződik az Orosházi Honismereti Csoport alapítása, éveken keresztül tagja volt a Honismereti Szövetség választmányának.

Nyugdíjazása óta példaadóan sok társadalmi munkát végzett a városért. 1982-ben első között kapta meg a Város és Faluvédők Szövetsége által alapított Podmaniczky-díjat, 1983-ban az épített környezetünk értékeinek védelméért nyújtott tevékenységét ismerték el. 2002-ben „Orosháza Városért” elismerő díjat kapott. 2002-ben, 70. születésnapja alkalmából önmagágyá léptették elő, 2005-ben a Nemzetközi Szent György Lovagrend ünnepélyes keretek között avatta tagjai sorába, ezzel is díjazták a közösségért, szűkebb és tágabb környezetéért, a kultúra megőrzéséért, továbbörökítéséért végzett fáradhatatlan munkáját.

A Karácsonyi János Honismereti Egyesület nevében: Szelekovszky László elnök

Molnár Lajos

A Heves Megyei Honismereti Egyesület alapító tagja, 1990-től elnökségi tagja, s fő patronusként dolgozik megyénk honismereti munkájának mind szélesebb körű megismerése, megismertetése és eredményessége érdekében.

Molnár Lajos 1943. július 17-én született Tiszafüreden. Iskoláit a Debreceni Tanítóképzőben, majd az egri Tárképző Főiskolán, végül a budapesti Műszaki Egyetemen végezte. A több mint négy évtizedes pedagógusi, oktatói munkája mellett több éves pedagógiai szaktanácsadói és sikeres pedagógus-érdeképviseleti tevékenységet is végzett. Publikációit az iskolák együttműködése és alkalmazható módszertanok témakörében írta.

Általános iskolai oktatói tevékenységét nagy szakmai felkészültséggel és hozzáértéssel végezte. Egerben a Gyermek Szabadidő Központnak volt 13 évig vezetője, majd Ostoros községben az Árpád fejedelem Általános Iskolának igazgatója. Ostoros község önkormányzata javaslata alapján a Magyar Köztársaság Oktatási Minisztere 2004-ben – mint kiváló és példaként szolgáló embernek, pedagógusnak és vezetőnek, címzetes igazgatónak – a Magyar Kultúra Napján az *Arany Katedra Emlékplakett* kitüntetést adományozta.

Nyugdíjazása után is folyamatos közéleti szerepvállalása során 2005-től 2009-ig az Egri Kistérség oktatási szakértője, az Ostorosért Polgárőr Egyesület alapító tagja, önkormányzati képviselője, a Falu-TV szerkesztőjeként tevékenykedett.

Molnár Lajos hivatásadata példaértékű, mind szakmán belül, mind az emberi közösségek számára. Jelenleg polgármesteri biztosként koordinálja a civil szervezeteket. Kimagasló adottságokkal rendelkező, ember- és gyermekközpontú közéleti érzékenységről tanúbizonyságot tevő ember. Legutóbbi nagy rendezvényünknek, a 2011. március 19-én a Kistérségi Hagyományörző Egyesütek Fesztiváljának volt a támogatója, ahol 12 együttes járult hozzá a honismeret, a hagyományörzés népszerűsítéséhez, közösségi szerepének erősítéséhez.

Molnár Lajos, aki 1990-ben az egri Gyermek Szabadidő Központ igazgatójaként háttérintézményt biztosított a Heves Megyei Honismereti Egyesületnek, miközben maga is aktívan bekapcsolódott annak munkájába, jelenleg is elnökségi tagunk.

A Heves Megyei Honismereti Egyesület nevében: Somfai Tiborné elnök

Szarka Elemér

A Komlói Honismereti és Városszépítő Egyesület, valamint számos más civil szervezet és társaság alapító tagja, közigazdász, városi képviselőtestületi tag. Egyetemi tanulmányai után Komlón települt le. Pályafutása során betöltötte a helyi ÁFÉSZ osztályvezetői munkakörét, a Drávaholding Rt. üzletágvezetői tisztségét. Egy cikluson keresztül Komló Város tanácselnök-helyettese volt, majd ugyanitt alpolgármester lett, később polgármesterré választották.

Pályafutása során és hivatali munkája mellett számos közművelődési, kulturális, társadalmi és alapítványi tisztséget látott el. Kuratóriumi tagja a Jánosí Engel Adolf Komlói Bányászati Gyűjteményért Közhasznú Alapítványnak, a Kórusmuzsikával a Nemzetközi Kapcsolatokért Alapítványnak, elnöke a Komló Város Önkormányzata Városüzemeltetési Bizottságának, társadalmi elnöke a Komló és Térsége Kábítószerügyi Egyeztető Fórumnak, delegált képviselője a Baranya Megyei ÖK. Alpok-Adria Munkacsoportnak. Alapító tagja a Komló-Ergny, Komló-Belényes, valamint a Komló-Valpovó Baráti Társaságnak. Tagja a Baranyai Emberekért Szövetségnek, a Komlói Civil Vezetők Fórumának.

Alapító tagja és kezdetektől elnöke az 1992-ben alapított Komlói Honismereti és Városszépítő Egyesületnek, és egyesületét képviseli a Pécs-Baranyai Kulturális Kamarában. Az ő érdeme, hogy az egyesület megkereste és tevékenységébe bevonta mindazokat, akik szellemi, vagy fizikai értelemben segítségére lehettek a település fejlődésének, a kulturális élet megfelelő szinten tartásának. Méltán vált elnöksége alatt az Egyesület a komlói közélet elismert szereplőjévé. Állandó programjaik közismertek és kedveltek a városban: a közéleti klubok, a templomi koncertsorozatok a mánfai Árpád-kori emléklétemplomban, Nemzetközi Ifjúsági Környezetvédelmi Táborok. Ez utóbbi azért is fontos évenként megismétlődő esemény, mert komlói fiatalokon kívül a határon túli magyar diákok (Valpovórol, Belényesről és Kárpátjáról) is résztvevői a tábornak. Évről-évre az egyesület vezetésével szervezik és emlékeznek meg kegyeleti, ökumenikus istentisztelet keretében az első és a második világháború áldozatairól és a harcokban elesett katonáiról. Borbála napon – lévén Komló bányászváros – településtörté-

neti konferenciát szerveznek, vezeti a „Tegyük szebbé környezetünket” mozgalmat és a „Civil ízek utcája” rendezvényt.

Szarka Elemér segítő tevékenységéért megkapta a Nyugdíjas Klubok és az Életet az Éveknek Nagydíját, valamint a Nagycsaládosok Országos Szövetségének NOE Díját. Elévülhetetlen érdeme volt abban, hogy a Komlói Honismereti és Városszépítő Egyesület 1997-ben elnyerte a Pécs-Baranyai Kulturális Kamara Nívódíját, 2008-ban pedig Komlói Város Önkormányzatától a Pro Civitate kitüntetést kapta meg.

Külön említésre méltó és kiemelendő a Baranya Megyei Honismereti Egyesület vezetőségében végzett munkája. Elgondolásaival, tanácsaival hathatós és állandó résztvevője, segítője és mozgatórugója Egyesületünk életének. A honismereti munka területén végzett tevékenységét 2010-ben, a Magyar Kultúra Napjának Baranyai Rendezvényén elismerő oklevéllel köszönték meg.

A Baranya Megyei Honismereti Egyesület nevében: dr. Simor Ferenc elnök

Honismereti Emléklappal kitüntetettek

Budapest: Ádám Ferenc, dr. Horváth Péterné, Pesti László. Baranya megye: Gál András, Simor Eszter, Molnár Attila. Bács-Kiskun megye: Ádám András, dr. Halász Erzsébet, Molnár Péterné, Sebestyén Imre, Sebestyén Imréné, Varga Istvánné. Békés megye: Izsák József, Izsákné dr. Hetényi Valéria, Töröcsik Mária. Borsod megye: Zrínyi Ilona Gimnázium. Csongrád megye: dr. Kruzslíc István, Licsicsányi István, Pál Richárd, dr. Szücs Judit, id. Töszegi Gyuláné. Fejér megye: Palotai Réka, a Csóri Mátyás Király Általános Iskola, a Nagylóki Általános Iskola. Heves megye: Egri Kulturális és Művészeti Központ, Egri Felsővárosi Általános Iskola Balassi Bálint Tagiskolája. Jász-Nagykun Szolnok megye: Gubicz András, Gubiczné dr. Csejtei Erzsébet. Komárom megye: Izsó Károly, Nádasiné Balatoni Anna, Óváry Zsuzsanna, Padányi Lajos. Tolna megye: Dömötör Józsefné, Szabó Rita, dr. Balázs Kovács Sándor, dr. Kriston-Vizi József, Stefán György. Veszprém megye: Vörösné Márkus Hajnalka, Müller Márton, valamint az egyesület támogatói: Hoffmann Valéria, Szabó Gergely, Szedlák Attila, dr. Horváth Zolt, Kecskés József, Köntös László, Barczáné Majsa Klára, Tormai Endre, Tóth Bence Tamás. Jászsájkóhalma: dr. Lengyel Gyöngyi, Bathelt Krisztina, Gergely Béláné.

A Börzsöny vizei

A Börzsönyről szóló természetföldrajzi munkák, turistáknak szóló leírások nem mulasztják el megemlíteni a hegységnek forrásokban való gazdagságát, melyek száma 350-re tehető. A harmadik évezred elejére a víz világszerte stratégiai fontosságú elemmé, a földfelszín alatti és a felszíni vizek megóvása, a vízzel való ésszerű gazdálkodás hazánkban is kuleskérdéssé vált.

A mi Börzsönyünk címmel immár harmadszor rendezte meg a szobi Börzsöny Múzeum Baráti Köre a Börzsönyvidékről szóló konferenciáját. Az első rendezvényt 2003-ban a földtani kutatások eredményeiről, a másodikat 2007-ben Erdők a Börzsönyben témában, míg a legutóbbit 2011. június 25-én a Börzsöny vizeiről tartották, mintegy százfőnyi érdeklődő közönség részvételével. Eljöttek Ipolyságról (Šahy) a konferencia rendezésének együttműködő partnere, a Honti Múzeum Baráti Köre képviselői is.

A szimpózium nyitányaként Sajó Sándor ipolysági születésű költő *Harangszó az Ipoly partján* című versét az Ipolyságon élő Jámbor Dorottya tolmácsolta. Szöke István Szob város polgármesterének köszöntője után dr. Kecskeméti Tibor, a Magyar Természettudományi Múzeum címzetes főigazgató-helyettese vette át a levezető elnöki szerepet.

Dr. Karátson Dávid, az ELTE Természettudományi Kar Természetföldrajzi tanszékének tanszékvezető egyetemi docense már az első tudományos konferenciának is előadója volt a Börzsöny vulkáni fejlődéstörténetéről. Jelenleg azt elemzte, hogy a magyarországi Dunakanyar földtani felépítése és fejlődése miként befolyásolta a Börzsöny vízrajzának kialakulását. Dr. Mari László ugyancsak az ELTE Természettudományi Kar Természetföldrajzi Tanszékének egyetemi docense előadásában az Ipoly-völgy földtani kialakulását és a folyó magyarországi szakaszának természetföldrajzi viszonyait vizsgálta.

Batizi Zoltán, a Pest Megyei Múzeumok Igazgatóságának régésze a vízhasznosítás közép- és újkori emlékeit tekintette át előadásában. Térképekkel illusztrálta, hogy a Börzsöny vidéki települések elhelyezkedésében, fekvésében milyen meghatározó szerepet játszottak a patakok, az Ipoly és a Duna. Ezt követően részletesen foglalkozott a „nevezetes” kutakkal (Toronyalja, pálos kolostor; Popp kútja és Magyarhegy kútja Nagybörzsönyben; Remete kútja Peröcsényben); a vízimalmokkal; a bányaművelésben a zúzók, hámorok működtetéséhez felhasznált vízenergiával; a környékbeli halastavak és fürdő vízellátásával.

Határmenti térségről lévén szó, a vízminőség és -tisztaság megőrzése, az árvízvédelem a magyarországi és a szlovákiai lakosság, a kutatók és szakemberek közös érdeke. A témában való együttműködésről is szólt a konferencia két hidrogeológus előadója. Verrasztó Zoltán, a Közép-Dunavölgyi Környezet-, Természetvédelmi és Vízügyi Felügyelőség igazgatóhelyettese a határon átnyúló komplex Ipoly-kutatás eredményeit, elsősorban az Alsó-Ipoly-völgyre kiterjedően mutatta be. Előadásából megiszívelendő megállapítás, hogy a talaj vízháztartását már néhány mm-es vízszintcsökkenés komoly mértékben befolyásolja. Tóth György, a Magyar Földtani Intézet hidrogeológusa az Ipoly vízgyűjtőterületének felszín alatti vízeivel foglalkozott. A szakemberek határon átnyúló együttműködése kiterjed a mintavételekre, s elemzésekre (a talajvizek szennyezettségére, különös tekintettel a szennyvíz, növényvédőszer, műtrágyamaradványok kimutatására). A lápok megőrzése fontos szerepet tölthet be a felszín alatti vizek tisztaságának megővésében. A kutatók szennyezettséget rendszerint a mezőgazdasági művelés alatt álló területeken és települések környezetében mutattak ki.

A konferencia második részében néprajzkutatók előadására került sor. Dr. Szilágyi Miklós, az MTA Néprajzi Kutatóintézet tudományos tanácsadója a dunai és ipolyi halászat jellemzőivel foglalkozott. A szimpózium egyetlen nem illusztrált, de érdekfeszítő előadásában bemutatta a Dunán folyó középkori vizahalászatot, szólt a céhbe tömörült komáromi és esztergomi halászokról, majd az orvhalászatba átforduló ipolyi paraszthalászatról. Az Ipoly menti lakosság élelem-kiegészítésként és pénzszerzési lehetőségeként, csapatban űzte a halászatot. Érdekességként kiemelte, hogy az 1910-es állapotok szerint tilított volt a halak maszlaggal történő elbódítása (gebulyázás), a nyolcágú szigony használata, a vízfolyás, meder teljes elrekesztése és a kézzel történő halfogás.

Dr. Hála József etnográfus a hiedelemvilág dunai és ipolyi vízilényeit mutatta be. A Duna és az Ipoly természetfeletti vízilényeiről már Ipolyi Arnold is említést tett, Kolacskovszky Lajos és Diószegi Vilmos is írt róluk, s gyűjtött vidékünkön Koresmáros László, Micsci F. László, Csáky Károly és az előadó is. A víziemberről a legtöbb adat Szobról származik, de Letkésen és Ipolydamásdon is ismerték. A vizitörpéről az Ipoly mentéről akadnak említések, míg Kodály Zoltán adatközlői szerint a népdalok a sellőtől erednek. Az előadó sajátos, lokális lényekről is említést tett, a vizibikáról és az állatlan lórol (Vámosmikola). Zomborka Márta etnográfus Nepomuki Szent Jánosról, az úton, hídon, vízen járók védőszentjéről, a gyónási titok vértanújáról tartott előadást. A szent életrajzi adatain, a csehországi tisztelet, a magyarországi kultusz kialakulásán túl a Börzsönyvidéken elterjedt tiszteletéről szólt. Ha körbejárnánk a Börzsönnyt, a többségében katolikus lakossággal rendelkező településeken szinte mindenhol megtalálunk szobrát. Így Vác városában, Szobon, Ipolytólgyesen, Ipolydamásdon, Honton, Bercebarátiban, Kemencén, Vámosmikolán (régén két szobra is akadt, ma már csak egy áll), Drégelypalánkon, Nógrádon, Berkenyén, Verőcén, Nagymaroson valamint Ipolyságon és Pereszlényben.

A konferencia Ipoly menti népdalokkal ért véget. Előbb Jámbor Mónika ipolysági, majd Tóth Edit szobi énekes előadásában három-három dal hangzott el. Végül igazi népzenei kuriózumként Vikár Béla 1902. évi palásti gyűjtésének fonográfállal rögzített három felvételét hallhatta a lelkes közönség. Keeskeméti Tibor elnöki zárszavában a Börzsöny-konferenciák folytatásának szükségességéről szólt, s kiemelte a korábbiak és a jelenlegi szervezésében, előkészítésében továbbá lebonyolításában Fésű József Györgynek, a Börzsöny Múzeum Baráti Köre elnökének elismerésre méltó szerepét.

A konferenciát kísérő kiállításon *Élő Duna* címmel a Duna mentének határokon túlnyúló védett természeti értékeit tekinthette meg a közönség. A szimpózium megrendezésének fő támogatói voltak: a Duna-Ipoly Nemzeti Park Igazgatósága, az Ipoly Erdő Zrt., a Magyar Természettudományi Múzeum és Szob Város Önkormányzata.

A konferenciát megelőző napon *Szent László kövé vált pénzei* címmel a Hála József – Keeskeméti Tibor – Voigt Vilmos: *Köpenyek. Mondák, költemények énekek* című könyv két szerzője tartott előadást a Mentor Kiadónál 2004-ben megjelent könyv kapcsán. A gazdagon illusztrált előadásokban Keeskeméti Tibor Szent László köpenzei a valóságban, Hála József pedig Szent László a mondákban, költeményekben és énekekben című témakörben bilincselte le az érdeklődők figyelmét.

Koczó József

A Kiss Áron játékos emlék-délutánról

*Kiss Áron emléktáblája Budán
(Kriston-Vízi József felvétele)*

előtt megjelent emblemikus *Magyar gyermekjáték-gyűjtemény* létrejöttének körülményeit és a kötet utóéletét, a mai napig tartó szellemi üzenetét vázolta fel, stilszerűen egy Vas megyei (Ikervár) Szent Iván-esti játék felolvasásával. Szólt arról is, hogy ez évben ünnepeljük a kiváló folklorista, Lajos Árpád születésének centenáriumát, amely – a borsodi-miskolci kollégáknak köszönhetően – kellő hangsúlyt helyez néprajzos elődünk szerzteágazó játékkutatásaira.

A folytatást átvevő pedagógus szakemberek sorát Kriston-Bordi Zsuzsanna nyitotta, aki bemutatta a Mozaik Kiadó gondozásában megjelent új játékgyűjtemény, a műhely új módszertani törekvéseit jelző sorozat első darabját. A *Játékmozaik* című gyűjtemény (Pölös Annamária mellett) társszerzője Kovács Nikolett szabadidő-szervező tréner, úgy mutatta be a száz, tanteremben vagy szabad téren egyaránt kiválóan alkalmazható és gazdag változatokra is serkentő játékokat, hogy közben szólt másfél évtizedes szakmai tapasztalataikról, eredményeikről, és a „játékos pedagógust” mai is jócskán körülvevő fenntartásokról. Három közösségi játék vidám együttes kipróbálásával Kovács Nico jóvoltából a résztvevők mindannyian részesei lehettek a figyelem- és együttműködést fejlesztő játékoknak. Kriston-Bordi Zsuzsanna előadása a Kiss Áront is számos esetben foglalkoztató szemléltető eszközök és tankönyvek örökzöld témaköreire közl az előzőt emelte középpontba, a fekete táblától a digitális tábla használatáig. Számos példával illusztrálta a napjaink pedagógiáját jellemző „digitális benszülöttek”, azaz az 1990-es évek közepén, végén született diákok és a felnőtt korosztály, mint „digitális bevándorlók” kultúráját, ismereteik és készségeik adta lehetőségeiket és a tartalmi válaszokat. Az ügyvezett *MozaBook* digitális programcsomagjának néhány látványos és mozgalmas csemegéjével nyújtott ehhez kedvesinálót és bátorítást a jelenlévő felnőtt közösségben.

A hozzászólások mellett további eszmecsere is alkalmas kávészünet után bensőséges ünnepra került sor: immár tizedik alkalommal talált méltó gazdára a Szentiványi Tibor mérnök és játékbúvár (1931–2009) által alapított *Pro Ludo*-díj, amely egy több részből való ezüst gyűrűből és egy emléklapból áll. A korábbi Pro Ludo-díjazottak és a Szentiványi-család képviselőiből álló testület ez évben Csányi János mérnök, informatikus, a Játékház.hu Egyesület elnöke személyét találta legalkalmasabbnak az elismerésre. A laudációt Szikla László tervezőművész olvasta fel, majd Szentiványi Zsuzsa, Zsófia és Imre gratuláltak elsőként a kitüntetettnek. Csányi János játék-székfoglalóját a szintén aktuális kérdéseket felvető „3 rövid gondolat a játékkultúráról...” címmel prezentáció formájában adta elő. (Mindez a internetes portálon elérhető!) A hagyományos játékok, játszási módok továbbéléséről, változó jelentéstartományairól, a játékközösségek összeszerveződésének, vagy külön utakon való életben maradásának problematikájáról, valamint a 90%-ban feldolgozott MELEDA Klubfoglalkozások előadásainak archiválásáról, további sorsáról is szólt a játékos szakember. Megoldásra vár a megmentett, ártírt és rendszerezett, video-felvételeken tárolt anyag igen rossz állapotú maradványának speciális meg-

mentése. A közszemlére tárás módozatai: komplett „könyvtár”; megvásárolható előadások, mint kötetek. Vagy a you tub-on s más közösségi megosztókon való kedvesináló játék-patronok elhelyezése; a szabadidős, hobbi, valamint az ismeretszerzés komolyabb igényeinek kielégítését szolgáló feldolgozások, vagy a Polák László által megkezdett játékszerzés véglegesítése.

Ismét felvetődött az igen gazdag és jelentős szellemi értéket egyaránt képviselő Szentiványi Tibor-féle logikai játékok gyűjteményének sorsa, amit az örökösök továbbra is szívesen ajánlanak fel olyan befogadó intézmény számára, amely vállalja a közszemlére bocsátást, és a szakszerű gondozást, értékközvetítést. A jelenlévők erre néhány konkrét ötletet is felvetettek, ám ez további konkrét megkezdést vagy korábbi érdeklődés ismételt felkeltését jelentheti egy-egy barátunk révén. Javaslatként vetődött fel, hogy az elhangzottak közül valamely kérdés megoldásában (pl. Meleda-archívum) talán a Kiss Áron Magyar Játék Társaság vezetősége is találna támogatásra méltót. Többen felvetették, hogy nem a nosztalgia, hanem a számos felmerülő kérdés, további játékötle kibontása érdekében ez év őszétől a fővárosban valahol érdemes lenne legalább havi rendszerességgel összegyűlni, amolyan kortárs Meleda-Klubban. Szóval: hely és szervező kerestetik.

A folytatás ilyen igényével zárult a délután, illetve a biztos elszánással, hogy 2012. június 22-én, pénteken délután ismét találkozunk Budán, a Hegyvidéken!

Kriston-Vízi József

Emlékezés Gacsári Istvánra, a Füzesgyarmati Krónika írójára

Gacsári István református lelkész 220 éve, 1791 decemberében született Füzesgyarmaton. 172 évvel ezelőtt megírta Füzesgyarmat Krónikáját, s ezzel nagy kincsét hagyományozott szülőföldjére, melyet az alábbi szavakkal ajánlott népének: „... imé! néktek Szeretett Hazánkíjiai! mintegy Szent Ereklýűül, s Testámentomúl által nyújtok, hagyok, és ajánlok, azzal a szives kéréssel, hogy ezt, mint Ekklesiátok drága kintsét gondosan megőrizzéték, – időről időre az én utánam elő-állandó Tiszt. Lelki Pásztoraitok által folytattassátok; Ti magatok is pedig gyakran olvassátok, vizsgáljátok, eltelve mind annyiszor érzékeny hálával a Jó Isten eránt, ki ezt a helyet, a sok egymástérő romlások pusztulások és háborús viszontagságok között is, mind ez ideig csudálatosan feltartotta ...”

Nevét ma már sokan ismerik. Bár az elmúlt századok alatt méltatlanul kevés megemlékezés látott róla napvilágot. Krónikájáról is sokan hallottak már, de annak szövegét kevesen ismerik, tekintettel arra, hogy 132 éve jelent meg először és utoljára, amikor az egyik társulati évkönyv három részletben leközölte. Ezt követően csak 1974-ben egy csonka változata jelent meg. Szülőföldje, Füzesgyarmat 2011-ben méltó emléket kíván állítani Gacsári Istvánnak születése 220. évfordulója alkalmából azzal, hogy először jelenteti meg önálló könyv alakban Krónikájának teljes, eredeti szövegét.

Megemlékezéssel – mint Füzesgyarmat szülötte, és mint akinek ősei baráti és rokoni szálakkal kapcsolódtak hozzá – szeretnék kései köszönetet mondani, hogy Krónikája által olyan ismeretek birtokába jutottam szülőföldemről és őseimről, amiket nélküle az ismeretlenség leple örökre eltakarna. Köszönet jár neki nemcsak az összegyűjtött adatokért, amelyek ma már pótolhatatlanok, hanem azért az aggodó szeretetért, amit népe iránti felelősségből érzett és a késői utódok számára is példamutató hazafiasságáért.

Ki volt Gacsári István? Önmagát Hazafi Prédikátornak nevezi. Kortársai tudós lelképásztoroként emlegették. A kései utódok mint krónikairót is számon tartják, aki országszerte ismert nagy tudású református lelkész volt Füzesgyarmaton. Tanulmányait Debrecenben végezte, ahol felsőfokú ismereteket szerzett: tanult matematikát, fizikát, históriát, filozófiát, deák és görög irodalmat, költészetet. A görög nyelv ismeretét olyan magas szinten sajátította el, hogy maga is írt verseket görögül. Költeményei megtalálhatók a Carmina guae in natales...Franciszki I. (Debreczin, 1815) és a Pallas Debrecina (1828) című munkákban. A teológia minden ágában jártasságra tett szert. Tanulmányai végeztével, mint prédikátor az országban több helyen szónokolt, így szülővárosában is. Ezután még két esztendőn át külföldi egyetemeken szélesítette ismereteinek körét. Hazatérve pappá szentelték és 1818-ban elfogadta szülővárosának, Füzesgyarmatnak meghívását a lelkeszi hivatal betöltésére. 1819-ben kötött hátassága után négy leány: Rozália, Eszter, Mária, Jusztinia és egy fia, Károly született.

Lelkipásztorsága idején írta meg Füzesgyarmat és a hozzá kapcsolódó helységekről krónikáját, amit 1839-ben fejezett be. A Krónikában saját élete főbb történéseit is leírta. Műve befejezése után még 8 esztendeig végezte áldásos lelkipásztori tevékenységét Füzesgyarmaton. Ez idő alatt megelégedéssel figyelhette fia eredményes előrehaladását tanulmányaiban, de sikeres pályafutását, valamint a családját ért sorozatos tragédiákat már nem érte meg. Az ő életük történetét ükunokájának, Szabó Magda irónőnek a „Régimódi történetek” című családregegyéből ismerhetjük meg. A Krónika írója 1847-ben hunyt el.

Halálát és temetését Bogdán Lajos, szeghalmi lelkipásztor a halálozási anyakönyvben a következőképpen írja le: „Tiszteletes Tudós Gacsári István Úr a helybeli református Szent egyháznak ernyedetlen buzgalmas és köz kedvességű lelkipásztora Földi pályáját folyó február 22dik napján estve 4 és 5 órák közt életének 56-dik évében hosszas in elgyengülesi betegsége után fejezte be. Temetésén egy mind helyből mind a környékből összejön népes gyülekezet tisztesség tétele mellett folyó február hó 25-dik napján délelőtt 10 órakor szónokolván feletle a templomban T: T: Elekes András Úr békési, és a sorok írója Bogdán Lajos szeghalmi lelkipásztorok, a sírnál helybeli iskola rektora Pap Károly Úr. Élete nevezetesebb történéseit maga írta meg a boldogult még életében, illy czimű és az egyház birtokában lévő jeles dolgozatában: Füzes Gyarmat Krónikája. Béke legyen sirja felett!”

A Krónika és különös sorsa

A reformkort megelőző időkben helytörténeti kutatómunkát szinte sehol sem végeztek az országban. A reformkor szellemi pezsgése a településtörténeti írások hullámát is megindította. Ez hatást gyakorolt Gacsári Istvánra, aki 1818 után kezdte meg a helytörténeti adatok gyűjtését. Forrásanyag hiányában a helyi adatokra, kortársai emlékeztére hagyatkozva – ahogyan ő nevezte – „okoskodással” próbálta a múlt ismeretlenségeit megfejteni. Krónikája úttörő munkának tekinthető, a benne foglaltak a mai napig sem vesztek jelentőségükből. Ez a munka az első, s mind a mai napig legteljesebb ismertetője Füzesgyarmat helytörténetének.

A krónika eredeti szövegét nem könnyű olvasni a régies stílusa, a sok, ma már ismeretlen szó használatára miatt. De megéri! Aki figyelmesen olvassa, lelki szemei előtt megjelenik a több száz évvel ezelőtti település képe: a mostani templomot megelőző torony nélküli vagy fatornyos, zsindeletetű templom a mellé épített parókiával. Hallja a csengettyűs óra hangját, amint istentiszteletra hívja a népet, aki megpihenni, vigasztalódni, erkölcsöt tanulni jön a templomba. A lelkész példabeszédei, a tízparancsolat tételei hosszú ideig a fülébe csengenek: „Szeresd felebarátodat!”, „Ne loj!” Felfigyel az iskola udvarán falábakon álló csengettyűre, amit a harangozó vagy a tanító szokott megszólaltatni a tanítás kezdetét vagy végét jelezve. De, ni csak! Most éppen egy csintalan gyermek ráncigálja, majd elszalad, mert fél a büntetéstől. Látja az első fiúiskolát, ott van a templom mellett, a gáton innen, amit később kibővítettek és a gáton túli, amely később épült. A piactéren van a leányiskola, a hozzájuk épített tanítói és kántorlakásokkal: mind-mind nádfedeles épület, éppen úgy, mint a falu 651 lakóháza. Képzeltben végigsétálhat a falu főutcáján, láthatja a csinos kis falusi házakat, a 320-as számú Gacsári-házat, híresen szép kertjével. A városháza mellett van – háromból az egyik – a csapszék, távolabb az ispotály és a malmok. S megjelenik a falu végében álló grófi kastély, a hozzátartozó köépületekkel és parkjával, amint a grófi család csemetéje éppen a szakácsnő kislányával játszik.

Aki nem a békés hétköznapiakra kíváncsi, az olvassa figyelemmel a 15.§-t A' hely nevezetesebb viszontagságairól, melyeket igen szemléletesen jegyzett fel a krónikairó. Pl. milyen kísérteties lehetett, amikor 1834-es földinduláskor a harangok önmaguktól félreverődtek, vagy az 1830-as árvíz, mely kocsit lovastól elsodort. Nem különben félelmetesek voltak a szárazságok és tüzek. Az 1819. évi égi tűzben a mennykőcsapás még a templomot is megrongálta, a nádfedeles házak pedig leégtek. De mindenknél szörnyűbb volt az 1831-es kolerajárvány, amikor temetetlen holtak százai feküdtek a templom udvarán. Az emberek rettegtek, és mindenféle híresztelések keltek szárnyra, hogy az uraság mérgezi meg a szegény embereket. Mások úgy hitték, ez az Isten büntetése.

Gacsári István a családkutatáshoz is jelentős segítséget nyújt azzal, hogy nagy gonddal felkutatta és lejegyezte azok nevét, akik valamilyen egyházi vagy világi hivatalokban tevékenykedtek. Füzesgyarmat tősgyökeres lakói közül szinte mindenki olvashatja a Krónikában valamely őséneket a nevét, aki felügyelte a templom-építkezéseket, vagy harangot öntetett, a toronyórát készítette, a gyermekeket tanította, gyermekeket segített a világra, vagy bármely tevékenységgel segítette szülőföldjét.

Sok titkot rejt még a Krónika, egyedülálló ismereteket ad 1839-ig a Sárrét egy szegletéről. Gacsári István érdeme, hogy közel hozta a múltat a jelenhez. Kortársaira ösztönző hatással volt. Különösen a hazafias szellemet, a hon szeretetét mélyen beoltotta az ott élők lelkébe. A tudós pap 29 éven keresztül végezte a lelkipásztori teendőket szülőföldje népének szolgálatában.

Mi lehet az oka annak, hogy a Krónika megírását követően negyven évig nem került nyilvánosságra? Gacsári István a felvilágosult abszolutizmus korszakában nőtt fel. Ebből eredően azt hirdette, hogy a Jó Isten után a Felsőleges Ausztriai Ház védő karjainak köszönhető a nép sorsának jobbra fordulása, melyért hálát és tiszteletet kell tanúsítani. Talán, ez az oka, hogy a Krónika nem került publikálásra a XIX század közepén, az 1848–49-es szabadságharc idején és annak bukása utáni évtizedben. Ez időtől a nemes, a polgár, ha tehetne, nem vállalt politikai szerepet, csak magyarul volt hajlandó beszélni. Kialakult a nemzet belső társasélete. Szokássá vált a magyar ruha viselete. A helytörténeti és család-történeti kutatások ismét lendületet vettek különösen az 1867-es kiegyezés után, majd a millennium közeledtével.

Békés megye élenjáró ebben a tevékenységben. Számítalan, híres történész végzett helytörténeti és családtörténeti kutatásokat, mint például Csánki Dezső: A régi Szeghalom és Füzesgyarmat népességi és birtok statisztikája, 1891; Haán Lajos: Békés megye hajdan, 1870; Szilágyi Márton: A füzesgyarmati ev. Ref. Egyház története, 1898; Dr. Karácsony János: Békésvármegye története, 1896; Osváth Pál: Bihar vm. Sárréti járása, 1875. Létrehozták a Békésvármegye Régészeti és Művészettörténeti Társaságot 1874-ben. A társaság évkönyve 1879–1881-ig három részletben, Zsilinszky Mihály elnök közlésében megjelentette Gacsári István Füzesgyarmati Krónika című munkájának teljes szövegét. Az első rész előtt méltatta Gacsári Istvánt, mint embert és tevékenységének jelentőségét. Azonban az 1839 óta eltelt 40 évben a kutatás hatalmasat lépett előre, így a Krónika már nem minden tekintetben felelt meg a kor követelményeinek, amit egy helyi monográfiával szemben el lehet várni, de ez nem csorbítja Gacsári István munkásságának érdemeit. Zsilinszky Mihály is példaértékűnek tartotta ezt a munkát. Megjelenését követően azonban még egyházi vonatkozásban is csak ritkán szerepelt forrásmunkaként. Ismét halványult az emléke és Füzesgyarmatnak továbbra is rejtett kincse maradt a Krónika.

Azonban az 1970-es években országos hírnévre tett szert, amit több esemény is elősegített. 1974-ben Szabó Magda megjelentette a Régimódi történetek című családtörténeti regényét, amelyben említést tesz az ükapja által írt Krónikáról, mivel regényének sarkalatos pontja Gacsári István unokája, Gacsári Emma története. A könyv alapján színházi előadás és TV-sorozat is készült, és ezzel egy csapásra országos hírvé vált a Krónika. 1973-ban Füzesgyarmaton megalakult a Helytörténeti Szakkör, amely a város szülöttének, Csánki Dezső történésznek a nevét vette fel. A szakkör tevékenysége nyomán egymás után jelentek meg a különböző helytörténeti írások. Ezekben a munkákban forrásanyagként használják a Krónikát. Ebben az időben megjelent Gacsári István: Füzesgyarmati Krónika, Részletek című kiadvány a Bibliotheca Bekesiensis kiadásában, amelyet a Füzesgyarmat nagyközség Tanácsa is támogatott. Ekkor 1974-et írtak. Talán éppen e miatt csak egy eszaka Krónika kerülhetett kiadásra, melyből értékes fejezetek kimaradtak, hasonlóképpen az egymás után létesített templomok, iskolák építésének története. Szinte teljesen kimaradt az egyházi és a világi tisztségeket betöltő személyek ismertetése, továbbá egyéb, nemcsak Füzesgyarmatot érintő, hanem a környező településekre is vonatkozó helytörténeti leírások egy része is.

A 2011-ben megjelenő kiadvány ezt a régi hiányt pótolja. Az első teljes Krónikát önálló könyv formájában, a teljes eredeti szöveggel az utódok 172 év után végre birtokba vehetik, hogy ápolják emlékét, és a további nemzedékek számára megőrizték és gyarapították, úgy ahogyan azt Gacsári István testamentumában meghagyta. Az ő hazaszeretete a mai és a jövő nemzedéke számára változatlanul példamutató.

N. Divíki Emma

A római kori Iovia újabb kincse

A Dombóvári Helytörténeti Gyűjteményben 2011. május 17–június 11. között – hazánkban első alkalommal – került bemutatásra a késő római kori Kristogrammal ellátott aranyozott ezüst sisak, amely a közeli alsóhetényi lelőhelyről került elő.

A „Iovia” nevet viselő késő római kori létesítmény, az úgynevezett belső erőd ásátási munkálataihoz 1981-ben fogtak hozzá a régészek. A Dombóvárhoz, illetve Kaposuláéhoz közeli alsóhetényi feltárás során rengeteg kincs került felszínre, azonban a legnagyobb horderejű leletre újabb tíz évet kellett várni. Most a régészeti szempontból is kurióznak számító sisak „hazalátogatott”.

A sisak elő- és hátsónézetben (Kriston-Vizi József felvételei)

A történet egészen 1991-ig nyúlik vissza. Az alsóhetényi erőd ásatása során egy igazán különleges, és páráját ritkító darab bukkant elő. A rendkívüli lelet rekonstrukciója most Dombóvárra érkezett. „Egy nagyon különleges késő római kori sisakot hoztam Dombóvárra – kezdett bele a történetbe dr. Tóth Endre régész, a Magyar Nemzeti Múzeum Központi Könyvtárának igazgatója. – Pontosabban egy késő római sisak rekonstrukcióját hoztam. Ugyanis az ásatáson, Alsóheténypusztán, az egyik oldaltoronyban még valamikor az 1990-es években találtunk egy összehajtott aranyozott ezüstlemezt. Nagyon sokáig nem tudtuk kibontani, mert a restaurátorok nem mertek vele foglalkozni, aztán végül mégis sikerült. Ekkor kiderült, hogy egy vas sisakról lefejtett aranyozott ezüstlemezről van szó. Ezt a késő római tiszti sisakot, ami valószínűleg vagy csata, vagy baleset következtében összetört, ellopták. Lefejtették a vasról az aranyozott ezüstöt, s aki elorozta, eldugta a fal repedésében. Aztán valószínűleg vele is történt valami, így nem tudta előszedni a zsákmányt. Végül mi találtuk meg.”

Az előkerült kincset dr. Kocsis László, aki többek között késő római fegyverekkel is foglalkozik, restauráltatta. „Az aranyozott ezüstlemezek széthajtogatása során elsőként egy rendkívüli lemeztöredék került szemünk elé, egy gyűrött állapotában is impozáns, orrvédőt borító lemez, amelyen hátulról domborított keret nélküli Krisztus monogramot azonosítottunk.” Ezt már Kocsis László vetette papírra a talált műkincsről. A késő római sisakra jellemző: a fejet beborítja, taréja van, nyakvédő van hátul, két oldalt két arcvédő és elől egy orrvédő. Az előkerült darab pedig igazi kuriózumnak számít.

„Ennek a sisaknak az a különlegessége, hogy az orrlemezen Krisztus nevét rövidítő chi-rho a görög X (chi) és P (rho) összetételéből kialakult monogram látható. Ez nemcsak arra utal, hogy a viselője keresztény volt, hanem arra is, hogy a tulajdonosa hűséges császárhoz. Tehát a IV. században egy katonának az is a feladata volt, hogy császárához hű legyen, ezért azt fel is íratatta a sisakjára. Ezen kívül valahol még a sisak maradványokon a készítő officinára, műhelyre való betűnyomok is találhatóak, ez azonban még nincs pontosan megfejtve” – folytatta Tóth Endre.

Kocsis László szerint „első képi előfordulása Nagy Constantinus Maxentiussal 312. október 28-án vivott Milvius hídi ütközet előtti csodás jelenésében vált ismertté. A legendás történetet Constantinus kortársától a caesareai Eusebiustól ismerjük: »E jelben győzni fogsz! E jelentést még nem értette a császár, aki esküvel erősítette elbeszélése hivatalos voltát Eusebius előtt, egészen addig, amíg Krisztus meg nem jelent álmában, és meg nem hagyta neki, hogy az égen látott jegyet másolja le és használja védőeszközként ellenségei ellen. Így is tett, aranyból megcsináltatta, drágakövekkel ékesítette a Krisztus kezdetűvel díszlő, üdvösséget hozó és veszélyektől megóvó hadijelet, amelyet azontúl seregei előtt vittek. A Krisztus névjegyét a sisakjára is rátétette, aminthogy később viselte is azon.« A Kristogram első alkalommal egy Constantinus érmen jelent meg 315-ben. Ezt követően gyorsan elterjedt, és számos egyéb hordozón is megjelenik. A 315-ben és később, Constantinus uralkodásának decenia-ja (tizedik évforduló) alkalmából kiadott érmek sorozataiban is ritka a sisak homlokzatára helyezett krisztus monogram.”

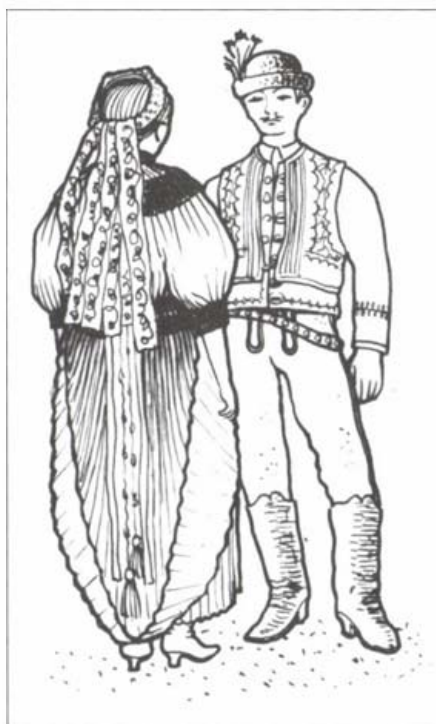
Az aranyozott ezüst lemezekkel burkolt és díszített Intercisa III. típusába sorolható lovassági vas sisakot a Kr.u. IV. század második harmadától az V. századig használták. A hetényi sisakon megjelenő orrvédőt burkoló dísz ebben az elhelyezésben egyedülálló a világon, és a lemeztöredékek segítségével elkészített sisakrekonstrukció méltán vált több nagy európai múzeum vándorkiállításának dísztárgyává. A most Dombóváron kiállított késő római kori sisak „párja” a Magyar Nemzeti Múzeumban tekinthető meg, illetve még külföldön is lehet felhasonló díszsisak, de csak csekély példányban. Így elmondható, hogy az alsóhetényi sisak igazi különlegesség, amit mindenképp meg kell becsülnünk!

Pál Roxána

Dr. Kós Károly néprajzi grafikái Keszthelyen

Dr. Kós Károlyt (1919–1996) Erdély legnagyobb néprajztudósának nevezte Balassa Iván. Édesapja az építész-grafikus Kós Károly, akinek tehetségét fia is örökölte. Már egészen kiskorában kedvelt szórakozása volt az írogatás mellett a rajzolgatás is, ami később kutatómunkájának módszerévé vált. Annak ellenére, hogy tanárai művészkariert jósoltak neki, részben a falukutató mozgalom hatására már gyerekkorában eldöntötte, hogy tehetségét a „hagyomány-értékek feltárása” érdekében fogja kamatoztatni. Rajzainak célja nem könyvillusztrációk készítése volt, hanem a hagyományos erdélyi népéletet kívánta megmutatni, ahogyan ő látta, annak tárgyi világát és a mögötte álló embert. Ez számunkra érték, melyet közvetíteni kell az utókoraknak. A rajzaiból rendezett tárlat alapvetően ezt a célt szolgálja. Úgy tudnám a legtöbbször megfogalmazni, hogy rajzainak célja a népről alkotott kompozíció elkészítése volt, a népről alkotott kompozíciónak, mely kis részletekből áll össze egy egészé, egy nagy rajzzá, amit mi úgy nevezünk, hogy néprajz. A kis részletek pedig a kultúra komponensei.

Ezek az alkotások a kommunikáció egy lehetséges megnyilvánulásai, ahogy maga az alkotó fogalmaz, úgynevezett „beszélő” képek. És magának a képi ábrázolásnak, mint lehetséges nyelvhasználatnak tiszta, lényegre megragadó, művészi prezentált, ugyanakkor tudományos hitelességre törekvő példái. Művészi, mert az alkotó tollából idézve: „amit átélt, világos, értelmes és lényegre törő, az egyben esztétikus is lehet.” Műv-

Kós Károly: Kalotaszegi pár

szi, mert az egyszerű használati tárgyban is meglátja a szépet. Ahogy Andrásfalvy Bertalan fogalmaz: „Mert a népművészet nem csak a szorosan vett díszítőmű, cífraság a tárgyon [...] hanem az élethez szükséges tárgy formája, formálásának tudománya, a 'design' is.” Ugyanakkor tudományos hitelességre törekvők a rajzok, amiket nem pótolhatott volna fényképekkel, mert – ismét a néprajztudóst idézve – „Az etnográfus rajzoló a kíváncsi szem számára választhatja meg a látószögét, szerkeszthet perspektívát, s nem csak a félhomályban, hanem a tárgy felülete mögé is képes látni, és egy tőredék alapján az egészet is helyreállíthatja. [...] Lerajzolni csak azt tudtam, aminek már tisztában voltam előállításával, használata, alkalmazása okával-módjával, értelmével.” Tehát a megőrkítést a megfigyelés, az értelmezés és a megértés előzte meg.

Vannak olyan használati tárgyaink vagy inkább tárgycsoportjaink, amelyek megmaradtak tisztán gyakorlati funkciójuk mellett, ezek közül sokszor elég egyet-kettőt bemutatni. Ugyanakkor más használati tárgyakhoz a praktikusság mellé más funkciók is hagyományozódtak, gazdagítva ezzel a kultúrát. Érthető, ha ezek közül a tárgyak közül a szerző többet is megőrkített. Amikor a grafikai készültek, akkor ezek a díszített tárgyak még használatban voltak. Ma legtöbbjük piaci áru, illetve teljes mértékben díszítő funkcióját tölti be, eredeti rendeltetését elhagyva. Kós Károly több évtizedes munkája során négyezernél is több rajzot, térképet, grafikonos ábrát készített, amelyek ma tankönyvek ábraanyagaként, de akár még szakácskönyvek hangulatteremtő elemeiként is megjelennek.

Rajzainak célja elsősorban nem egy könyv illusztrációinak elkészítése volt. Nem tudom, a kiállítást látogatók miként látják majd, nekem a tárlat első megtekintésekor az volt a benyomásom, hogy Kós Károly életművében inkább a magyarázó szövegek azok, amelyek mint illusztrációk segítik a képek által közvetített valóság megértését, a vizuális kommunikációt.

A grafikai tulajdonosa Koós Zoltán, Kós Károly fia, a kiállítási anyag szerkesztője és kivitelezője Varga Antal kiállításrendező-grafikus-dekoratőr, gondozója és szerkesztőtársa Deli Edit néprajzos muzeológus. Varga Antal a keszthelyi kiállítás megnyitóján elmesélte, hogyan kerültek elő a rajzok, milyen módon jutottak el hozzá és mi lett a sorsuk azt követően. 1986-ban Kós Károly halálát követően hagyatékából került elő egy nagy cipős doboznyi tusrajz borítékokban tárolva. Fiai közül Zoltán tulajdonába került a néprajztudós utolsóként megjelent munkájának – *Néprajzi képeskönyv Erdélyből* című könyve – eredeti illusztrációs rajzanyaga. Ugyanezen évben párhuzamosan Deli Edit, a hajdúböszörményi Hajdúsági Múzeum néprajzos-muzeológusa egy városi szintű kiállítás szerkesztésén-rendezésén sikeresen együtt dolgozott Varga Antallal. Deli Edit férje, Csiszár Mihály gyerekkori barátja és iskolatársa volt Erdélyben a Kós-fiúknak. Az örökösök áttelepülésével a grafikai anyag Magyarországra került. Kós Zoltán 1998-ban megmutatta a rajzokat Deli Editnek, érdeklődve, mit lehetne velük kezdeni, bemutatnák-e lehetnének-e? Fejős Zoltán, a Néprajzi Múzeum főigazgatója értékesnek találta a rajzokat. Anyagi segítséget nem tudott ajánlani, de ígéretet tett a bemutatására, ha valaha kiállítható formát ölt. Ezután kérte Deli Edit Varga Antal véleményét, irodájában elé rakva a rajzokat. Őt azonnal megfogta erejük, szépségük, magas fokú szakmaiságuk. Kijelentette: „bárhogyan is, kiállítást csinál belőle”. Megegyezésen, magához vette a cipős doboz tartalmát. Ezt követően kezdődött meg az együttgondolkodás, tervezgetés, anyagi források kutatása. Deli Edit sikeresen pályázatot szerkesztett az NKA-hoz, így hamarosan rendelkezésre állt a lényegi munkák anyagi fedezete. További szponzorkeresés eredményeként a Schneider Bp. Papír-nagykereskedés nagyobb értékű karton és papír-felajánlása segítette tovább az ügyet.

A Néprajzi Múzeum papírrestaurátora szakvéleményt adott a rajzpapírok állagmegóvása, feldolgozhatósága kérdésében, bevizsgálta (kémhatását tekintve) a felhasználásra szánt papírokat, kartonokat, ragasztókat. Ezt követően kezdődhetett a tartalmi szerkesztés, a rajzok válogatása, tablónyi egységekbe rendezése, alapul véve a könyv belső szerkezetét. Majd következett a formai szerkesztés és a grafikai megjelenés megtervezése (színvilág, tipográfia, képszerkesztési megoldások). Legnagyobb kihívás – Varga Antal szerint – a rajzok alak-, méret- és állagbeli, minőségi sokféleségének áthidalása volt. A szerző eredeti szándéka ugyanis nem a kiállíthatóság, az együttes formai megjelenés, hanem a nyomdai reprodukálhatóság volt. Sokféle, keze ügyébe került papírra, jegyzettömlapokra, régi rajzlapokra, muzeumi leíró kartonok hátuljára, pauszokra is rajzolt. A lelkiismeretes kiállításrendező passepartout-kartonokat szerzett és a vágandó ablakok szerkezetét precízen előrajzolta, majd kivágatta profi képekretelő műhelyben. Ez után következett a rajzok bedolgozása belső osztott papír-passepartout megoldásokkal. Az első elkészült hat tablót bemutatták a Déri Múzeum szakembereinek, akik elismerték a megvalósult munkát. 2000 év tavaszára elkészült minden tabló. Kezdődhetett a nagyközönség előtti első bemutatkozás szervezése.

A 34 tabló üvegeit Hajdúböszörmény város akkori polgármesterének adományából szerezték be a szerkesztők. Itt a Hajdúsági Galéria falain a Sillye Gábor Művelődési Központ rendezvényeként nyílt

meg a kiállítás még ebben az évben, igen szépszámú közönség előtt. A következő fél év során az Erdélyi Szövetség felajánlásából sikerült az alumíniumprofil-keretek beszerzése, a tablók szakszerű bekeretezése. Természetesen szeretnénk, ha a grafikák megővésének érdekében a tablók védelmét az ivergen túl hatékonyabban sikerülne megoldani, valamint szállíthatóságukat könnyebbé tehetnék, de mindezekhez anyagi forrásokra van szükség. 2001-ben a Néprajzi Múzeumban mutatták be az anyagot Balassa Iván megnyitójával. Azóta a néprajzi grafikai vándorkiállítás gondozását, útjának szervezését mai napig a szerkesztő kivitelezők, Deli Edit és Varga Antal végzik Kós Zoltánnal történő együttműködésben.

A keszthelyi Balatoni Múzeumba idén júniusban került a tárlat, ezzel együtt első alkalommal jutott el a Dunántúlra. A kiállítóteret paravánrendszerrel láttuk el, a grafikák védelme és a látvány zavartalansága érdekében az ablakokat elsötétítettük és a tablók mesterséges megvilágítást kaptak. A kiállítóter centrumában felállítottunk egy vitrint, amelybe Kós Károly kézírata mellett a helyi könyvtárakból kért könyveiből állítottunk ki néhányat. A kiállítás megnyitóján közel százan vettek részt helyiek és vidékiek, köztük Kós Zoltán és Kós Béla. Köszönettel tartozom Varga Antalnak, aki Deli Edittel létrehozta a kiállítást és a mai napig szíven viseli annak sorsát. Keszthelyre szállításakor is segített, eljött velünk és a kiállítás felépítésében oroszlánrészt vállalt. Szeretnénk, ha a kiállítás – keszthelyi tartózkodása után – eljutna Zala és Veszprém megye más múzeumaiba is.

Kós Béla és Kós Zoltán a keszthelyi kiállításon

Berdán Zsuzsanna

Egy hazafias egyház a magyar nyelvért

Százéves az első magyar mise a makói görög katolikus templomban

„A föld, amelyben születél, szent legyen előtted, és minden erőddel oda törekedjél, hogy ennek légy hasznára, dicsére.”

Révai Miklós

A szabad nyelvhasználat az emberi jogok egyike. Régi koroknak, de még napjainknak napirenden lévő témája. Kis népcsoportok vagy zárt közösségekben élő nemzetiségek anyanyelvének szabad használatát a nagyobb nemzetek korlátozni igyekeznek. Az ilyen kegyetlen lépések érzékenyen érintik az elnyomottakat, akik jogosan védik érdekeiket. A nyelv védelme a hazafias érzés legszebb megnyilatkozása. A hazafiság és a szabad nyelvhasználat ügye így kapcsolódott egybe világi területen, de az egyházaknál is.

Kezdetben a római katolikus egyháznál vezettek be reformokat a népi mozgalmak hatására, a latin nyelv igen elterjedt használata miatt. A görög katolikus ősök körében már a XVIII. század végén jelentkezett a nemzeti megújulás igénye. Kérték, hogy a miséket magyarul végezzék. A magyar nyelvű liturgia a hívek lelki szükséglete volt, de egyben a nemzethez való tartozásukat erősítette. Az akkori állapotot A Hajdúdorogi Bizánci Katolikus Egyházmegye Jubileumi Évkönyve 158. oldalán tényként közli: „Megtörtént dolog az, hogy a magyarnak oroszul miséztek, oláhul énekeltek, és még, ha az énekesnek kedve kerekedett, ráadásul az agioszt is görögül elorrhangozta, s a szegény magyar jött ki a templomból

azon meggyőződésben, hogy Istenével jól végezte dolgát." Ezért volt szükség a magyar nyelv használatára, amely egyben nemzeti újjászületést is jelentette. Eszméjét a papság és a feltörekvő értelmiség támogatta, követte. A magyar nyelv használatáért való harc folytatódott és erősödött a XIX. század végétől. Városunkban az országos példa alapján szintén ekkor találkozunk erőteljes megmozdulással.

Makón, itt a Maros mentén, régóta élnek a keleti rítusú egyházhoz tartozó keresztények. A török kiűzésével, majd a Rákóczi-féle szabadságharc után az elmenekült lakók visszatelepültek. A megfogyatkozott lakosság pótlására Stanislavitch Miklós püspöksége idején az 1740-es évektől az ország északkeleti megyéiből hívtak be telepeseket, akik többségükben görög katolikus vallásúak voltak. Ezek letelepedésük során egy tömbben maradtak, az általuk lakott részt orosz fertálynak nevezték. A görög katolikus hívek számban és vagyoni helyzetükben fokozatosan gyarapodtak. A XVIII. század közepétől külön papot választottak. „*A fejlődés bizonyítéka volt az új templom, amelyet a vályogtemplom helyén építettek Mária Terézia adományából, a hívek alázatos közreműködésével 1778-ban. Makón született, ebből az egyházmegyéből szakadt ki, az egész város jeles fia, a nagyváradi püspökké lett Erdélyi Vazuľ*” – írja Juhász György paróchus 1878-ban: *Emlék a makói görög katolikus templom felszentelési 100. évfordulójának jubileumára* című füzetében. A XIX. század végére a hívek száma 2000 fölé emelkedett. Az egyháznak híres volt az iskolája. Az ősi Árgyelán, Gorcsa, Felberbauer családok gyermekei népesítették be a padokat. Dédapám Felberbauer János huszonöt évig állt harangozóként, sekrestyésként az egyház szolgálatában.

A helyi görög katolikus egyházban a magyar nyelv használatáért folytatott küzdelem újból napirendre került az 1911-es év elejétől, amelynek élharcosa Gorcsa Péter városi tanácsjegyző. Munkásságával a *Marosvidék* folyóiratban foglalkoztam. (VII.évf. 2.sz.) A cikkben kiemeltem, hogy „kisember fiaként került Makó város szolgálatába”, ahol több mint negyven évet töltött. Pályafutását mint városi főjegyző, polgármester-helyettes fejezte be. Korabeli újságcikkek, személyi iratok tanúskodnak egyháza és a hívek érdekében kifejtett tevékenységéről. Első hivatalos állásfoglalását: *A makói görög katolikusok a magyar nyelvért* címen, vezércikkben a *Makói Újság* 1911. augusztus 10-i, esütörtöki számában közli. Az írás szerint a liturgiában a magyar nyelv nincs elismerve. A makói görög katolikusok izzig-vérig magyar érzelműek. A híveknek nem akarják megengedni azon természeti jogát, hogy magyar anyanyelvén hallgathassa lelkének épülésére, hitének erősítésére a mise szertartását. Több mint száz esztendeje fájjalja ezt a makói görög katolikuság. A hívők százas serege felkereste a plébánost, kérve őt, hogy a misét teljesen magyar nyelven celebrálja. A plébános a nagyváradi püspökkel történő értekezés után úgy nyilatkozott, hogy a misenyelv megállapítása Róma joga. Természetesen ez a válasz nem elégítette ki a panaszosokat, akik úgy nyilatkoztak, hogy meg kellene érteni ott Nagyváradon jogos kérésüket, „mielőbb nagyobb bajok nem lesznek.” Lehet, hogy késő lesz az intézkedés, „mert a templomban a papokon kívül nem lesz, aki azt hallgassa, mert más hitelvek szerint fognak élni a makói görög katolikus polgárok.” Az igazukért harcolók nem adták fel küzdelmüket, mert érezték, hogy harcuk diadalra jut.

A mozgalom vezetését az emberek egyhangú bizalmából Gorcsa Péter folytatta. A nagyszerű küzdelem parazsa egyre izzott. Az egész országban visszhangot keltett a makóiak kérése. A tanácsjegyző újabb, augusztus 19-én az újságban, szombaton megjelent kritikája olaj a tüzre. Ostorozta a püspököt, mert a nála járt plébánostól üzent a híveknek, hogy a tiszta magyar misét nem engedi meg. Ezután hangzott el a keményebb jelszó, „nem kérnek többet a görög katolikus magyarok, hanem cselekszenek.”

Gorcsa Péter másnap augusztus 20-án, vasárnap reggel 7 órára értekezletet hívott össze a görög katolikus iskolába, ahol 400-500 hívő jelent meg. Felhíborodással elítélték a püspök magatartását, és arra az elhatározásra jutottak, ha a plébános nem magyar nyelven tartja a misét, akkor kivonulnak a templomból és az ajtókat bezárják. A küldöttség felkereste Boros János plébánost és Borlán János másodlelkészt, akik előtt szép szavakkal előadták kérésüket. Az egyházi személyiségek meghatottan hallgatták a hívek meggyőző óháját, aminek engedve, felelősséget vállalva meghajoltak a közakarattal. A plébános nyilatkozatát meglepéssel fogadta a tömeg. Azután a templomba vonultak az első magyar szertartás meghallgatására. „Az isteni tiszteltet a Himmusz eléneklésével ért véget, ami első ízben történt meg a görög katolikus templomban.” A mise befejeztével a hívek lelkes serege újra átvonult az iskola egyik tantermébe, ahol Gorcsa Pétert, akinek a szép eredmény tulajdonítható, nagy ovációval köszöntötték. Hálájuk jeléül, közfelkiáltással az egyház örökös világi elnökévé választották. A választás eredményét az egyház is hivatalosan elismerte. Az örömteli eseményről a *Makói Újság* augusztus 22-i hátsóoldali számolt be.

Gorcsa Péter hálásnak bizonyult a hívők bizalmáért, mert a világi elnöki teendőit harminc éven keresztül végezte. Szerette a híveket, pártolta a szegényeket, a görög egyházzal, mint „szeretett egyházzal” tesz említést. Szolgált a béke idejében, az ország virágzó korszakában. Átélt az első világhá-

ború kegyetlen éveit, a háborús erő kifejtés borzalmaival. Dolgozott a háborút követő megalázás, összeomlás tragikus idejében is. Szenvetde a szétdarabolt ország vergődését, de az új háborút már fáradtan élte meg, az egyházi teendőit sem tudta ellátni. Sajnálattal vették tudomásul távozását. Betegsége súlyosbodott, a gyilkos kor győzedelmeskedett, a küzdelmet kénytelen volt feladni.

A pontosan száz éve lezáródott mozgalomra, annak állhatatos vezetőjére Sik Sándor: *Carmen semisaeculare* című versének utolsó sorival emlékezem:

„Mert ki sokat tanít igazságra,
A nem-múló örökkévalóságra,
Tündökölni fog, mint a csillagok.”

Siket István László

Száz éve történt

A földrengés éve Kecskeméten

Száz esztendővel ezelőtt, 1911. július 8-án hajnali 2 óra 10 perckor rövid ideig tartó, változó irányú földrengés riasztotta fel álmukból Kecskemét város lakóit. Ez volt a Magyarország történetében számon tartott három legnagyobb földrengés egyike, hasonló mértékű az 1956. évi dunaharaszti természeti katasztrófához. A kecskemétinél nagyobb rengést és pusztítást csak az 1763. évi komáromi földrengés idején észleltek. Kecskeméten a száz évvel ezelőtti földrengést megelőzően, 1908. május 28-án is volt kisebb erejű rengés. 1911-ben a földrengés epicentruma Kecskemét észak-nyugati részén volt, de a természeti katasztrófa ugyanabban az időpontban más településeken is érezte hatását (Budapest, Nagykőrös, Kölesd, Fülöpszállás, Bonyhád, Hatvan, Kajdác, Szentes, Paks, Rákocscsaba, Tiszaföldvár, Esztergom, Bácsalmás, Hódmezővásárhely, Szabadka és Palicsfürdő, Szolnok, Kiskunfélegyháza, Baja, Gödöllő, Kiskunhalas, Kiskőrös, Tiszakürt, Üllő, Újpest, Monor, Budakeszi, Pilis, Vecsés, Abony, Dunavarsány, Solymár, Sárbogárd, Albertirsa, Cegléd, Zombor, Jászberény, Orosháza) és Bécsből Temesvárig jelezték a szeizmográfiai készülékek.

Az évforduló alkalmából Kecskeméten kiállítást és városi megemlékezést szerveztek.¹ A kiállítás – mint a cím is jelzi – nem csupán a földrengést, mint a várost ért hajdani elemi csapások egyikét idézi föl, hanem azt a korabeli gazdasági, társadalmi és kulturális közeget, városépítő tevékenységet is, amelynek legszebb, felfelé ívelő szakaszában következett be a váratlan katasztrófa.

Kecskemét 1911-ben az ország egyik legjelentősebb városa. Az előző évi népszámlálás adatai szerint lakossága néhány fő híján 68 000 fő. Legtöbben mezőgazdasággal foglalkoztak, a klasszikus tanyarendszer virágkorát élte. A városvezetés birtokpolitikájának, a városkörnyéki parcellázásoknak köszönhetően még a nagy kivándorlások idején is nőtt a város megtartó ereje, és a kisbirtokosok rétege is biztos megélhetésre számíthatott. „A kecskeméti polgárság nem ment el idegen tájra jobb hazát keresni” – mondta 1897 karácsonyán, a Városháza felavatásakor Kada Elek polgármester.² A vasúti szárnyvonalak kiépítése a tanyavilág és a környező települések számára is lehetővé tette a kereskedelembe való bekapcsolódást. Állami, városi és magánkezdeményezésre egyaránt létrejöttek szőlő- és gyümölcs ültetvények, kísérleti telepek; nevezetesen többek között a város szikrai szőlőtelepe, Helvécia, Miklóstelep, Katonatelep; Katona Zsigmond, Hankovszky Zsigmond, Mathiász János nemesítő tevékenysége; s 1911-ben már világhírű lett a kecskeméti szőlő és gyümölcs.

Az 1900-as évek elején üzemek a malmok, a konzervgyár, a gyufagyár, a vasgyár, a téglagyár. Idegenek számára már akkor is érdekes látványosság a belvárosi piac. A századfordulón tapasztalható gazdasági fellendülés a kultúrában és a városépítészetben is maradandó értékeket eredményezett. A kor stílusa, a szecesszió nemcsak az épületeken, hanem szinte az élet minden területén megjelent; jellegzetességeit megfigyelheti a látogató a bemutatott bútorokon, ruhákon, használati tárgyakon és műalkotásokon egyaránt. Az 1911-es Kecskemétet bemutató tematikai egységek között helyet kapott a kora-

¹ A Katona József Múzeum *Száz éve történt – A földrengés éve Kecskeméten* című kiállítása 2011. október 30-ig látható a Cifrapalota dísztermében és számos várostörténeti program kapcsolódik hozzá. A városi megemlékezésre július 8-án, pénteken este 19 órától került sor, amikor a kiállítás helyszínétől a városházáig tartó emléksétát és gyertyagyújtást követően egyszerre megszólaltak valamennyi felekezet templomának harangjai.

² *Székelyné Kőrösi Ilona*: Kecskeméti évszázadok. Fejezetek a város múltjából. Kecskemét, 1993. 55.

beli divat, szabás-varrás, kézműipar és szolgáltatás, az iskolavárosi hagyományok, a helyi fotográfusok, a Cigányváros, a Művésztelép és a Kecskeméti Szőnyegszövő, a korabeli sajtó, a dalárdák, a társasági események dokumentumai, értékpapírok, az 1911-es városi múzeum és Kada Elek polgármester dolgozószobája is.

A földrengés évét megelőzően számos nagyszabású rendezvény is Kecskemétre irányította a figyelmet, így például 1901-ben a mezőgazdasági- és iparkiallítás, 1906-ban a Kossuth-szobor felavatása, 1909 augusztusában pedig a több ezer vendég és versenyző részvételével egy hétig tartó Országos Dalosünnep.

A földrengés előtt néhány héttel, 1911. június 20-21-én rendezték meg Kecskeméten az Országos Gazdakongresszust, amelyre hatezer vendég érkezett az ország minden részéből. Az aktuális agrárkérdésekkel foglalkozó összejövetelen az előadók között volt többek között gróf Apponyi Albert és Darányi Ignác, volt földművelésügyi miniszter. A Gazdakongresszus keretében avatták fel a kecskeméti Gazdasági Egyesület székházát, amely Jánszky Béla és Szivessy Tibor építései tervei alapján a Városi Kaszinó új székháza mellett és azzal egyszerre épült a Rákóczi úton, a Cifrapalota szomszédságában.³ Ugyanekkor több olyan, a városképet máig meghatározó épület befejezése vagy építése volt folyamatban, amelyeknek a földrengés okozta sérülései komoly anyagi veszteséget jelentettek az építető városnak, az egyházaknak és egyesületeknek.

A Vasárnapi Újság kecskeméti felvételekkel illusztrált tudósításának megfogalmazása szerint: „Egy ma szinte példátlan fejlődés gyönyörű lendületében érte a katasztrófa ökölcsapása Kecskemétet...” A váratlan esemény július 8-án hajnali két óra 10 perckor következett be, tektonikus jellegű, rövid ideig tartó, változó irányú, 5,6 illetve 8-as erősségű rengés volt.⁴ Előjeleit már előző este és az éjszaka folyamán érzékelti lehetett, de a sok apró mozzanat jelentősége sokakban csak az eseményt követően tudatosult. Dr. Kacsóh Pongrác főreáliskolai igazgató lakásában tartott kutyái ugatással jelezték az emberi füllel még nem hallható morajlást, több visszaemlékezés szerint késő este a lovak, kutyák, macskák és egyéb jószágok furcsa viselkedést tanúsítottak, nem akartak nyugovóra térni. A Beretvás kávéházban éjjel fél egykor összezörrentek a poharak és palackok, a poharakra tett kiskanalak leestek, de ezeket a jeleket senki sem vette komolyan.

A város egyik helyi kiadványa, a Kecskeméti Nagy Képes Naptár így idézte fel az eseményt: „...a föld alatti morajlás, a recsegés, ropogás olyanszerű volt, mintha az ég és a föld tört volna össze. A tárgyak sűrűlödtek, táncoltak, halomra dőltek: az építmények falai morzsolódtak és törve, zúzva omlottak egymásra, mintha nem szilárd testek, hanem pöhölyyszerű, lenge tárgyak lettek volna. Emberek és állatok riadtan, ösztönszerűen futottak a szabadba. Az alvó város néhány pillanat alatt az ég alatt termett hajadonfövel, meztiláb, pőrén, ahogy az ágyból kiugrott. [...] Sokan ágyneműt, pokrócot, subát és egyéb ruhadarabokat terítettek a földre és ott töltötték az éjszakát, nagyon sokan pedig a sétaterek gyöpös pásztyán kerestek nyugvó helyet és ott virrasztottak vagy ott aludtak. Az istállókban megkötözött állatok bőgtek, nyerítettek, ordítottak, a szabadban lévő kirohantak az udvarokba, a tanyákon kint legelő jószágok szétriadtak és éppen úgy átéreztek a rettenetes katasztrófa hatását, mint az emberek, sőt a madarak is ezrével röpködtek a levegőben. [...] A nagy szerencsétlenségben az volt még az isteni szerencse, hogy emberéletben nem esett kár, ami csak úgy történhetett meg, hogy éjjel jött a katasztrófa, amikor a város népe aludt odahaza. Mert ha nappal történik a földrengés, bizonyos, hogy száz és száz halottja lett volna. Az a rengeteg sok kémény, attika, tűzfal, czifraság, díszítés, kő, téglá, vakolat, mi a házakról lehullott, mi az utcákat, udvarokat elborította, kiszámíthatatlan sok embert tett volna semmivé és örökös nyomorékká.”⁵

Több korabeli újságcikkben is idézték azoknak a szemtanúknak a beszámolóit, akik a környékből lovaskocsikon igyekeztek be a városba a földrengés időpontjában. A különböző irányokból érkezők szerint a földrengés előtt villámláshoz hasonló hatalmas fénynyaláb csapott föl az égbolton. A széles villámlásszerű lobbanást azok is látták, akik a rengés időpontjában valamilyen oknál fogva ébren voltak és a városban tartózkodtak (a kávéházban ülők még, vagy a szombat reggeli piacra érkezők már nem aludtak, hiszen, július eleje lévén, éjfélről állt a barackpiac.)

³ A rendezvényről a helyi és országos lapok tudósításain kívül terjedelmes összefoglalót közölt *Eötvös Nagy Imre*: Kecskemét város ünnepe. Házavatás – országos gazdagylülés. Kecskeméti Nagy Képes Naptár 1912. 251–288.

⁴ A pontos időpontról és időtartamról több eltérő híradás is megjelent, annyi biztos, hogy 2 óra 15 perc előtt lezajlott. A Nagytemplom toronyórája 2 óra 11 perckor megállt.

⁵ *Eötvös Nagy Imre*: Kecskemét város gyászja. A nagy földrengés 1911. évi július hó 8-dikán. Kecskeméti Nagy Képes Naptár 1912. 289.

A városháza a földrengés után

Alighanem Kecskemét legolcsóbb piaca zajlott ezen a szombati hajnalon. A Széchenyi téren, a Nagytemplom, a néhány évvel azelőtt felavatott, Komor Marcell – Jakab Dezső tervezte gyönyörű szecessziós Iparosotthon és a befejezés előtt álló katolikus bérház szomszédságában gyülekeztek az árusok. A rengés pillanataiban végignézték, hogy a katolikus egyház bérházának tetejéről hullanak a faldarabok és szobrok. Az első réműletből magukhoz térve, a legolcsóbban eladták a gyümölcsöt vagy egyszerűen otthagyták és rohantak haza. A Jánszky Béla és Szivessy Tibor által tervezett bérház homlokzatát Kisfaludy Stróbl Zsigmond szobrai (magyar szentek) és a kecskeméti Művésztelepen alkotó Iványi Grünwald Béla freskói díszítették. A műalkotás a vakolattal, sőt a teljes homlokzattal együtt leesett. Szentanúk szerint a piacteret és a kapcsolódó utcákat elöntötte a törmelék, a ledőlő kövek, díszitmények, faldarabok a közlekedést is akadályozták.

A földrengés okozta károkat csak több hét elteltével tudták pontosan fölmérni, de az már az első pillanatokban jól látszott, hogy a város legtöbb kára az épülőfélben levő és nemrégiben átadott palotáiban, a tornyos és emeletes épületekben keletkezett. A legszembetűnőbb a templomok és tornyaik sérülése volt. A Nagytemplom tornya három oldalán megrepedt, ezeket a réseket később belülről vasbeton gyűrűkkel erősítették meg. Súlyosan megrongálódott a piarista templom és rendház, ledőltek a kémények, beomlottak a boltíves mennyezetek, a sekrestye falain széles repedések mutatkoztak. A szerzeteseket, papnövédeket kilakoltatták, a miséket szüneteltették. Megsérült a reformátusok és a ferencesek temploma, károsodott valamennyi templomtorny és egy időre elnémultak a harangok. A miséket a Szentháromság temetőben és sátrakban tartották, a ferencesek a sekrestyében állítottak fel ideiglenes oltárt. Sértetlenül vészelte át a földrengést az Ybl Miklós által tervezett evangélikus templom, amely a következő időszakban a reformátusok istentiszteleiteinek is otthont adott. A korabeli sajtóban is megjelent a kecskeméti földrengésről készült, emblemikus felvétel a félrebillent kupolájú zsinagógáról. A hitelesség kedvéért feltétlenül meg kell jegyezni, hogy a zsidó templom egykori hagymakupolája a július 8-i földrengés következtében csak megbillent, de nem esett le; ám az egyszűlyű megborulása és a további kisebb utórengek következtében olyan állapotba került, hogy le kellett bontani és a régi kupolát a ma is látható lótuszszimbó alakú kupolával pótolták.

A millenniumi Kecskemét egyik ékességeként számon tartott Városháza több folyosójának boltozatos mennyezete beomlott, a gőzfűtés nagy kéménye ledőlő és a tetőzetet áttörve a díszterem mennyezetét is átszakította, a freskókkal díszített teremből a csillagos eget lehetett látni. A homlokzat leszakadt darabjai a térre zuhantak. Sérült a város egyik legkorábbi kétemeletes épülete, a református Ókollégium is. Az emeletráépítései Beretvás szálló vendégei közül sokan hálórúháiban, csomagjaikat hátrahagyva

menekültek, siettek a vasútállomásra a legközelebbi vonathoz. A nevezetes szállót és éttermet – amelyet akkor Kolossa Viktor vendéglős bérelt – súlyos sérülései miatt a rendőrség átmenetileg bezáratta.

1911-ben nemcsak a Kecskeméti Református Egyházközség, hanem az egész város számára is az egyik legjelentősebb építkezés az Újkollégium. A Református Főgimnázium és a Jogakadémia új épületének terveit Mende Valér és Dombi Lajos készítette. Mende Valér építési naplója ezzel a sorral kezdődik 1911. március 27-én: „*Jsten nevében kezdem meg!*” A július 8-iki földrengés után repedéseket észleltek a már elkészült falakon, ezeket visszabontották, és a továbbiakban fokozott figyelmet fordítottak a vasbeton szerkezetek alkalmazására. Némi csúszással – hiszen az újjáépítési munkák idején az építőanyag ellátás is akadozott –, de a terveknek megfelelő igényes kivitelben adták át az épületet, amelyben 1912-ben megkezdődött a tanítás. A főtéren az Újkollégiummal szemben Mende Valér másik nevezetes kecskeméti épülete, az evangélikus egyház Luther-palota néven ismertté vált bérpalotája már elkészült, egyik oromfala azonban a földrengést követően rádől a szomszédos épületre. A Nagykőrösi utca és a Rákóczi út több épülete is – például a Közgazdasági Bank és a Leszámitolóbank – szembetűnően sérült. Ledől a Törvényszék egyik kupolája, Justitia szobra a homlokzatról a járdára zuhant. A vasútállomás mindkét emelete beszakadt, a kémények ledőltek. A tornyok és kémények megrepedtek és megroggyantak minden üzemben (gyufagyár, konzervgyár, malmok stb.). Érdekes megfigyeléseket rögzítettek a korabeli szemtanúk: amelyik kémény nem dőlt le, az kettétört és a felső részre megfordulva visszaesett az alsó részre. Ez a jelenség és a falakon látható X alakú repedések egyaránt arra utaltak, hogy két különböző irányú erőteljes rengés történt. A tetetőkben a sirkövek is elfordultak.

Nagy kár keletkezett a laktanyákban, a gyalogsági kaszárnyából azonnal ki kellett telepíteni a katonákat és életveszélyessé vált a csapatkórház is. Az állami gyermekmenhely lakói egy ideig a szabad ég alatt laktak, majd Budapestre, Szegedre és Szabadkára helyezték át őket. Megrendítő jelenetek zajlottak a törvényszéki fogházban tartott elítéltek között is, „*akik bezárt börtöneikből nem menekülhetvén, iszonyú félelmet és lelki megrázkódtatást szenvedtek át. Mikor aztán Bárdos György fogházfelügyelő és Szandner Aladár kir. ügyész megjelentek és az ajtókat kinyitva az udvarra bocsátották a rabokat, azok, mintegy megszabadulva a szíveiket tépő fogság és bizonytalanság rettenetes érzésétől, egy szent énekbe kezdtek és a másik pillanatban már százak ajakán csendült meg a hálaadás zsolozsmája a sötét éjszakában. Az utcákon tolongó néparadat áhitattal hallgatta az éneket és önkéntelenül imára kulcsolta kezeit, mint a halál torkából megmenekült hajótörött.*”⁶

A város határában is riadalmat keltett a földmozgás. A kisnyíri gabonaföldeken öt-hat méter mély földnyílásokat észleltek, amelyekből kék színű homok tört a magasba. A legtöbb kár a város belső területén és észak-nyugati határában történt. Ezen a részen volt a földrengés epicentruma, ahol pl. a Baranyi-tanya minden épülete földig leomlott. A földrengést követően melegvíz és gáz is a felszínre tört, később több alkalommal kutatócsoportok is érkeztek a helyszínre.⁷

A város lakóházaik közül több összedőlt, mások lakhatatlanná váltak. Szinte minden sajtóhíradásban megjelent egy fotó az ún. citromszigeti (Máriaváros) emeletes villáról, Dragoni ezredes új lakóházáról, amely teljes egészében elfordult, majd pár nap múlva összedőlt. A kémények, oromzatok, homlokzatok kidőlése volt a leggyakoribb. A kevésbé sérült házakban sem mertek bent tartózkodni a családok. 1911 nyarán a Kecskemétre érkezők az udvarokon, köztéren, parkokban kisebb „családi” és nagy katonai sátrakat láthattak, amelyekben nyáron át meghúzták magukat az átmenetileg hajléktalanná vált lakosok.⁸

Csodával határos módon haláleset nem történt, de sok sérült embert kellett ápolni és napokig tartott a sokkhatás. Nagy teher nehezedett a helybeli orvosokra, akik a lakosság számához képest kevesen voltak. 1911-ben mindössze 20 orvos működött Kecskeméten (a pontos kép érdekében meg kell említeni, hogy rajtuk kívül volt még 52 szülésznő is), és mivel akkoriban mentőszolgálat még nem volt a városban, a mentés és elsősegélynyújtás is rájuk, valamint a patikusokra hárult.

⁶ *Eötvös Nagy Imre*: Kecskemét város gyászja. A nagy földrengés 1911. évi július hó 8-dikán. Kecskeméti Nagy Képes Naptár 1912. 289.

⁷ Sándor István főjegyző erről részletesen beszámolt a Katona József Múzeumban található visszaemlékezéseiben. A földgázkutatásról és a földrengésről: Az aranykor után. Egy elfelejtett polgármester: Sándor István. S. a. r., szerk. *Székelyné Körösi Ilona*. Monumenta Muzeologica III. Kecskemét, 2008.

⁸ A földrengésről és következményeiről számos újságcikk jelent meg, a helyi lapokon kívül több alkalommal is képes összeállítást közölt a Vasárnapi Újság, címlapon foglalkoztak a témával a budapesti és országos lapok is, pl. az Ország-Világ, Az Est. *Cholnoky Viktor*: Az alföldi földrengés 1911 c. írása 1914-ben, Kaleidoszkóp c. könyvében jelent meg. Az egyik leggyakrabban hivatkozott tudományos közlemény *Réthly Antal*: Az 1911. évi földrengések hazánkban. Földtani Közlöny, XLII. K. 1912. (Városi felkérésre 1911-ben ő készítette szakvéleményt a kecskeméti földrengésjelző állomás felállításához.)

A földrengést követő napokban a katonaság segítségével kezdték meg a romok eltakarítását. A károk felmérésére becslőbizottságokat alakítottak, utcáról utcára haladva mérték fel a lakóházak és egyéb épületek állapotát. A veszélyesnek ítélt házakra és közintézményekre kilakoltatási rendeletet volt érvényben. A rendőrkapitányság a templomokat is bezáratta. A földrengést követően gróf Khuen-Héderváry Károly miniszterelnök és kísérete is helyszíni szemlét tartott Kecskeméten.

A legsürgősebb kiadások fedezésére a város segélyeket adott és szervezte a helyreállító munkát. Az államtól külön támogatást kaptak az egyházak és a piarista rend, ezen felül a város hatmillió korona kölcsönt kapott. Ezt részben a városi tulajdonú épületek helyrehozására, részben a magánszemélyek segítésére kellett fordítaniuk, anyagi helyzetétől függően kamatmentes vagy kamatos kölcsön formájában. Kecskemét 1911-ben főispáni székhely is volt; gróf Ráday Gedeon főispán maga is sokat tett a károk enyhítéséért (1917-ben ezért választották díszpolgárrá.) Kada Elek polgármester széleskörű kapcsolatait is felhasználta az újjáépítés érdekében. A kárbecslési és segélyezési ügyek fő szervezője Sándor István főjegyző volt, aki a Kada Elek által jegyzett beadványokat is megfogalmazta. A kormányhoz írt felterjesztésben így összegezték a földrengés sújtotta Kecskemét helyzetét:

A zsinagóga a földrengés után

„...a város és a lakosság nemcsak tőkében veszített sokat, de közvetett kára is igen nagy. Ugyanakkor csökkennek a városi bevételek, amikor óriási, rendkívüli kiadásokat kell tenni. Megcsappant a vállalkozási kedv, idegenek felve jönnek Kecskemétre és felve tartózkodnak itt, a hitelviszonyok általában is megromlottak.” A földrengést követő hónapokban széleskörű társadalmi segélyakció bontakozott ki, fontos szerepet vállaltak az egyházak és a korabeli civil szervezetek. A helyi sajtó rendszeresen hírt adott a beérkezett adományokról, a Kecskeméti Nagy Képes Naptár 1912. évi kötete pedig az addigi adományozók teljes jegyzékét közölte. A legtöbben igyekeztek minél előbb, saját erőből felújítani sérült lakóházaikat, segélyért csak a leginkább rászorultak fordultak a városhoz. A városi középületek helyreállítási munkáit a tervező építészek – pl. Lechner Ödön, Jánzszy Béla – irányították. A város, a közintézmények és a lakosság anyagi erejét a földrengést követő években az újjáépítés vette igénybe. A július 8-át követő hetekben átmenetileg gondot jelentett az építőanyagellátás, sőt a megfelelő szakemberek hiánya is. A katasztrófa vámszedői közé tartoztak azok az élelmes „vállalkozók”, akik közművesnek, ácsnak adva ki magukat, magas áron vállaltak építőipari munkákat. A későbbiekben más vidékekről, például Kolozsvárról érkeztek szakiparosok. A munkaerőhiány a mezőgazdaságban is megemelte a napszámberéket, és általános drágaság uralkodott az élelmiszerpiacon is.

Több nagyszabású terv megvalósítása elmaradt, nem épült meg többek között a Vásárcsarnok és az Országos Elmegyógyintézet. A nagy városrendezési munkák, a főter kialakítása és a Rákóczi út kiépítése után az egyik legfontosabb beruházás a városi vízvezetékrendszer lett volna, az adott körülmények között azonban erre nem kerülhetett sor és a háború utáni időkre halasztódott. A Rákóczi út végére, még a földrengés előtt, Lechner Ödön tervezett egy impozáns víztornyot, amelyet egy Rákóczi emlékművel kapcsolt össze. Kada Elek polgármester a földrengést követően megbizta Lechnert a torony földrengés-biztossá történő áttervezésével. A Vasárnapi Újság hasábjain Kada Elek még 1912-ben is bizakodóan írta: „...kétségtelenül oly elsőrangú művészi hatása lesz, hogy az nemcsak a városnak, hanem az egész országnak egyik építészeti nevezetességét fogja képezni. A toronynak építéséhez most fognak hozzá.”⁹ A monumentális mű ennek ellenére nem valósult meg, hiszen a földrengés évében a közvetlen

⁹ Kada Elek: Az újra épülő Kecskemét. Vasárnapi Újság 1912. 540.

helyreállítási munkák élveztek prioritást, 1913-ban pedig meghalt Lechner Ödön és a tervet dédelgető Kada Elek polgármester is. Ugyancsak elmaradt a Duna-Tisza csatorna megvalósítása, természetesen ennek csak részben oka a földrengés, hiszen országos jelentőségű, nagyszabású beruházásról lett volna szó. Az 1911 márciusában benyújtott tervek szerint, ha a hajózható csatorna egyik kikötője Kecskemét mellett épül, a város ingyen területet biztosít és anyagilag is hozzájárul az építkezéshez.

A református egyház iskolapalotája, az Újkollégium a földrengés miatt némi csúszással, de megvalósult. Ennél az épületnél és a továbbiakban minden nagyobb építkezésnél fokozottan figyeltek a biztonságára, a vasbeton használatára. Nem sokkal később felépült a Mátyás király téri elemi népiskola, majd az új főreáliskola is, a Rákóczi úton pedig a mozi, a „Városi Mozgó.” Kecskemét városa már a földrengés évében megkezdte az előkészületeket földrengésjelző állomás létesítésére. A földrengés tudományos elemzésével számos korabeli szakember foglalkozott¹⁰ és több tucat publikáció látott napvilágot.

A száz évvel ezelőtti váratlan természeti katasztrófa a városfejlődés legszebb, felfelé ívelő szakaszában érte Kecskemétet. Kitaró munkával és összefogással, állami és társadalmi segítséggel sikerült a károk helyreállítása és több korábbi terv megvalósítása. Az 1911-es esztendő, a földrengés éve azonban egyúttal az „aranykor” végét is jelentette a város számára.

Székelyné Körösi Ilona

Száz éve született a „Mátra mindenese”

Zakupszky László 1911. április 8-án született a Bács-Kiskun megyei Mélykúton. Tanulmányait a bajor tanítóképzőben végezte. 1933-ban került az akkor még Ótházhuta nevű településre. Először tanító, majd iskolaigazgató volt. Itt kezdte meg oktatói-nevelői pályáját, s innen ment nyugdíjba 1971-ben. Ezen idő alatt ő lett a falu meghatározó személyisége. Innen vonult be katonának. Családot is itt alapított. Felesége Málnai Mária, akivel 1937-ben kötött házasságot. Három gyermekük született: László, Gabriella és Kornélia. Rendkívüli érzékenységgel törődött az ott élő emberekkel. Minden lehetőséget megragadott a település fejlesztésére. Segítségével vezették be 1948-ban a villanyt, s készült el 1958-ban az iskola új szárnya, s 1972-ben pedig a vízhálózat. Társadalmi munkát is végzett: volt tanfelügyelő, községi tanácselnök (1971–1979), a Heves Megyei Tanács tagja (1967–1980), a Mátra-Bükk Intézőbizottság alapító tagja (1958), a községi Hazafias Népfrontbizottság elnöke stb.

A helyi kulturális élet az ő idejében volt a legpezsgőbb. Az általa vezetett népi együttes nemcsak a megyében, hanem országosan is elismert volt. Kodály Zoltán, Vikár László, Borsai Ilona és Lami István népzenei kutatómunkáját segítette. Az 1960-as években a Csörgő pataknál feltárta egy üveghuta maradványait. Feldolgozta a falu történetét, amely *Mátraszentimre és környéke* címmel jelent meg. Aktív kezdeményezője, szervezője volt a mátraszentimrei tájház létrehozásának, melyet 1995. augusztus 20-án ő avatott fel. Itt külön teremben látható gyűjteményének egy része, ásványok, kőzetek, valamint az általa írt cikkek. Rendszeresen tájékoztatta a szlovák nyelvű L'udové noviny című lapot a településen történekről. Tervei között szerepelt, hogy könyvet ír Kodály Zoltán galyatetői látogatásairól.

Bár az Alföldön született, életét a Mátra népének szentelte. A második világháború előtti igen szegény kis településből mára kiemelkedő jelentőségű üdülőtelep jött létre, amelyben nem kis érdeme volt a „mindenki igazgató bácsijának”. Többször lett volna lehetősége innen elmenni, aktivitásának más település is örült volna. De itt maradt, mert szerelmese volt a Mátrának és falujának. Elsőként kapta meg a díszpolgári címet. Mátraszentimrén 2004. január 7-én hunyt el. Halála után róla neveztek el az iskolát, melynek folyosóján kiállítást rendeztek személyes tárgyairól. Születésének századik évfordulóján az iskolában méltó megemlékezést tartottak róla.

Szeretettel emlékszem a mátraszentimrei tartózkodásaim során együtt töltött szép estékre, hosszú beszélgetésekre. Életem nagy ajándékának tartom, hogy ismerhettem és atyai jó barátomként tisztelhettem.

Szecsó Károly

¹⁰ Például: Dr. Kacsóh Pongrácz főreáliskolai tanár, Bodócs István, az ógyallai obszervatórium kecskeméti származású munkatársa, dr. Czirbusz Géza egyetemi tanár, Vozáry Pál mérnök, dr. Réthly Antal.

Nyolcvanéves a pápai H. Szabó Lajos

Dr. H. Szabó Lajos agrármérnök, helytörténeti kutató Újmalomsokon született 1931. június 6-án a földműves Szabó Gyula és Héra Lídia családjában, ötödik gyermekként. (Nevének H. betűje tehát édesanyjára utal.) Gyermekeivel szülőfalujában töltötte és itt járta ki az elemi népiskola öt osztályát. A hazafias neveléséről híres pápai Református Kollégium négy évfolyama (1942–1947) után megszűnéséig a pápai, majd a székesfehérvári Mezőgazdasági Szakközépiskolában tanult és végzett 1951-ben. Munkája mellett a mosonmagyaróvári Agrártudományi Főiskolán 1960-ban szerzett agrármérnöki diplomát. Folyamatosan képezte magát, s szakmai tudása egyik betetőzését jelentette, amikor a nagy múltú keszthelyi Georgikonban 1977-ben egyetemi doktori címet szerzett. 1951–1952-ben gyakornokként kezdett dolgozni a Hortobágyi Állami Gazdaságban, majd 1952–1953-ban a rajkai Termelőszövetkezet szakembere. 1955 és 1977 között a Pápai Járási Tanács főagronómusa, az 1968–1977-es években osztályvezetője, 1978-tól 1992-ig a Pápa környéki Víz Társulat ügyvezető igazgatója. 1992-ben vonult nyugdíjba. Munkája mellett széleskörű gyűjtő- és kutatómunkát végzett, minek eredményeként több mint ötszáz írása jelent meg hazai- és több külföldi magyar nyelvű kiadványban. 1983 óta 56 könyve látott napvilágot agrártörténeti, vizsgáldoklás történeti, numizmatikai, helytörténeti és történelmi témákban.

H. Szabó Lajos a honismereti mozgalom derékhadához tartozónak vallja magát. Olyannak, aki sok hely- és üzemtörténettel együtt, írásaiban igyekszik ellensúlyozni a televíziós adások és internetes portálok esetenként silány, színvonalatlan közléseit, illetve a tankönyvek szűk körű anyagait. Írásaival fel akarja éleszteni a csökkenő olvasási kedvet is. Lát reményt erre, mivel mind több helyre hívják a könyvnapokra, kiállításokkal egybekötött könyvbemutatókra, történelmi, helytörténeti vetélkedőkre, nyugdíjas találkozókra, falunapokra és nemzeti ünnepekre.

A Rákóczi-szabadságharc kronológiája, 1703–1711 című könyvét a szerző elsősorban az iskolák tanulóinak és a felkészítő tanároknak ajánlotta, mivel a Rákóczi-szabadságharc eseményeiről aránylag keveset tudunk. Számos, határainkon túl lévő könyvtárban is megtalálhatóak könyvei, melyeket segéd-tankönyvként használnak. Érdekes példa erre, hogy a Magyarok Világszövetségének Viktória Csoportja Ausztrália több nagyvárosában ezt a Rákóczi szabadságharc 300. évfordulójára írt könyvét használta fel a megemlékezésein.

Korai munkái a nagyüzemi mezőgazdaság történetéhez kapcsolódtak, majd érdeklődése fokozatosan szülőföldje és a lakóhelye története felé fordult. Több könyvben és tanulmányban mutatta be a Marcal menti tájat, valamint Pápa és környéke hajdan vezetett világát. Könyveinek többsége jó minőségű papíron, elegáns külsővel közreadott – szinte kivétel nélkül – magánkiadású kötetek, mondanivalóját elsősorban saját készítésű fényképeivel illusztrálja. 1983-ban alapította a *Malomsoki Baráti Kört*. *A keszői vár történetét* 1990-ben dolgozta fel, mely könyvet bővített formában *A keszői vár és környéke* címmel 2000-ben adta ki. *A Szülőföldünk, Malomsok* című könyvével a millenniumi esztendőben köszöntötte a magyar államiség 1000. és Malomsok 675. évfordulóját.

Nyolcvan esztendősen ünnepeltünk 1982-től tevékenykedik a Veszprém megyei honismereti mozgalomban. 1991-től a Veszprém Megyei Honismereti Egyesület elnökségi tagja; 1996-tól a Kossuth Szövetség Veszprém Megyei Szervezetének titkára, 1999-től országos alelnöke. A Bakonyszentiván és Bakonyság közötti Csárda-pusztai kis kápolna falán lévő, Kossuthra és a Meszlényi családra emlékező táblánál H. Szabó Lajos kezdeményezésére évek óta több környező község önkormányzata, általános iskolája, a Kossuth Szövetség és a Veszprém Megyei Honismereti Egyesület ünnepli március 15-ét. 1997-ben tevékenyen részt vett a két évfolyamot jegyző, színvonalas *Kossuth Kalendárium 1848–1998*, valamint a *Kossuth Kalendárium 1849–1999* összeállításában. Kossuth halálának 100. évfordulóján, 1994-ben készült el a *Pápa és környéke 1848–1849* című munkája, 1996-ban pedig *Történelmi emlékhelyek Pápán és környékén* címmel 63 község és Pápa város táján értelmezett történelmi emlékhelyeit sorolta fel községenként, betűrendben. 1997-ben jelent meg a *Kossuth emlékek Veszprém megyében* hiányt pótló gyűjtemény, a *Naplók, versek, levelek a szabadságharc korából* (Pápa, 1998), ebben többnyire pápai diákok eddig kiadatlan írásműveit tette közzé. 2000-ben látott napvilágot a *Negyvennyolcas emlékművek, honvédsírok Veszprém megyében* című könyve, majd a *Kossuth Lajos életének fontosabb állomásai 1802–1894* címűt Kossuth születésének 200. évfordulójára emlékezve állította össze. Főleg a tanuló ifjúságnak nagy jelentőségű *Az 1848–49. évi polgári forradalom és szabadságharc eseményeinek időrendi táblázata 1848–1849* (Pápa, 2006) című munkája. A '48-as emlékek méltó összefoglalója *A Kárpát-medence negyvennyolcas emlékművei fényképeken és képeslapokon* 2008-ban és 2009-ben megjelentetett gyűjteményei, a *Millenniumi emlékek Veszprém megyében 2000–2001* című összeállítás pedig e két év jeles eseményeit tartalmazza.

A honismereti, helytörténeti kutatómunka kiváló művelője tehát H. Szabó Lajos, akit nemcsak lakóhelyén, Pápán és környékén, hanem országserzte, s határainkon túl is sokan ismernek. Nemcsak szakmai felkészültségéért, tudásáért becsülik, hanem segítőkészségéért, jó humoráért és remek előadókészségéért is. 2000-ben kapta meg a Bél Mátyás – Notitia Hungariae Emlékérmet. Nyolcvanadik születésnapján szülőfalujában köszöntötték a Malomsoki Baráti Kör tagjai és a Veszprém Megyei Honismereti Egyesület vezetői.

Bándi László

Beszámoló a Honismereti Szövetség 2010. évi közhasznú tevékenységéről

Honismereti Szövetségünk 2010-ben – több évtizedes mozgalmi múltja és szövetséggé alakulása után – működésének huszadik évébe lépett. A sok éves tapasztalat alapján, az Alapszabályban megfogalmazott céloknak és feladatoknak megfelelően végezte munkáját az alábbiak szerint.

Szervezeti életünk

A *Küldöttgyűlés* az év során három alkalommal ülésezett. Első alkalommal *február 18-án* a küldöttek megvitatták és elfogadták a 2009. évről szóló közhasznú beszámolót és pénzügyi elszámolást, a Felügyelő Bizottság jelentését, illetve ajánlásaikkal kiegészítve a 2010. évre szóló feladat- és költségtervet. *Június 22-én* tisztújító küldöttgyűlésre került sor, ahol a küldöttek megvitatták az Elnökség három éves tevékenységéről szóló tartalmi és pénzügyi beszámolót, majd a jelölő bizottság javaslatai alapján újjáválasztották a Szövetség testületeinek (Elnökség, Felügyelő Bizottság, Szerkesztő Bizottság) tagjait. Halász Péter leköszönő elnök helyét Debreczeni-Droppán Béla vette át, a Honismeret folyóirat szerkesztését pedig Selmeczi Kovács Attila. *Az augusztus 25-i* Küldöttgyűlésen a küldöttek megszavazták a Szövetség székhelyének változását (a Corvin térről a Nemzeti Múzeumba), valamint a változásoknak megfelelően módosították a Szövetség Alapszabályát.

Az Elnökség az Alapszabálynak megfelelően négy alkalommal ülésezett (február 24., április 27., október 14., december 9.) az elnöki meghívóban jelzett napirendi pontok szerint. Az üléseken megbeszéljük az országos és helyi szinten elvégzendő aktuális tennivalókat, előkészítjük, szakmai javaslatokkal segítjük a rendezvényeket. Áttekintettük a két ülés között országos és megyei szinten végzett munkát, az Elnökség tagjai tájékoztatást adtak a megyéjünkben történt eseményekről, rendezvényekről. Az elnökségi ülésekről emlékeztető készült, amelyet az Elnökség tagjai megkaptak.

A Felügyelő Bizottság február 2-i ülésén áttekintette a 2009. évi szervezeti élet, továbbképzések, rendezvények és a pénzgazdálkodás dokumentumait, amelyekről tájékoztatták a Küldöttgyűlést. A Bizottság tagjai rendszeres résztvevői voltak az év elnökségi üléseiknek és az országos rendezvényeknek, közreműködtek a tisztújító Küldöttgyűlés lebonyolításában, így észrevételeik személyes tapasztalataikon is alapultak.

A Honismeret folyóirat Szerkesztő Bizottsága hat alkalommal ült össze a soron következő szám anyagának összeállítására. Megvitattuk a közlésre szánt írásokat, a Honismereti Akadémia és az Erkel évforduló tematikus számát, az Évfordulónaptár alapján megterveztük a jeles évfordulókra emlékező írásokat (javaslatot tettünk a felkérendő szerzők személyére). Megszerkesztettük a konferenciák közlésre szánt anyagát, közzétettük szervezeti életünk híreit. *Április 14-én* a Csongrád Megyei Honismereti Egyesület meghívására Szegeden a Megyei Levéltárban kihelyezett szerkesztőbizottsági ülést tartottunk, ahol a folyóirat anyagának összeállítását követően találkoztunk a megyei bizottság tagjaival és meghívott vendégeivel – felhasználva az alkalmat a honismereti mozgalom aktuális kérdéseinek, feladatainak áttekintésére, a folyóirat népszerűsítésére is. *Augusztus 12-én* Dunakeszin a szerkesztői munkát követően búcsúztattuk az Erdélybe költöző Halász Péter elnök-szerkesztőt.

Az Elnökség által felkért szakmai *ad hoc bizottságok* közreműködtek a rendezvények programjainak összeállításában, a témakörök kijelölésében, az előadók kiválasztásában és felkérésében. (Felnőtt és ifjúsági Honismereti Akadémia.)

Magyei tagszervezeteink alapszabályuknak megfelelően hívták össze közgyűlésüket, elnökségi üléseiket, vállalkoztak országos, illetve regionális rendezvények közös szervezésére.

Szervezeti életünk működtetéséhez, a *könyvelői munka* megbízási díjához a *Nemzeti Civil Alaptól* nyert működési pályázati támogatásból használtunk fel részösszeget.

Országos rendezvényeink

A feladattervnek megfelelően egyrészt tagjaink továbbképzését, másrészt a jeles évfordulókra való emlékezést szolgálták az országos rendezvények.

A *Honismeret Napját* a Pest Megyei Honismereti Egyesülettel és a Budapesti Honismereti Társasággal közösen szerveztük a Nemzeti Múzeumban. A rendezvény alkalmat adott helytörténeti kutatóknak kutatási eredményeik bemutatására, felolvasására.

A *XXXVIII. Országos Honismereti Akadémiára* június 27–július 2-á között került sor a Vas Megyei Honismereti Egyesülettel közös szervezésben, 174 hazai és határon túli résztvevővel (tag és társszervezetek küldöttei, tagjai), de az előadások nyitottak voltak a helyi érdeklődők számára is. Elsőként a *honismereti mozgalom ötven évét* tekintettük át, majd emlékeztünk a *trianoni diktátum kilencvenedik évfordulójára*. Mindkét témakörben előadások és korreferátumok hangzottak el országos és helyi, illetve határon túli kutatók tolmácsolásában. A résztvevők a tartalmas szakmai program keretében – egész napos tanulmányúton – megismerkedhettek a megye tárgyi és szellemi kulturális értékeivel, a helyi honismereti körök munkájával, a „hűség falvai” történetével. Rendezvényünket a *Nemzeti Kulturális Alap*, a *Művészeti és Szabadművelődési Alapítvány*, valamint *Vas Megye Közgyűlése és Kőszeg Város Önkormányzata* támogatta. Nagy segítséget jelentett a közgyűjtemények, közművelődési intézmények munkatársainak közreműködése előadóként, szervezőként, tanulmányút vezetőként is.

A *Határmenti és Határokon Átívelő Kapcsolatok Országos Konferenciáját* pénz hiányában nem tudtuk megrendezni.

Ugyanez a sors várt a tervezett *IX. Országos Iskola és Honismeret Konferenciára* is – pályázati támogatások nélkül, csak saját erőből nem vállalkozhattunk a megrendezésére.

Ifjúsági rendezvényünk

A *XV. Országos Ifjúsági Honismereti Akadémiát* a Somogy Megyei Honismereti Egyesülettel közösen szerveztünk Tabon, *november 2–5-é* között, 45 fő részvételével (ebből 33 volt a hazai és határon túli diák). Az előző évi javaslat alapján a diákok is a trianoni diktátum hatásaival foglalkoztak családjuk, szülőfalujuk, városuk vagy megyéjük vonatkozásában. A felnőtt előadókat követően tizenhét diák mutatta be kutatási eredményeit 15–20 perces korreferátum keretében, vetítéssel alátámasztva. A fél napos tanulmányút keretében egyházi helytörténeti gyűjteménnyel, a Zichy család történetével ismerkedhettek a diákok. A nagyszerű program megvalósítása a *Nemzeti Kulturális Alap* támogatásával vált lehetővé.

Honismeret

Szövetségünk folyóirata hat alkalommal jelent meg, számonként 1000 példányban 7-9 ív terjedelemben. Az előfizetők száma 556-ra csökkent, az eladott példányok száma számonként 20–30 db. volt (egy-két számból nagyobb mennyiséget is megvettek). A rendezvények résztvevőinek a részvételi hozzájárulás részeként adtunk egy-egy példányt. A folyóirat a *Nemzeti Kulturális Alap* Ismeretterjesztés és Környezetkultúra Kollégiumának jelentős támogatása nélkül nem jelenhetett volna meg. A hatos, Erkel Ferencre emlékező számot a *Balassi Intézet* támogatta jelentős összeggel. A lap terjesztéséhez a saját bevételen túl a *Nemzeti Civil Alaptól* nyert működési támogatásból használtunk fel nagyobb összeget.

Honismereti Szövetségünk Honlapja

Rendszeres frissítéssel működik honlapunk, programterveinket, meghívóinkat, szervezeti életünk híreit, a rendezvényekről készült részletes beszámolókat, a Honismeret folyóirat aktuális számának tartalomjegyzékét mindenki számára elérhetővé tettük. A folyóirat számainak teljes terjedelmét csak a korábbi számok esetében helyezzük el a honlapon, amelynek működtetéséhez a *Nemzeti Civil Alaptól* nyertünk támogatást.

Megyei egyesületeink

2010-ben is nagyon sokrétű, tartalmas munkát végeztek. Az Elnökséggel közösen szervezett rendezvényeken túl helyi konferenciákat, egyre több helyen a *Honismereti Napját*, évfordulós megemlékezéseket szerveztek, több helyen a határon túli kapcsolatok ápolására is felhasználva a programot. Az egyesületek tagjainak összetartását szolgálták a tanulmányutak, kirándulások. Néhány megyében hagyománya van a megyei honismereti vetélkedőnek általános és középiskolás diákok részvételével. A táborokat nem tudtuk ugyan támogatni, de a megyei egyesületek segítettek a szervezésben.

Az országos és megyei, helyi rendezvényeken sok száz diákkal és felnőttel kerültünk alkalmi – néha rendszeressé váló – kapcsolatba. Munkáját mindenki térítés nélkül, a mozgalom iránti elkötelezettséggel végezte. Eredményeink közösek, a munkában való részvételért mindenkinek köszönetet mondunk!

Budapest, 2011. február 24.

Bartha Éva titkár

1	9	6	2	4	9	4	7	9	4	9	9	5	2	9	0	1

Statisztikai számjel vagy adószám

Az egyéb szervezet megnevezése: **Honismereti Szövetség**

Az egyéb szervezet címe: **1088 Budapest, Múzeum körút 14-16.**

**EGYSZERES KÖNYVVITELT VEZETŐ EGYÉB SZERVEZETEK
KÖZHASZNÚ EGYSZERŰSÍTETT BESZÁMOLÓJÁNAK EREDMÉNYLEVEZETÉSE**

2 0 1 0 ÉV

adatok ezer Ft-ban

a	b	c	d	e
	A tétel megnevezése	Előző év	Előző év(ek) helyesbítései	Tárgyév
1.	A. Összes közhasznú tevékenység bevétele (I.+II.)	14.323		12.991
2.	I. PÉNZÜGYILEG RENDEZETT BEVÉTELEK (1.+2.+3.+4.+5.+6.)	14.323		12.991
3.	1. Közhasznú célú működésre kapott támogatás	260		278
4.	a) alapítótól			
5.	b) központi költségvetéstől			
6.	c) helyi önkormányzattól			
7.	d) társadalombiztosítótól			
8.	e) egyéb	260		278
9.	2. Továbbutalási céllal kapott	1.100		1.280
10.	3. Pályázati úton elnyert támogatás	9.151		7.077
11.	4. Közhasznú tevékenységből származó bevétel	3.713		4.320
12.	5. Tagdíjból származó bevétel			
13.	6. Egyéb bevétel	99		36
14.	II. PÉNZBEVÉTELT NEM JELENTŐ BEVÉTELEK			
15.	B. Vállalkozási tevékenység bevétele (1.+2.)			
16.	1. Pénzügyileg rendezett bevételek			
17.	2. Pénzbevételt nem jelentő bevételek			
18.	C. Tényleges pénzbevételek (A./I.+B./1.)	14.323		12.991
19.	D. Pénzbevételt nem jelentő bevételek (A./II.+B./2.)			
20.	E. Közhasznú tevékenység ráfordításai (1.+2.+3.+4.)	14.373		14.970
21.	1. Ráfordításként érvényesíthető kiadások	14.301		14.701
22.	Ebből: továbbutalt támogatás	1.100		1.280
23.	2. Ráfordítást jelentő eszközváltozások			
24.	3. Ráfordítást jelentő elszámolások	72		108
25.	4. Ráfordításként nem érvényesíthető kiadások			161
26.	F. Vállalkozási tevékenység ráfordításai (1.+2.+3.+4.)			
27.	1. Ráfordításként érvényesíthető kiadások			
28.	2. Ráfordítást jelentő eszközváltozások			
29.	3. Ráfordítást jelentő elszámolások			
30.	4. Ráfordításként nem érvényesíthető kiadások			

1	9	6	2	4	9	4	7	9	4	9	9	5	2	9	0	1

Statistikai számjel vagy adószám

Az egyéb szervezet megnevezése: **Honismereti Szövetség**

Az egyéb szervezet címe: **1088 Budapest, Múzeum körút 14-16.**

**EGYSZERES KÖNYVVITELT VEZETŐ EGYÉB SZERVEZETEK
KÖZHASZNÚ EGYSZERŰSÍTETT BESZÁMOLÓJÁNAK EREDMÉNYLEVEZETÉSE**

2 0 1 0 ÉV

adatok ezer Ft-ban

a	A tétel megnevezése b	Előző év c	Előző év(ek) helyesbítéssel d	Tárgyév e
31.	G. Tárgyévi pénzügyi eredmény (± 1. ± 2.)		22	- 1.871
32.	1. Közhasznú tevékenység tárgyévi pénzügyi eredménye (A./1.- E./1.- E./4.)	22		- 1.871
33.	2. Vállalkozási tevékenység tárgyévi pénzügyi eredménye (B./1.- F./1.- F./4.)			
34.	H. Nem pénzben realizált eredmény (± 1. ± 2.)	- 72		- 108
35.	1. Közhasznú tevékenység nem pénzben realizált eredménye (A./11.- E./2.- E./3.)	- 72		- 108
36.	2. Vállalkozási tevékenység nem pénzben realizált eredménye (B./2.- F./2.- F./3.)			
37.	I. Adózás előtti eredmény ((B./1.- F./1.) ± H/2.)			
38.	J. Fizetendő társasági adó			
39.	K. Tárgyévi eredmény	- 50		- 1.818
40.	1. Közhasznú tevékenység tárgyévi eredménye ((A./1. + A./11.) - (E./1. + E./2. + E./3.))	- 50		- 1.818
41.	2. Vállalkozási tevékenység tárgyévi eredménye (I. - J.)			
TÁJÉKOZTATÓ ADATOK				
42.	A. Pénzügyileg rendezett személyi jellegű ráfordítások			2.554
43.	1. Bérköltség			1.903
44.	ebből: - megbízási díjak			1.903
45.	- tiszteletdíjak			-
46.	2. Személyi jellegű egyéb kifizetések			200
47.	3. Bérjárulékok			451
48.	B. Pénzügyileg rendezett anyag jellegű ráfordítások			438
49.	C. Értékcsökkenési leírás			108
50.	D. Pénzügyileg rendezett egyéb jellegű ráfordítások			11.870
51.	E. A szervezet által nyújtott támogatások (pénzügyileg rendezett)			-
52.	Tárgyévben Apeh által kiutalt 1% összege			-

Keltezés: 2011. február 24.

Debreczeni-Droppán Béla
a szervezet vezetője

1 9 6 2 4 9 4 7 9 4 9 9 5 2 9 0 1

Statistikai számjel vagy adószám

Az egyéb szervezet megnevezése: **Honismereti Szövetség**

Az egyéb szervezet címe: **1088 Budapest, Múzeum körút 14-16.**

**EGYSZERES KÖNYVVITELT VEZETŐ EGYÉB SZERVEZETEK
KÖZHASZNÚ EGYSZERŰSÍTETT BESZÁMOLÓJÁNAK MÉRLEGE**

2 0 1 0 ÉV

adatok ezer Ft-ban

a	b	c	d	e
	A tétel megnevezése	Előző év	Előző év(ek) helyesbítései	Tárgyév
1.	A. Befektetett eszközök (2 - 4 sorok)	86		140
2.	I. IMMATERIÁLIS JAVAK			
3.	II. TÁRGYI ESZKÖZÖK	86		140
4.	III. BEFEKTETETT PÉNZÜGYI ESZKÖZÖK			
5.	B. Forgóeszközök (6 - 9 sorok)	1.531		148
6.	I. KÉSZLETEK			
7.	II. KÖVETELÉSEK	53		32
8.	III. ÉRTÉKPAPÍROK			
9.	IV. PÉNZESZKÖZÖK	1.478		116
10.	ESZKÖZÖK (AKTÍVÁK) ÖSSZESEN (1.+5. sor)	1.617		288
11.	C. Saját tőke (12-16 sorok)	1.000		- 817
12.	I. INDULÓ TŐKE / JEGYZETT TŐKE			
13.	II. TŐKEVÁLTOZÁS / EREDMÉNY	1.050		1001
14.	III. LEKÖTÖTT TARTALÉK			
15.	IV. TÁRGYÉVI EREDMÉNY KÖZHASZNÚ TEVÉKENYSÉGBŐL	50		- 1.818
16.	V. TÁRGYÉVI EREDMÉNY VÁLLALKOZÁSI TEVÉKENYSÉGBŐL			
17.	D. Tartalék			
18.	E. Céltartalékok			
19.	F. Kötelezettségek (20-21 sorok)	617		1.105
20.	I. HOSSZÚ LEJÁRATÚ KÖTELEZETTSÉGEK	600		874
21	II. RÖVID LEJÁRATÚ KÖTELEZETTSÉGEK	17		231
22.	FORRÁSOK (PASSZÍVÁK) ÖSSZESEN (11.+17.+18.+19. sor)	1.617		288

Keltezés: 2011. február 24.

Debreczeni-Droppán Béla
a szervezet vezetője

T. 1715/B - AB Nyomtatvány

In memoriam

Csicsery-Rónay István (1917–2011)

2011. április 22-én, nagypénteken este elhunyt a rendszerváltáskor hazatért amerikai magyar emigráció és a honi közélet kiemelkedő alakja, Csicsery-Rónay István író, politikus, könyvkiadó. Nagy ajándék volt az ő élete, munkássága a magyar nemzetnek.

Aki ismerte, hallotta, műveit olvasta, az tudja, hogy Csicsery-Rónay István 43 évi emigrációs létében, s 1990-es hazatelepülése óta is hű képviselője, szószólója maradt a magyar szabadság, függetlenség és demokrácia eszményének, amelyért ifjú korától elkötelezte magát. Családjától, felmenőitől – köztük Kazinczytól, Zichy Mihálytól és más jeles történelmi személyiségektől – örökölt hivatását, s nevelése során elsajátított műveltségét a Bécsi Konzuli Akadémián, a Pázmány Péter Tudományegyetemen, a József Nádor Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetemen, majd Washingtonban a Katolikus Egyetem Könyvtári Karán gyarapította.

Rendkívül széles körű alapos tudását a magyar függetlenség, a haladás és a demokrácia érdekében haláláig igyekezett írói-kiadói-politikusi munkásságában hasznosítani. Korán bekapcsolódott a közéletbe és szinte mindig ellenzéki szerepben. Először a náciizmus idején vonult „a föld alá”. Az *Első életem* című önéletrajzi könyvéből tudjuk, hogyan élte túl harcoként a Don-kanyart, s miként lett 1943–1947 között a Teleki Pál Munkaközösség ügyvezető alelnöke. 1944-től a Magyar Függetlenségi Mozgalom politikai bizottságának tagja, illegális írások szerkesztője, kiadója. 1945–1947 között az FKGP külügyi osztályának (ötnyelvű) vezetőjeként kiemelkedő szerepet vállalt az ország demokratikus megalapozásában. 1947-ben összeesküvés vádjával őt is letartóztatták, elítélték. Időleges szabadon bocsátásakor külföldre szökött, majd – átmeneti ausztriai, svájci és franciaországi tartózkodás után – 1949-ben az USA-ba emigrált. Washingtonban telepedett le, ahol a Marylandi Egyetemen könyvtárosként alkalmazták. Csicsery-Rónay István 1949-től 1990-ig – a hazatérés reményét soha föl nem adva – magyar állampolgárként élt az USA-ban. Kenyérkereső munkája mellett a magyar emigráció közéletében közösséget vállalt egykori pártvezetőjével, Nagy Ferencel és társaival. Éveken át a Szabad Európa Bizottságban dolgozott, szerkesztette és kiadta a *Hírünk a világban* című folyóiratot, s annak nagyjelentőségű *Bibliográfia* című mellékletét. 1953-ban megalapította és haláláig működtette az *Occidental Press Könyvkiadót*. Az 1956-os magyar forradalom és szabadságharc, ill. annak brutális leverése új öntudatot, erőt adott a magyar emigrációnak; belviszályaik enyhültek, szolidárisabbá váltak a Kárpát-medence rab-magyarjai iránt. Nemzetmentő munkákat vállaltak, olyan feladatokat, amelyekből Csicsery-Rónay István is derekasan kivette részét. Nemzedéktársaikkal jónéhány, a Kádár-korszakban tiltott műhöz jutottunk általa; Teilhard de Chardintól a száműzöttek naptárán és a forradalom költőin át Márai Sándor Naplójaig. Ő fordította le és adta ki magyarul Gaeton Picon: Korunk szellemi körképe című híres és izgalmas összeállítását, a nyugati világot foglalkoztató társadalmi, bölcséleti kérdésekről. Neki köszönhetjük Illyés Gyula verseinek francia és angol kiadását, Gara László: Az ismeretlen Illyés című életrajzának megjelenését, sőt azt is, hogy magától Illyés Gyulától hallhatjuk az Egy mondat a zsarnokságról című örökérvényű versét.

1990-ben hazatelepülvén, a magyarság ügyének szolgálatát itthon folytatta: létrehozta és elnökölte a Zichy Mihály Alapítványt, a Teleki Pál Munkaközösség Alapítványt, az 1945-ös Alapítványt, a zenei életet serkentő Veress Sándor Társaságot. Az ő kitartó hűségének, szívósságának köszönhető, hogy vezetésével – a hazug, nemtelen politikai támadások miatt – Budavár helyett Balatonbogláron végül fölállítottuk Teleki Pál államférfi Rieger Tibor alkotta bronzszobrát. Az Occidental Press Kiadóban, ahol *Csillagos órák, sorsfordító magyarok* címmel 2000-től rendkívül hasznos, újkortörténeti és visszaemlékezés sorozatát jelentette meg, a szoborállítás történelmi kordokumentumát is kiadta *Fehér Könyv a Teleki szoborról* címen. Az USA-ban és a csonka hazában végzett munkásságát, műveit nem lesz könnyű számba venni. Közírói, közéleti tevékenysége eleven volt, nem lankadt a múltó idővel. Zichy Mihály utódként közreműködött Zala községben, a tulajdonában lévő Zichy kastély közszolgálatú működtetésében; a magyar-grúz, magyar-lengyel, a magyar-orosz, a magyar-örmény kulturális kapcsolatok megújításában, a magyar-horvát baráti társaság megalakításában is. A magyar-magyar kapcsolatoknak élte-tője maradt tengeren túl és itthon egyaránt. A Teleki Pál érdememre kitüntetésünket vele alapítottuk 2006-ban.

Munkássága elismeréseként itthon 1992-ben megkapta a Pulitzer Emlékdíjat (Életmű kategória), 1994-ben Nagy Imre emléklakettet, 2002-ben Bethlen Gábor-díjjal tüntettük ki (ahol én méltathat-

tam), 2006-ban a Magyar Művészeti Akadémia Aranyérmese lett, tavaly pedig a Köztársasági Érdemérem kitüntetését adományozta neki Schmitt Pál államelnök.

Eleven tudása, szívós helytállása, eszméihez hű célratörő munkája, demokrata mentalitása és kitarása követendő példa lehet a jövőendő nemzedékek számára.

Emlékét megőrizzük! Nyugodjék békében!

Bakos István

Búcsú Deme László professzortól

Életének 90. évében, 2011. június 6-án elhunyt dr. Deme László, a nyelvtudományok doktora, nyugalmazott egyetemi tanár. Halála a honismereti mozgalomnak is vesztesége, hiszen egyrészt a tájnyelv kutatója volt, másrészt nyelvtudósként anyanyelvünknek a kommunikatív szerepe és használatának igényes, kulturált volta foglalkoztatta, a nyelvi jelenségek mögött az ember érdekelte.

1921. november 14-én Pécelen született református lelkész fiaként, ott kezdte iskoláit, majd a sárospataki református kollégium angol internátusában kiváló eredménnyel végezte gimnáziumi tanulmányait, s 1939-ben érettségizett. A budapesti Pázmány Péter Tudományegyetemre iratkozott be, az Eötvös Kollégium tagjaként fordult érdeklődése a nyelvtudomány felé. Professzorai, Pais Dezső, Ligeti Lajos, Bárczi Géza korán nyelvészeti vizsgálatokkal bízták meg, másodéves hallgató korában jelentek meg első publikációi a Magyar Nyelv című rangos szakfolyóiratban. A nyelvtudományi tanszék gyakornoka lett, s negyedévesként, 1943-ban kiadták *A hangátvetés a magyarban* című első könyvét. Nem véletlen, hogy az ifjú tehetséget tanáregédként, majd adjunktusként bent tartották az egyetemen, később pedig a nyelvtudományi munkaközösség megszervezésével bízták meg, amelyből az Akadémia Nyelvtudományi Intézete kinőtt, s amelynek egyik tekintélyes munkatársa volt 1949 és 1970 között. A hazai nyelvészet nagy vállalkozásának, a magyar nyelvjárások atlaszának munkálataiban oroszlánrészt vállalt: Imre Samu mellett társszerkesztője lett az 1968 és 1977 között megjelent hat kötetnek. Közben 1964-től 1969-ig a pozsonyi Komenský Egyetemen oktatott vendégprofesszorként, ott az általános nyelvészet és a köznyelvi beszédhasználat témái is vizsgálatainak tárgyát képezték. Nyelvtörténeti felkészültségét ugyancsak hasznosította: foglalkozott a XVI. század végének nyelvi normájával és a reformkor nyelvművelésével. 1956-ban megszerezte a nyelvtudományok kandidátusa, 1970-ben a nyelvtudományok doktora tudományos fokozatot. 1970-től 1981-ban bekövetkezett nyugalomba vonulásáig a szegedi József Attila Tudományegyetem tanszékvezető professzora volt. Szerepet vállalt a Magyar Tudományos Akadémia magyar nyelvi, valamint helyesírási bizottságában, ő a társszerkesztője a helyesírási kézikönyvtárnak. Mondatszerkezeti és szövegtani vizsgálatai úttörő jelentőségűek. Félézernél több publikációja a nyelvtudomány minden ágát érinti. A tudós pályatárs, Keszler Borbála állapította meg róla: *„Munkáit nagy anyagismeret, a nyelvi adatok gazdagsága jellemzi, ugyanakkor a szintézisre való törekvés, az elméleti kérdések, az új utak és módszerek iránti érzékenység és fogékonyság is. Egész sor tanulmányában és nagyobb lélegzetű munkájában már másoknál jóval korábban leírt olyan nyelvi tényeket, melyeket később a nemzetközi szakirodalom is felfedezett és újdonságként ünnepelt.”*

A tudományos elmélyülés mellett a szakmai közélet is vonzotta. Felfogása szerint a nyelvész dolga, hogy vizsgálja a nyelvi rendszert és beszédgyakorlatot, emellett segítse is működését, fejlődését. Ebből kiindulva szívesen vállalt tudományszervező, népszerűsítő, közművelődési feladatokat. 1973-tól a Finnugor Társaság (Helsinki) levelező tagja, 1976 óta a rádió nyelvi bizottságának társelnöke és az Atlas Linguarum Europae magyar nemzeti bizottságának s a nemzetközi szerkesztőbizottságnak tagja volt. 1953 és 1989 között a Tudományos Ismeretterjesztő Társulat irodalmi és nyelvi választmányának vezetőségében tevékenykedett; 1977-ben a tiszteletbeli elnökévé választották. 1980-ban bekapcsolódott a „Olvasó Népet” munkabizottságába; 1983-ban pedig a országos elnökségének tagja lett. 1981-ben Z. Szabó Lászlóval együtt ő kezdeményezte a Hazafias Népfront kebelében a beszéd- és magartáskultúra munkabizottság létrehozását, amelyből 1989-ben az Anyanyelvápolók Szövetsége kinőtt, s amelynek Deme László haláláig társelnöki tiszteletét töltötte be.

A budapesti, a pozsonyi és a szegedi egyetem bölcsészkarán általa oktatott tanárjelöltek meghatározó mesterüknek tekintik Deme Lászlót, aki Szegeden – elsősorban a szövegtan területén – tudományos iskolát teremtett. A magyartanárok körében még szélesebb körű ismertségre a szentségi munkából való visszavonulása után tett szert, s az életútnak az utolsó három évtizedében, amelyet nyugállományban is teljes aktivitással dolgozott végig, ő lett a spiritus rectora, vezérlő szelleme a kibontakozó beszédműve-

lő mozgalomnak. A Péchy Blanka által létrehozott Kazinczy-alapítvány nyomán sarjadt kiejtési és nyelvhasználati versenyek, a „Beszélni nehéz!” címmel 1976 tavaszán indított rádióadások nyomán létrejött beszédművelői körök, a Duna Televízió „Nyelvőrző” műsorai, a negyedszázada évről évre sorra kerülő szakkörvezetői továbbképző táborok, valamint a győri, a csongrádi, a balatonboglári országos ifjúsági táborok irányításában mindvégig érvényesült az ő útmutató tudósi szerepvállalása. Nagyrészt Deme professzornak köszönhető, hogy ezt az anyanyelvi mozgalmat 2009-ben a „Magyar Örökség” címmel tüntették ki.

Ő maga is számos díj és kitüntetés birtokosa volt. Már egyetemistaként megjutalmazták a Szinnyei-emlékéremmel (1943), fiatal oktatóként nyerte el a Szily-jutalmat (1947), akadémiai jutalomban kétszer részesült (1953, 1955), többek között az (1964), a Révai-emlékérem (1969), az Ifjúsági Díj (1982), a (1986), a (1987), a Bölöni-jutalom (1988) és a Kazinczy-díj (2011) kitüntetéttje volt. Harminc önálló könyve – köztük a *Nyelvatlaszunk funkciója és további problémái* (1956), a *Helyesírási rendszerünk logikája* (1965), a *Nyelvről felnőtteknek* (1966), *Az általános nyelvészet alapjai* (1969), a *Mondatszerkezeti sajátosságok gyakorisági vizsgálata* (1971), *A beszéd és a nyelv* (1976), a *Közéletiség, beszédmód, nyelvi műveltség* (1978), a *Nyelvi és nyelvhasználati gondjainkról* (1979), illetve *A szöveg természetéről és hangzásáról* (2003) címűek – jelzi érdeklődésének tág határait és mondanivalójának tartalmasságát.

Gazdag életút végére tett pontot a halála, éppen ezért hatása még sokáig érvényesülni fog. Nemesak elgondolkodtató és továbbgondolandó tudományos eredményei helyezik ezt az életművet a maradandó értékek közé, hanem az a szemlélet is, amely e munkásságból továbbsugárzik. Az elmélet és a gyakorlat egymásra utaltságát hangsúlyozta: „*Vallom: az elmélet, ha a dolog természetét tükrözi, nem pedig a szemléletét, a gyakorlatból és a gyakorlatért van. Az pedig csak a praxisban mutatja meg magát. S ami praktikus, az nem föltétlenül prakticista; s aki vissza is néz, nem biztos, hogy maradi. Ellenkezőleg! Ha a dolgot szerkezetében–működésében–fejlődésében nézzük, jobban látunk előre.*” Emberformáló tevékenységnek tekintette a nyelvhasználatunk minőségét javító, az értő és értető megszólást elősegítő anyanyelvi nevelést.

Kazinczy Ferencről szólván írta le Deme professzor: „*egyetlen feladat sem túl nagy, – ha csak a kor nem túl kicsiny hozzá.*” Ő maga megtalálta a felkészültségéből és meggyőződéséből fakadó feladatokat, s ezeket a kor igényeihez igazodva tudta igen eredményesen teljesíteni. Van mit tanulnunk tőle a folytatáshoz!

Kováts Dániel

Balogh Mihály (1944–2011)

A Szülőföldünk Győr-Moson-Sopron Megyei Honismereti Egyesületben az utóbbi néhány évben rendszeresen búcsúztattunk, búcsúszunk. Elment Nagy Imre Vág község igazgató-tanítója, megyénk első önálló falutörténeti gyűjteményének megalapítója, létrehozója; eltávozott Góczán József nyugalmazott tanítóképzős főiskolai tanár, a győrszentiváni „Kincsesház” megálmodója, alapítója és helytörténeti körének lelke s vezetője. S fiatalon kellett búcsúznunk Pájer Imrétől, a Rábaköz és Csorna történetének fāradhatatlan kutatójától, a csornai Hunyadi János Gimnázium igazgatójától. És most elment Balogh Mihály is! 2011. május 14-én szomorúan búcsúztunk a győrsági temetőben barátunktól, a honismereti mozgalom és egyesületünk fāradhatatlan alapító tagjától, Győrság, a környező községek és a megye Miska Bácsijától.

Balogh Mihály 1944. szeptember 12-én látta meg a napvilágot Győrságon. Életét meghatározta a szülőhely, a falu, amit csak rövid időre, iskolaévei elvégzésére hagyott el. Győrött ipari tanuló, majd a Jedlik Ányos Gépipari Technikumot végezte el. Első munkahelye a győri Szerszámgépgyár (1958–1964), majd a Mezőgazdasági Gépgyártó Vállalat volt, 1971-től a Rába Magyar Vagon- és Gépgyárban dolgozott. Fényes pályát hagyott ott 1980-ban a Győri Vagongyárban, amikor a falu küldöttsége hazahívta tanácselnöknek. Nyugdíjazásáig töltötte be a község tanácselnöki, majd polgármesteri tisztét. Felsorolni is hosszú lenne életútja ezen szakaszának állomásait, inkább csak felvillantjuk ténykedéseit.

Kezdeményezte az iskola felújítását, majd a sportöltöző felépítését, a volt pārház tulajdonjogának megszerzését a község részére, óvodai konyha kialakítását, felépíttette az orvosi és védőnői rendelőt. Ez utóbbi munkálatok finanszírozásába bevonta a később itt otthont kapott Pannonhalma és Vidéke Ta-

karékszövetkezetet. A község jónéhány utcáját újjította fel. Szorgalmazta a falu három – katolikus, evangélikus és kálvinista – felekezete közötti párbeszédet az ökömené jegyében. A község neki köszönheti a ma is működő falutévét. A honfoglalás 1100. évfordulójára emlékkeresztet avatott Györság főterén. A fafaragás kedvenc időtöltése volt, kopjafát faragott és állított ugyancsak e helyszínen, majd ajándékozott a mohácsi emlékparknak.

Ez a szoros összetartozás, kötődés inspirálta faluja múltjának megismerésére, és indította el, érlelte meg benne a honismereti mozgalomhoz kötődését, kapcsolódását. Még 1984-ben elvégezte a győri honismereti szakkörvezetői tanfolyamot, s ennek záró dolgozatát Györság község népi gazdálkodása a századfordulótól a felszabadulásig témáról készítette el. A következő évben, társszerzőkkel közösen írta meg Györság község kronológiáját. Rövidesen szakkört alapított falujában, s megkezdték a falu felkutatását. A gyermekek mellett egyre több felnőtt lakost is beszervezett a kutatómunkába. A sírjánál nagyon megindító, felemelő búcsúbeszédet mondó polgármester úr maga is tagja volt gyermekkorában Balogh Mihály szakkörének. A szakkörrel együtt az elsők között volt a Honismereti Szövetség falufényképezési, „A jelenről a jövőnek” című akciójának megvalósításában.

Két alkalommal adott otthont a megyei honismereti-néprajzi magyarországi-csehszlovákiai, majd a szlovákiai magyar-magyar diáktábornak Györságon és a Pozsony melletti Bazin községben, illetve Györság-Királyfiakarcsán.

Elbeszélése szerint csak olvasott a helyi újságban az első Győrött szervezett 1977-es Honismereti Akadémiáról, de az 1985-ös soproni, majd 1997-es győri Akadémiának már falujával együtt tevékeny résztvevője volt. Sokan emlékezünk a '85-ös soproni Akadémia záróünnepélyére, a györsági búcsúvasorára. Az 1997-es győri Akadémia györsági napjára, Miska pincéjére a Kiáltóhegyen, a sokoróaljai jó ízű borára, s a lilahagymás zsiroskenyér-partira. Ezeken a találkozókön mindig sort kerített faluja és a környék honismereti csoportjainak bemutatására is. De nem hiányzott a máshol rendezett akadémiákról sem. 1985 óta talán csak két Akadémián nem láttuk őt fényképezőgéppel, akkor is csak betegsége miatt maradt távol.

Faluvezetőként testvérvárosi kapcsolatot teremtett és ápolt a szlovákiai Királyfiakarcsa és Sók-szelőce községekkel, az erdélyi Székelyszentlélekkel és az olaszországi Sagradoval. Kezdeményezője volt az első világháborús magyar katonasírok felkutatásának, emléküik ápolásának. Isonzóí túrákat szervezett, s vitte a csoportokat a kegyeleti helyekre.

Utolsó nagy vállalkozása a napóleoni Győr-kismegyeri csata 200. évfordulójára rendezett ünnepség szervezése, s az úgynevezett francia kövek felkutatása volt a sokorói dombokon. Utolsó tervünk már csak terv maradt, elkezdni sem tudtuk a tavalyi nagy esőzések miatt. Az elmúlt harminc évet végig fotózta, legyen kicsi vagy nagy, megyei vagy országos rendezvény, megörökítette. Családi házuk pincéjében tárolta a példásan rendezett, pótolhatatlan gyűjteményt. Azt terveztük, hogy egyesületünk megalakulásának évfordulóján kiállításon mutatjuk be a megyéről és az Akadémiákról szóló dokumentumgyűjteményt.

Sajnos a gyűjteményt elmosta az eső, s Mihályt elszólitotta tőlünk a halál.

Jászberényi Ferenccné és Néma Sándor

KÖNYVESPOLC

Selmecbánya városi és bányajogi kódexe

Közgyűjteményeinkben bizonyosan több, az egykori – Trianonban az anyaországtól elszakított – magyar területekről származó, honismereti szempontból érdeklődésre méltán számot tartó, ám jőszerivel csak a kutatók által elérhető, becses tartalmú könyv lapul. Ezek száma 2009-ben eggyel biztosan csökkent, mivel a Montan-Press Kft. *Fuchs Péter* okleveles bányamérnök kiváló fordításában, *dr. Izsó István* – ugyan csak okl. bányamérnök és jogász – szakmai lektorálásával megjelentette Selmecbánya felvidéki város középkori jogkönyvét. Bilingvis kiadásban, az eredeti német mellett a magyar fordítással együtt.

Miként a dr. Böhm József okl. bányamérnök által jegyzett előszövből megtudjuk, „A magyarországi városi jogkönyvek közül a selmecbányai a legrégebb, először a XIII. században öntötték formába IV. Béla városnak adományozott privilégiuma alapján. A jogkönyv eredeti kézírata ugyan megsemmisült, de későbbi lejegyzésének két fennmaradt változata is megtalálható a Magyar Nemzeti Múzeumban.”

A jelen kötet a jogkönyv 1500-as évek elején készült változatát tartalmazza egyrészt eredeti állapotában – többnyire a bal oldalakon közölve a mindenkori oldalt fakszimileként – és ennek német, illetve magyar fordítású szövegét általában a jobb oldalakon. (De nem mindig!) Az eredeti oldalakról készült felvételek *Dabasi András* munkáját dicsérik.

Honismereti szempontból a kötet jelentőségét akkor értékeljük igazán, ha figyelembe vesszük, hogy a középkori jogfejlődésben a hosszú gyakorlat által kikristályosított szokásjog, majd ezen szokásjogot magába foglaló városi jog milyen kiemelkedő (meghatározó) szerepet töltött be.

A jelen jogkönyv két főbb részből áll. Első része a városi magánjog közjogi és büntetőjogi, míg második része a bányajogi szabályozást tartalmazza. A szabályok többsége IV. Béla korából, vagy még ennél is régebbi időkből származik, de e joganyaghoz később esatolt rendelkezéseket is magába foglal. A selmecbányai városi jog jelentőségét emeli az a tény, hogy idővel – Körmöcbányát és Újbányát kivéve – a többi ún. alsó-magyarországi bányaváros közös jogává vált. Később Károly Róbert ezt, Selmecbánya jogát adományozta Gölnicbánya és Szomolnok városoknak is. Miután pedig I. Lajos ezt Breznóbányára is kiterjesztette, immár Felső-Magyarországon is meghatározóvá vált.

Az előszót követően *Szabados Gábor* okl. bányamérnök ad ugyancsak német, s mellette magyar nyelven áttekintést „A városjogokról és Selmecbánya város jogkönyvéről dióhéjban.”

A remekműnek számító könyv megjelenésében fentebb felsorolt közreműködőknek, éppen úgy, mint a kiadást végző MONTAN-PRESS Kft-nek elismerés és kö-

szönet jár, egyrészt hiányt pótló, másrészt egészen magas szintű munkájukért.

(Selmecbánya város középkori jogkönyve. Montan-Press Kft. Bp., 2009. 60 p.)

Polgárdy Géza

Szép szónoklatok mestere

Halbik Gáspár Ciprián tihanyi apát élete és munkássága

A Tihanyi Bencés Apátság minden év november 17-én tartja védőszentjének, Szent Ányosnak az ünnepét. Szent Ányos (358–453) Orleans püspöke volt 388–453-ig. Felmerülhet a kérdés: miért lett a Tihanyi Apátság védőszentje egy francia püspök? Erre régmúlt történelmi adatok és családi kapcsolatok adnak magyarázatot. A kijeji fejedelem, Böles Jaroszlav Anna nevű lányát I. Henrik francia király vette feleségül. Másik lánya, Anasztázia pedig a Tihanyi Apátságot 1055-ben alapító I. András magyar király felesége lett. E kapcsolat alapján választott a csodás tettei alapján szentté avatott Ányos püspök Tihanyi védőszentjévé.

Az apátság ezen a főünnepen nemcsak jeles egyházi és világi vendégeket fogad, hanem könyvkiadással is emlékezik. 2010. november 17-re a 170 éve született tihanyi apát, Halbik Ciprián életét és munkásságát bemutató könyvet jelentettek meg. Az életrajzi kötet szerzője *Tóth Dezső* nyugdíjas könyvtáros, Bél Mátyás-díjas helytörténeti kutató. 2008-ban, nyolcvanéves korában adta ki saját életrajzát és műveinek bibliográfiáját, most pedig a tihanyi apát életrajzát publikálta. *Tóth Dezső* aktív könyvtárosként a közkönyvtári, majd a szakkönyvtári szolgálat (és az ehhez kapcsolódó publikálás), majd nyugdíjasként hosszú évekig a helytörténeti kutatás elkötelezettje volt. Ennek eredményeként több mint tíz kötetet (és számtalan periodikus kiadványokban megjelent cikket, tanulmányt) jelentetett meg. Helytörténeti kutatásainak tárgya csaknem kivétel nélkül a szülőfaluja, a Pápa melletti kis község, Dáka. Kutatásai közben bukkant Halbik Gáspár, a későbbi tihanyi apát nevére, akinek mindössze annyi kötődése volt a faluhoz, hogy ott született. Ezen a szálon indult el *Tóth Dezső*, hogy hosszú évek munkájával felderítse Halbik életrajzi adatait, munkásságát, és rekonstruálja a falu nevezetes személyiségének életrajzát.

A Halbik Gáspár Cipriánról szóló első publikáció 1997-ben jelent meg.¹ Ezt követte 2004-ben egy rövidebb megemlékezés,² 2005-ben pedig közreadott egy terjedelmesebb tanulmányt a tihanyi apát pedagógiai

¹ *Tóth Dezső*: Halbik Ciprián pedagógiai munkássága. In: Megyei Pedagógiai Körtép 1997/6. 32–36.

² *Tóth Dezső*: Halbik Ciprián tihanyi apát emlékezete. In: Füredi História 2004/2. 6–9.

munkásságáról.³ Így az első közlemény után tizenhárom évvel teljesedett ki az az anyag, amely most könyv formában megjelenhetett.

Halbik Gáspár 1840-ben született Dákán. Szüleiéről és családjáról nem maradtak fenn adatok. Apja valószínűleg iparosember lehetett. Az elemi iskola elvégzése után a pápai bencés gimnáziumba írták be a szülei. Az 1855/56. tanévtől a győri bencés gimnázium tanulója volt, ahol elsőrendű bizonyítványokat szerzett az itt töltött két év alatt. Tanulmányait Pannónhalmán folytatta és fejezte be: teológiai és jogi vizsgát tett. Majd ugyanitt áldozópappá szentelték. Tanulmányaival egyidejűleg irodalmi tevékenységet folytatott. 1860-tól jelentek meg szépirodalmi fordításai, átdolgozásai (főleg az ifjúság számára), életrajzi könyvismertetései, vallási, egyháztörténeti, könyvtári, pedagógiai témájú közleményei, beszédei.

Az 1865/66. tanévtől a győri bencés gimnáziumban tanított tizenkét évig. Tanári munkájának elismeréseként kinevezték a komáromi bencés gimnázium igazgatójává, amely tisztséget két évig töltötte be. Ezután 1879-ben Pannónhalmára helyezték át, ahol főkönyvtárosi feladattal bízták meg. Emellett a levéltár vezetését és a bencés rend történetének írását is végezte. Ő vezette be az akkor kb. százezres kötetes számú pannónhalmi könyvtár katalógizálásában a müncheni rendszert. A szakrendszerű katalógus elkészítésének hatalmas munkáját egyetlen könyvtári írrok segítségével végezte el. 1891-92-ben a főmónostor perjeli tisztségére választották meg. 1894-től pedig tihanyi apátként folytatta tevékenységét: a tihanyi apátság épületegyüttesének korszerűsítését, a község fejlesztését, a balatonfüredi fürdőtelep átalakítását stb.

A szerző sok-sok könyvtári és levéltári kutatás alapján követte végig az apát élettörténetét, méltatva tanári, könyvtárosi, apáti tevékenységét. Mindezek közül leg részletesebben Halbik pedagógiai munkásságát ismerhetjük meg, amelynek alapelveit forrásközléssel illusztrálta a kötet szerzője.

1902. szeptember 28-án avatták fel a tihanyi iskolát. Az ünnepségen Halbik apát úr által elmondott beszéd sajtó kézírásában fennmaradt. Ezt teljes terjedelmében közzétette Tóth Dezső azzal a szándékkal, hogy alaposan megismerhessük az apát pedagógiai elveit, aki meggyőződéssel vallotta, hogy az iskola tanító és nevelő intézet, nevelés pedig vallás nélkül nem lehetséges. A jó iskolának első és főtárgya a vallás. Az oktatás és nevelés folyamatában a tanítóknak, a „tisztelretreméltó apostoli munkásoknak” fontos szerepük van, ám a családnak és az iskolának karöltve együtt kell működniük e nemes tevékenységben. A gyermekek pedig erkölcsös, szorgalmas és tisztellettudó diákként (múltányolva szülei és tanítójuk fáradozásait) szorgos és aktív befogadói legyenek e folyamatnak, mert „*az ifjú nemzedék az iskolában szívja magába azokat az elveket, melyek az elmét felderítik, a szívet nemesítik*”.

Az apát úrra emlékező kötetet végigolvasva úgy gondoljuk, hogy hosszú élete során (1927-ben, 87 éves korában hunyt el Balatonfüreden és Tihanyban temették el) sikerült életelveinek és nemes cselekedeteinek teljes har-

móniáját megteremtenie. Egyetérthetünk Barkó Ágoston, a kötet szerkesztőjének szavaival: „Sikeres, Isten és haza buzgó szolgálatában eltöltött élete legyen példa a kései utódoknak – diákjainknak és minden magyar embernek.”

Kolozs Barnabásné

F. BODÓ IMRE – BARKÓCZI ERNŐ: Attala község krónikája

Bodó Imre a Somogy-Tolna megyei honismeret sokoldalú helytörténész kutatója. Agrárvégzettségéből adódóan kiválóan ismeri a falvak életét, és gazdag tapasztalatával képes magas szintű társadalmi, művelődéstörténeti összefüggésekre rámutatni. Fekete Istvánról megjelent könyvei, írásai s az író munkásságát bemutató műzema nemcsak itthon, de a nagyvilágban is ismertek. F. Bodó Imre munkáiból a szülőföld iránti bölcs rajongás, a gyökerek megtartó erejébe vetett hit munkál.

Attala közigazgatásilag Somogy megye igali, majd kaposvári járásához tartozott 1975-ig. Ezt követően több szomszédos településsel együtt Tolna megyéhez csatolták. Már az 1914-es feljegyzések szerint rendelkezett postával, távíróval, plébániával, gőzmalommal. A falu első írásos említése 1138-ból származik, ekkor a település a dömösi prépost birtoka volt, és Atila néven említik. Az 1332–37. évi pápai tizedjegyzék szerint egyházas hely volt, 1450-ben Felsewathala alakban szerepel, és Zichi Benedek tulajdonában volt. A török hódoltság alatt rációk szállták meg, ekkor a település két részre szakadt: Rác-Atalára és Magyar-Atalára. 1661-ben mindkét rész Gorup Ferenc győri nagyrépost, fehérvári örkanonok tulajdona volt. 1695-ben Lipót király Matusek András címzetes püspöknek, győri örkanonoknak adta Attalát. Az általa alapított település helye már megegyezett a jelenlegivel, amelyben 1715-ben hat háztartást írtak össze. Ekkor már a székesfehérvári custodiatus birtoka volt a terület. 1726-ban ismét új gazdája van: gróf Nádasdy László, csanádi püspök. Az ő nevéhez fűződik a falu első templomának és plébániájának építése 1716-ban. 1733-ban azonban ismét a székesfehérvári custodiatusé. 1807-ben a király a kegyes tanítórendnek adományozta, melynek hatására a község fejlődése felgyorsult.

Az elmúlt év karácsonyára jelent meg a kötet, amelyet F. Bodó Imre a helyi Barkóczi Ernővel, egykori munkatársával állított össze. A kiadványhoz Gelencsér István polgármester írt előszót. Az önkormányzat által felkért szerzőpáros ebben a könyvben a falu történetét dolgozza fel az alapítástól napjainkig.

A 180 oldalas, dokumentumokban gazdag kiadvány kicsit a mezőgazdaság szempontjából elemzi Attala történetét, hiszen ezen a tájon ősidők óta nagy szerepe volt a földművelésnek. S mivel a római korban élénk kereskedelmi utak és egy castrum volt a közelében, így határában ebből az időből számtalan lelet került elő. A szerzők kitérnek erre is, de helyet kapnak a kötetben Árpád-kori vagy török időkbeli is momentumok. Nagyobb lélegzetű a Mária Terézia-féle úrbérrendezés attalái hatása, s általában az agrárium helyzete különböző korokban. Persze az 1848-as események és a Rákóczi-szabad-

³ Tóth Dezső: Halbik Ciprián tihanyi apát pedagógiai munkássága. In: Neveléstörténet 2005/3–4. 185–198.

ságharc Attala környékén lezajlott eseményeit sem kerülték el a szerzők. A falu plébániájának története is a kötetbe került, mint a nagy hírverést kiváltó bűnügyek, a környező puszták élete, s a tévesztés – érthető okokból részletesen, sok dokumentummal kapott helyet a falutörténetben.

Ami igazán megtartja a kötetet, az a benne közölt értékes és érdekes néprajzi dolgozat. Ezt a fejezetet Bánfai Ferenc és felesége, Bánfai Ferencné írták. Mint ahogy máshol, egymáshoz közeli településeken, Attala és Gölle közt akadt rivalizálás. Hogyan ment a göllei booskor Attala felé? E kérdésre bizony gyakran rántottak bicskát a göllei legények. Fekete István is meglelti ezt a Ballagó idő című visszaemlékezésében. Barkóczy Ernő annak járt utána, hogy milyen magyarázatai énekek az emlékezetben ennek a történetnek, amin a mai napig mosolyognak a környéken. A település földrajzi neveit is összegyűjtötték a szerzők, és nem feledkeztek meg a falu egészségügyét és oktatástörténetét sem felvázolni. A kötet végén még azt is megtudhatjuk, hogy 1881-től ki volt a jegyző, a bíró, a tanácselnök vagy a polgármester Attalán.

Matyikó Sebestyén József

Vaszar község története

Az utóbbi két évtizedben jelentős mértékben gyarapodott Veszprém megye helytörténeti könyveszeti anyaga. Ami különösen értékessé teszi e műveket, egyrészt az, hogy többségük hivatásos kutatók munkái, másrészt pedig alkalmazzák mindazokat a kutatásmódszereket és szövegalgatósi eljárásokat, amelyek az utóbbi évtizedekben jelentek meg a történettudományban. Így például a holisztikus látásmódot, a források új értelmezését, a narratív betéteket, az abdukciós és recepciókutatási módszereket, s érvényesítik a team-munka előnyeit is: az egyes fejezeteket (koronként és témánként) autentikus szakregészek, szaktörténészek, természetkutatók írják.

A Veszprém megye északi részén (Pápa történelmi és földrajzi árnyékában) fekvő község gazdag írott forrásanyaggal és tárgyi emlékekkel rendelkezik. Számos kutató, régész terepe volt már korábban is e táj: Beke Ödön, Ilon Gábor, Mezei Zsolt, Exner István, Hamar Imre, Horváth Attila, H. Szabó Lajos és mások végeztek kutatásokat, a helyi iskola egykori igazgatója, Exner István (1927–2000) pedig gazdag tárgygyűjteményt hozott létre.

A kötet tizennégy fejezetének jelentős részét Hudi József, a többi a tudományterületükön jelentős szakmai teljesítménnyel rendelkező szerzők készítették. A hétszáz oldal meghaladó kötet bevezető tanulmányában a község eddigi leíróiról, kutatóiról, jelesebb történeti személyiségeiről olvashatunk, majd a helynevekben tükröződő falutörténet számos különlegességével ismerkedhetnek meg a kötetet lapozgatók. (A közel háromszáz helyi név nemcsak a lokális földrajzi tér, az objektumok megnevezésére utal, hanem arra is, hogy ezek hogyan tükrözik a koronként változó tájhasznosítást, amelyek mindig magukban hordozzák az éppen aktuális vagy történetileg hagyománnyá vált paraszti gazdálkodás emlékeit.)

A település természeti képe című fejezet *Sonnevend Imre* munkája, aki nagy adatgazdagsággal jeleníti meg az élő és az élettelen környezetet, amelyek a korábbi ko-

rokban alapvetően meghatározták a gazdálkodás formáit, lehetőségeit és haszonvételeit. A középkorig tartó múltat *Ilon Gábor*, a középkort *Köblös József* tollából olvashatjuk, amelyeknek a szövegét számos ábra, táblázat és kitűnő jegyzetapparátus segít értelmezni. (Külön érdekesség a településnév etimológiai vizsgálata.) Vaszar évszázadokon át egyházi, főképpen a győri püspökség birtoka/birtokrésze volt. Ez különleges társadalmi viszonyokat eredményezett, amelyek hatása számos vonatkozásban egészen a XX. század elejéig nyomon követhető. A szerzők különös figyelmet fordítottak az életmódváltozások megjelenítésére, mint amelyek által tudott módosulni a helyi társadalom rétegződése, illetve a helyi társadalmi változások hogyan hatottak az életmódra, ennek lassúbb vagy gyors átalakulására.

A további évszázadok történéseit (több fejezetben) *Hudi József* írta meg. (Ebben külön epizód a török kor, amely e térséget a pápai végvár közelsége miatt érzékenyen érintette: a környező falvak élelemforrásai mindkét hadviselő fél számára fontosak voltak.) Különösen erőteljesen feldolgozott a polgári kor, valamint az utóbbi hat évtized, mint amelyek olyan sorsfordító időszakok voltak, hogy Vaszar ma is magán viseli e két korszak gazdaság- és művelődéstörténeti, (s részben) politikai múltjának számos vonását. (Viszonyát a térség településeihez, a faluközösség múltba nyúló identitását, neves személyiségei szellemi örökségét stb.)

Kitűnő néprajzi összefoglalót írt *S. Lackovits Emőke*, aki a falu társadalmi termelési hagyományait, hitéleti gyakorlatát, a település-, ház- és lakáskultúra változásait, s a személyközi kapcsolatokat tárta fel.

A kötet szerkesztők jelentős mennyiségű dokumentumot közölnek az Okmánytárban, s az Apparátus-részben sorolják fel az adatközlőket, a levéltári forrásokat, a felhasznált (igen széles merítésű) szakirodalmat, s csatoltak egy életrajzi kislexikont is.

A forráskutatásban elvülhetetlen érdemei vannak a vaszari levéltári anyag nagy részét őrző pápai levéltár vezetőjének, *Somfai Balázsnak*, aki számos más falumonográfiahoz is kitűnő áttekintő térképeket tervezett.

A kötet meglétének erénye az is, amelyet az Előszót író polgármester, *Varga Péter* fogalmazott meg: „A helyszíni kutatást községünk lakói szívvel-lélekkel támogatják, amiért minden közreműködőnek köszönettel tartozom. Külön is köszönöm azon személyek, szervezetek, cégek támogatását, hogy lehetővé tették a kötet közzétételét.”

(Hudi József – Mezei Zsolt szerk.: Vaszar község története. Vaszar Község Önkormányzata, 2010. 720 p.)

Tölgyesi József

VÁGVÖLGYI ZOLTÁN (SZERK.):

Szentesi antológia – Válogatás

Szentes szépirodalmi múltjának kincseiből

Ma már csak kevesen tudják, hogy Szentes irodalmi élete a XIX. század második felétől igen élénk volt. A színház mellett népszerűek voltak az irodalmi estek, felolvasások. A helybeli szépirok többsége nem jutott el a saját kötet megjelenítéséig, hanem beérték azzal, hogy írásaikat a szentesi újságok időnként leközlötték. Persze az írásművek között bőven voltak suta próbálkozások,

de időnként akadtak igazi remekművek is. A korabeli sajtóban megjelent elbeszélések, tárcák, versek, azóta a távoli múlt homályába veszttek. Némely szerző országos hírnévre tett szert, s korában nagy népszerűségnek örvendett. Nekik önálló verses- és novellásköteteik is megjelentek, de ezek ugyancsak régen feledésbe merültek, s beszerzésük szinte lehetetlen.

Vágvölgyi Zoltán könyvtárosnak az a remek ötlete támadt, hogy összeállít egy szépirodalmi antológiát a rég elfeledett művekből, ezáltal feltámasztva azok szerzőinek emlékét. Ehhez hasonló munka eddig még nem készült Szentesen, ezért bátran kijelenthető, hogy hiánypótló helytörténeti kiadványról van szó.

A kötet szerkesztő igen körültekintő munkát végzett úgy a szerzők, mint az alkotások kiválasztása terén: az egykori újságokból, prózái és verseskötetektől kigyűjtött művek sokszínű, változatos képet mutatnak. Az antológia 29 szerzőtől 104 szépirodalmi alkotást tartalmaz; a szerzők születési időpontjuk szerint követik egymást. A közlésre került művek végén meg tudhatjuk azok keletkezési dátumát.

Vágvölgyi Zoltán igényességére utal, hogy nem érte be a régi újságokból és szépirodalmi kötetekből kiválogatott művek szimpla közlésével, noha már ez is az újdonság erejével hatott volna. Ehelyett szorgalmas kutatómunkával közzétette valamennyi szerző életútját és munkásságát; továbbá közli a kötetben szereplő műkedvelő írók, költők arcképét és sajátkezü aláírását. Vagyis komplett képet, gazdag lexikális ismereteket kaphatunk a könyv minden szereplőjéről. A tudományosságnak is eleget tesz, amennyiben a szükséges helyeken szövegyarazatokat közöl; a kötet végén pedig hivatkozásijegyzéket és rövidítésjegyzéket helyezett el.

Tallózzunk egy kicsit a szerzők között. Az első közlő 1843-ban, az utolsó 1912-ben született. Foglalkozás szerint rendkívül változatos képet láthatunk: vannak közöttük tanítók, gimnáziumi és egyetemi tanárok, lapszerkesztők, újságírók, lelkészek, ügyvédek, háztartásban dolgozók, városi tisztviselők, de még rendőrségi fogalmazó is. A sort *Petrovics Soma* (1843–1926) evangélikus lelkész-esperes nyitja, aki a szomszédos Szarvasról került át Szentesre 1883-ban. A több mint négy évtizedig tartó itteni szolgálata a szentesi evangélikus egyház fénycorának tekinthető. Vallási tárgyú írásai mellett szép versei jelentek meg a Szentesi Lapban. A kötetben találkozhatunk *Sima Ferenc* (1853–1904) egykori néptanító és lapszerkesztő nevével, akit eddig elsősorban politikai működéséről ismerhetünk. Tudjuk, hogy ő volt a helyi és a vármegyei 48-as függetlenségi ellenzék vezére, több cikluson át országyűlési képviselő. Korában híres volt párbajairól, 3–4 órás parlamenti beszédeiről. 1897-ben könyvet is írt *Az obstrukció, mint parlamenti fegyver* címen. Csak kevesen tudják, hogy számos regényt írt, amelyeket saját újságjában tett közzé hosszú sorozatokban. Ezek mellett ragyogó tárcacikkeket és verseket is publikált, amelyek közül néhányal megismerkedhetünk az antológiából. A könyv külön érdekessége, hogy helyet kapott benne a Sima család több tagja is. Így *Sima Ferenc* gyermekei: *László és Juliska*, valamint unokája, *iff. Sima Ferenc*. *Sima Lászlóról* (1884–1952) tudhatjuk, hogy a lapszerkesztés mellett regényeket és elbeszéléseket is írt, s ő készítette el Szentes város történetének első

kötetét, amely 1914-ben jelent meg. *Húga, Sima Juliska* (1888–1911) még csak 10 éves múlt, amikor megjelentek első versei apja lapjában. Később megrázó tudósításokat küldött Amerikából, ahol a papa emigrációs éveit töltötte. A kiváló írói vénával megáldott leányzó 23 éves korában tragikus hirtelenséggel elhunyt. Az unoka, *iff. Sima Ferenc* 1912-ben született, s nagy elődeit követve, ő is író és lapszerkesztő lett, akinek több hangulatos versét tartalmazza a kötet.

A korukban országos hírnévre jutott szentesi születési szerzők között említhetjük a fiatalon elhunyt *Csáktornyai (Filó) Lajost* (1858–1896), aki eredetileg jogi végzettségű volt, de több sikeres verses- és novelláskötetet hagyott hátra, akárcsak *Farkas Antal* (1875–1940) egykori néptanító, a Szegedi Napló és a Népszava jeles munkatársa. Kevesen tudják, hogy szépirói munkásságot is folytatott a szentesi születésű *dr. Négvesy László* (1861–1933) irodalomtörténész, egyetemi tanár, valamint *Márkus László* (1881–1948) színikritikus, drámaíró, színházi rendező, az Operaház igazgatója. Az antológiából nem maradhatott ki a városszerte ismert „széplelek”, Szentes „csodabogara”, *Gulyás Pap Etelka* (1876–1947), aki ha ödvivatú ruhájában végigment a főtúcán, legalább egy emberöltővel visszaforgatta az idő kerekét. A családi tragédiák sokaságán átesett asszony a jótékonyra szentelte életét, s különösen sokat tett az elcseszett, valamint a tüdőbetegek megmentéséért. Erről szólnak költeményei is. Külön szint képviselnek *Böszörményi Jenő* (1882–1955) református lelkész, Móricz Zsigmond barátjának elbeszélései, amelyek az 1920-as, 1930-as években négy önálló kötetben jelentek meg.

Az antológiában szerepel még több helyben jól ismert név, így *Derzsi Kovács Jenő*, *dr. Vajda Antal*, *Balogh Szabó Sándor*, *dr. Palasovszky Béla*, *Kun Sándor*, *Beszédes István*... és még folytathatnánk a sort. Összegzőként elmondható, hogy rendkívül tartalmas, olvasmányos, jó felépítésű, szakszerűen összeállított munkáról van szó, amelyért elismerés és dicséret jár a kötet szerkesztőnek, *Vágvölgyi Zoltánnak*. Köszönet jár az antológiát gondozó, kiadó Szentes Városi Könyvtárnak is, amiért az ünnepek előtt egy remekművel lepte meg a város lakóit.

(Szentes Városi Könyvtár Kht. Szentes, 2010. 246 p.)

Labádi Lajos

Tatabánya lakótelepei és utcanevei

A modern értelemben felfogott, tudományos igényű helynévkutatás mintegy százötven esztendő múltja tekinthet vissza Magyarországon. *Pesty Frigyesé* az érdem, aki az 1860-as években kezdte meg az akkori magyarországi helységek névanyagának szisztematikus összegyűjtését, és lefektette a helynévkutatás tudományos módszerének elveit, hiszen a történeti és nyelvészeti alapokat nélkülöző naiv, népi eredeztetés és értelmezés szinte egyidős magukkal a földrajzi nevekkal – gondoljunk csak a középkori krónika- és gestaírókra, például Anonymusra. Monumentális, 68 kéziratos kötetes anyaggyűjtése részben még ma is kiadatlan. A huszadik században azután *Mályusz Elemér* és a nevéhez kapcsolo-

lódó történettudományi irányzat, a népiségtörténet sürgette a különböző típusú helynevek gyűjtését és rendszerezését, mint ami szükséges és nélkülözhetetlen előfeltétele a valóban tudományos igényű és színvonalú helytörténetnek. Mályusz 1931-ben publikált programadó tanulmányában (*A népiség története*. In: A magyar történetírás új útjai. Szerk. Hóman Bálint. Magyar Szemle Társaság. Bp., 1931. 237–268. p.) elsősorban a levéltárakat vélte alkalmasnak ezen országos program összehangolására. A könyvtáraknak nem szánt szerepet ebben a nagy munkában; ennek alapvető oka feltehetően az volt, hogy a két világháború közötti évtizedekben az akkori könyvtárúgy és könyvtári rendszer még nem volt felkészülve ezekre a feladatokra. Nyilvánvalóan egyébként sem lehet ex cathedra kijelenteni, hogy ez vagy az a közgyűjtemény legyen gazdája az anyaggyűjtésnek és közreadásnak.

Hogy a két intézmény, a könyvtár és a levéltár együttműködése milyen gyümölcsöző lehet, bizonyítja a közelmúltban megjelent *Tatabánya lakótelepei és utcanevei* című kötet. Szerzője *Tapolcainé Sáray Szabó Éva* könyvtáros, számos Komárom-Esztergom megyei vonatkozású helytörténeti könyv, tanulmány, bibliográfia szerzője, aki 1993-tól Tatabányán a *Városi Levéltár* munkatársa, amely intézmény a kiadvány megjelentetését vállalta. Adott volt tehát a helytörténetész könyvtáros és a primer forrásanyagot őrző gyűjtemény együttműködése, és ennek eredménye a minden szempontból figyelemre méltó összeállítás.

Települések utcanevei elvileg történetileg szervesen alakulnak ki és értelemszerűen magukon viselik koruk társadalmi értékrendjét, amely jó esetben vállalja a múltat a maga teljességében. Szerencsésebb történetű országokban – bár van ilyen ország egyáltalán? – a politikai változások nem dőlnek fel annyira a társadalmi konszenzusra, mint a különféle diktatúrákat átélte Kelet- és Közép-Európában, így hosszú századok óta változatlanok az utcanevek és örzik a település múltjának ezen szegmensét. Nálunk sajnos az utcák, intézmények elnevezése állandósult viták tárgya; épp most olvastam a *Helyi Téma* című újságban, hogy szűkebb lakóhelyem, a VIII. kerület Önkormányzatát megkereste a lakók egy csoportja, miszerint az *Ópacsirta* utca nevét változtassák *gróf Bánffy Miklós* utcára. Minden tisztelem és nagyrabecsülésem a kiváló erdélyi íróé, de remélhetően nem változtatják meg újra az utca elnevezését, ugyanis 1804-ben kapta ezt a nevet, de volt már 1874 és 1946 között *Eszterházy* utca, 1968-ig *Puskán* volt a névadója, majd akkortól 1991-ig a könyvtáros *Dienes László* nevét viselte.

Tatabánya sajátos múltú település, a mai megyeszékhely négy faluból (Bánhida, Alsógalla, Felsőgalla, Tatabánya) egyesítéséből jött létre 1947-ben és az új város – 1950 óta immár megyeszékhely is – névadója a legfiatalabb, jogilag mindössze 1902 óta létező egykori bányászkolónia, Tatabánya lett. A tanácsrendszer kialakulásakor négy megyeszékhelyet fosztottak meg alapvetően politikai okokból rangjától, és így lett Nógrádban Balassagyarmat helyett Salgótarján, Békésben Gyula mellőzésével Békéscsaba, Csongrádban Szeged lefokozásával Hódmezővásárhely (bár *Tömörkény*, *Móra* és *Juhász Gyula* városa még a szocializmus alatt visszazsuzerezte korábbi rangját) és Komárom megyében a klerikálisnak

tartott Esztergom helyett Tatabánya megyeszékhely úgy, hogy az „Esztergom” alak még a megye nevéből is eltűnt. Mindez azt jelenti, hogy a mai Komárom-Esztergom megye székhelye korántsem büszkélkedhet olyan nagy múlttal és városias településszerkezettel, mint a többi megyei jogú város, és ez utcaneveiben is érzékelhető. Alapos változtatásokra került sor 1947-ben, részben azért, mert a négy korábban önálló településen természetesen sok azonos nevű közterület volt.

Mіндеzen hátrányok ellenére többé-kevésbé Tatabányán is érvényesülnek az utcanevekben általában megfigyelhető sajátosságok. Vagyis – mint Tapolcainé a kötet bevezetőjében ismerteti – a városban található utcák között akad irányjelölő földrajzi név – ez a típus egyike a klasszikus elnevezéseknek –, vannak a közterület tulajdonosságát kifejező elnevezések, megfigyelhetünk a fekvésére utalót, egyesek a különféle mesterségekről, szakmákról lettek elnevezve, mások pedig az ott álló egykori vagy mai jellegzetes épületek, intézmények emlékeit örözik. De elvont fogalmak épp úgy lehetnek névadók, mint történelmi események, a jellegzetes növény- vagy állatvilág, netán anyagok vagy személyek. A történelmi változást az utcanevekben leginkább az elvont fogalmakról, történelmi eseményekről vagy személyekről elnevezettek esetében lehet megfigyelni.

Tapolcainé munkája kitünően szemlélteti mindezt. A kötet bevezető részében rövid áttekintést olvashatunk a mai Tatabánya kialakulásáról, az egyes meghatározó telepek létesítéséről, majd a 31. oldalon kezdődik a tényleges adattár, az „*Utcanevék katasztere*” című rész. A szerző a vonatkozó szakirodalom nyomán, mondhatnók a klasszikus, letisztult megoldásokat figyelembe véve alakította ki az adattár szócikkeinek szerkezetét. A betűrendes részben a város valamennyi egykori és mai utcaneve megtalálható. Az egyes szócikkek élén a **felt** betűvel szedett utcanev olvasható, majd megtaláljuk az első említés adatát, a következő sorban pedig az utca korábbi, illetve későbbi elnevezését. Ezt követi a névmagyarázat, utána a források felsorolása található. Tapolcainé a következő sorban azoknak a térképeknek évszámát adja meg, amelyeken megtalálható a közterület. Ezután a városrész közlését olvashatjuk, majd elhelyezkedéséről kapunk információt, megjelölve, melyik utcával van párhuzamos, melyikről nyílik. „Ld. még” utaló vezet el a használt a kapcsolódó szócikkhez, végül az egyéb pontban különféle tudnivalók kaptak helyet.

A logikus, jól áttekinthető szerkezet konkrét tartalommal való kitöltése nem volt könnyű feladat, tekintettel arra, hogy a második világháborúban elpusztultak a közterületek elnevezéséről döntő közgyűlések jegyzőkönyvei, így olykor nem lehetett pontosan megállapítani az adott út, utca stb. elnevezésének pontos dátumát. Ezért a szerző a legkülönbözőbb kiegészítő forrásokat is felhasználta az anyaggyűjtéshez és az adatok pontosításához (térképek, újságcikkek, kéziratok és nyomtatott monográfiák, iskolai anyakönyvek, sőt még a telefonkönyvek adatait is hasznosította).

Szemezgetve Tatabánya egykori és mai utcaneveiben, egy meglepő sajátossággal találkoztam. A mai megyeszékhely az 1950-es évek erős iparosításának, a bányászatnak köszönhető tényleges várososa válását, bizonyos értelemben „szocialista város” volt, ha nem is olyan

tiszta formában, mint Komló, Ózd vagy Dunaújváros. Ezért nem kis meglepetéssel tapasztaltam, hogy a városban nem neveztek el közterületet Marxról, Engelsről, Leninről, Sztálinról, Rákosiról. A kötelező munkásmozgalmi tiszteletkört elsősorban a helyi párttradíciók ápolásával tudták le a város akkori vezetői. Kétségtelenül érdekes történeti téma lenne kideríteni, hogy volt-e „felülről” valamilyen nyomás, amit sikerült valahogyan kivédeni, vagy teljes egészében helyi ügynek tekintődött a közterületek elnevezésének kérdése a szocializmus évtizedei alatt.

Viszonylag kevés utat, utcát, teret stb. neveztek el a bányászathoz kapcsolódó szakszavakról, ugyanakkor Tatabányán is kialakult az ún. névbokrok rendszere, vagyis az a jelenség, hogy egy-egy kisebb negyed közterületeit azonos fogalmi hálóbba sorolható entitásokról nevezik el (nővények, honfoglalás, 1848/1849 stb.).

A kötet előszavát a kiadó intézmény igazgatója, Ravasz Éva írta és ő volt a kiadvány-szerkesztője is. A szerkesztéssel kapcsolatban mindenképpen érdemes megjegyezni, hogy nem található térképmelléklet. Az irodalomjegyzékben szerepel a térképek jegyzéke is, ezek közül legalább az 1927-es helyszínrajzot és egy újabbat mindenképpen jó lett volna közölni, hiszen a szócikkekben ugyan megtalálható az adott utca elhelyezkedésének meghatározása, de ez nem pótolhatja a vizuális megjelenítést. Főleg azon a használatok számára könnyítette volna meg ez a kutatást, akik csak kevésbé ismerik a várost, és szükségszerűen bizonytalan fogalmak vannak a mai Tatabányát alkotó négy egykori falu elhelyezkedéséről.

A Tatabánya lakótelepei és utcaenevei fontos helyörténeti munka nemcsak Komárom-Esztergom megye településeinek könyvtáraiban, hanem hasznos módszertani segítséget is jelenthet mindazon helyörténészeknek, akik saját városuk, falujuk utcaeneveinek összegyűjtésére vállalkoznak.

(*Tapolcainé Sáray Szabó Éva*: Tatabánya lakótelepei és utcaenevei. Tatabányai Levéltári Füzetek 12. Tatabánya Megyei Jogú Város Levéltára. Tatabánya, 2010. 210 p.)

Pogány György

Tengerentúli könyv reneszánsz

A magyar irodalomtörténet legszebb lapjaira kívánczoló hír érkezett a tengerentúlról: az Egyesült Államok könyvpiacán jelenleg négy kiadó kínálatában szerepelnek a gyóni születésű világjáró misszionárius, gróf Vay Péter (1864–1948) művei. Összesen nem kevesebb, mint kilenc kötetből válogathatnak az olvasók. Ilyen kitüntetett érdeklődés – az irodalmi Nobel-díjas Kertész Imre kivételével – ritkán ér magyar szerzőt ezen a földrészén. A kiadók közös jellemzője, hogy a kultúrtörténeti értéket képviselő antikvár kötetek újbóli (reprint) kiadása meghatározó eleme üzletpolitikájuknak. A sort 2009-ben a Whitefish (Montana állam) székhelyű Kessinger Publishing LCC nyitotta, melyet még ugyanebben az évben a New York-i Cornell University Library folytatott. Néhány hónap múlva, de már 2010-ben a Nabu Press (Charleston, Dél-Karolina), majd a General Books LLC

(Memphis, Tennessee) bővítette tovább a kínálatot. A világháló korszakában minderről olvasóink is könnyen meggyőződhetnek, hiszen a művek számos internetes könyvforgalmazással foglalkozó amerikai cég terméklistáján megtalálhatóak. A piacvezető multinacionális Amazon.com honlapján például mind a négy kiadó kiadványa szerepel, puhakötésben a kötetenkénti árcentrum mintegy 30 dollár, míg kemény kötésben 40 dollár feletti a jellemző ár, de 328 dollárért különleges, gyűjtői igényeknek megfelelő formátum is vásárolható.

A kiadók szerkesztőinek figyelmét tulajdonképpen gróf Vay Péter két, több mint száz éves munkája érdemelte ki. A „*Kelet császárai és császárságai*” már 1906-ban is komoly nemzetközi érdeklődést váltott ki, másfél éven belül három világnyelven: angolul, németül és franciául is az olvasók kezébe kerülhetett. A mostani reprint kiadások az „*Empires and Emperors of Russia, China, Korea and Japan*” címmel még 1906-ban megjelent angol nyelvű változaton alapulnak. Annak idején John Murray Londonban, míg az E. P. Dutton and Company New Yorkban adta ki. A másik mű 1910-ben Budapesten, a Szent István Társulat kiadásában jelent meg „*Amerikai naplókivonatok, útjegyzetek, levélredek*” címmel. A kötet érdekessége, hogy ezúttal angol és német kiadásban két évvel korábban, 1908-ban került a könyvpiacra. Az angol nyelvű kiadó ismét a londoni John Murray, aki „*The inner life of the United States*” címmel 450 oldal terjedelemben jelentette meg a kiadványt. Berlinben ugyanakkor 318 oldalon Gebrüder Paetel „*Nach Amerika in einem Auswandererschiffe: Das innere Leben der Vereinigten Staaten*” címmel jegyzi kiadóként a kötetet. A Távol-Kelet szakértőként számon tartott gróf Vay Péter méltatlanul kevésbé ismert művei közé tartozik, még az antikvár könyvek piacán is alig-alig bukkan fel belőle egy-egy példány. Az amerikai kiadók a John Murray-féle angol nyelvű kiadással jelentek meg újjól, de a Nabu Press jóvoltából a német nyelvű változat is megvásárolható.

A Vay köteteket természetesen hiába keressük a best-seller listákon, hiszen a kiadók eleve nem tömeg, hanem értelmiségi réteg igényeket céloztak meg. Az amerikai öntudatot erodáló többsikű válság tette időszerűvé a két kötet mondanivalóját: a gazdaság visszaesésén, a megélhetés nehézségein túl a terrorfenyegetettség miatt megcsappant biztonság, az iraki háború katonai és erkölcsi fiaskója, a dollár tartós gyengesége az euróval szemben, a világszűrés elvesztésének lehetősége, egyáltalán gondolata. A „*Kelet császárai és császárságai*”-ban gróf Vay Péter megfigyeléseire, elemzéseire támaszkodva, a várható fejlődési pályákat vázolja nem kevesebbet állított 1906-ban, mint hogy a világgazdaság új centruma a kelet-ázsiai térségben alakul ki. Már a japán csoda és az ázsiai kistigrisek világgazdasági térnyerése is őt igazolta. Az utóbbi években Kína minden korábbi világgazdasági listát átírt, jelenlegi teljesítményével a kutatók szerint néhány évtizeden belül az Egyesült Államok elsőségét is veszélyezteti. A vitathatatlan kultúrtörténeti értékek mellett tehát az amerikai aggodalma és a gazdasági kihívó vetélytárs iránti kíváncsisága motíválta a kiadók döntését. Ennél lényegesen több, a tükörbe nézés igénye kellett az „*Amerikai naplókivonatok*” kiadásához. Gróf Vay Péter egy 1919-es levelének összegzése szerint

tizennégy alkalommal járt az amerikai földrészen, tapasztalatait – mondhatni féltőn, féldőben – a hetedik út után rendezte köteté. Az esetek többségében lelki gondozóként az európai kivándorlókat kísérte az óhazából az újhazába. Számba vette a kivándorlások okait, az ebből származó veszteségeket, javaslatokat fogalmazott meg azok mérséklésére. Figyelme természetesen a fogadó országok: az Egyesült Államok és Kanada körülményeire is kiterjedt. Bejárta a jelentősebb magyarlakta területeket, ha újsághirdetéseire választ kapott, a legtávolabbi farma is elvitte a magyar szót. Tudósított az 1901 és 1909 között elnöklő Theodore Roosevelt beiktatási ünnepségéről, aki több alkalommal fogadta hosszabb kihallgatásokon. Átfogó, az amerikai élet minden területére kiterjedő elemzéseket készített, nem spórolt a kritikával s ezt a szándékát nem is titkolta. „*Ha kezdetben csak a fényt látjuk, nagyon érthető. Mert hiszen van itt sok, ami nagyon ragyog és csillogó. De éppen ezért nem hiányozhat a fény nyomában az árnyék sem*” – rögzíti a kötet elején. Többek között a töke mohóságára, a társadalom periferiájára szorult rétegek esélytelenségére, a világuuralmi törekvések veszélyeire is felhívta a figyelmet, azaz munkája kiváló történelmi forrás az amerikai önértékeléshez.

Az idő mindenkinek megadja azt, ami neki jár. Gróf Vay Péter emlékével, munkásságának megítélésével évtizedekig mostohán bánt a nemzeti emlékezet. A hazai erőfeszítések koronájaként az újból kiadott művek lezárták ezt a korszakot. Minden kötet csattanós válasz a többnyire udvariasan hallgató kétkedőknek, erőt adó biztatás az életmű elismeréséért küzdőknek, s egy-egy tisztelő főhajtatás a nagy tudású elhivatott szerzőnek, a kereszténység egykori utazó nagykövetének.

Valentyn Ferenc

Új kiadványsorozat indult egy „rég” intézményben

2011. május 18-án a Múzeumi Világnapon mutatták be a Tatabányai Ipari Skanzenben (Szabadtéri Bányászati Múzeum) más programok között a 2008 óta a Megyei Múzeumi Igazgatóság kereteiből kivált és területi múzeumként működő intézmény első, 2010. évi évkönyvét.

Az új- és a legújabb-kori történeti gyűjtemény szervezése 1967-től még Tatán kezdődött, ami 1971-től Tatabányán töretlenül folytatódik. 1975-től a Munkásmozgalmi- és Ipartörténeti Múzeum lokálpatriotizmust erősítő és megtartó erőt támogató tevékenységében a szénbányászati hagyományok ápolása, az életmód-történeti értékek feldolgozása és bemutatása a rendszerváltást követően is folytatódott. A bányászat itteni megszűnését követően 1990-ben már folyt a munka az Ipari Skanzenben, valamint az oktatástörténeti Múzeumban új otthont kapott gyűjteményben.¹ Ezek azok a területek, amelyek kiemelkedők szakmai munkájukban és e „csinált város” múltját

reprezentálják. Tatabánya várossá nyilvánításának 50. évét követően 1998-ban, munkássága elismeréseként az intézmény megkapta az „Év múzeuma 1997” kitüntető címet. Később a Tatabánya Kulturájáért díjat is elnyerte a múzeum kollektívája.

A múzeum tudományos munkásságában nagy szerepe volt és maradt az oktatástörténetnek, amit kiadványai is reprezentálnak.² Kiemelkedő jelentősége volt 1997-ben „A múlt őrzése a jelenben” című várostörténeti konferenciának, és az ebből készült történeti tanulmányok gyűjteményének.³ Mindezekből világosan látszik, hogy a korábbi, „csak gyűjteményekhez kapcsolódó” kiadványok után a terület, Tatabánya múltját komplex módon, különböző korszakokhoz kapcsolódó részlet-tanulmányok felvonultatásával, a legfrissebb tudományos eredmények közlésével évkönyvek formájában kívánják tovább árnyalni. A tematikában ez annyiban jelent koncepcióváltást, hogy az egyes részterületek összefoglalása után mostantól időrendben, az egész történeti folyamathoz kapcsolódó legújabb ismereteket közlik e sorozat-nyitó kötettel.

Kisebb tudományos dolgozatok rendszeres közreadására mostantól nyílik lehetősége a múzeumnak. Ez, mármint a kisebb dolgozatok kisebb terjedelme azt is jelenti, hogy a környező múzeumokban folyó kutatásokról szóló beszámolókkal egészítik ki a tatabányai tartalmú írásokat. A tucatnyi tudományos közlemény negyedét írták a helyi múzeum dolgozói. Helyi szerző még a Városi Levéltár, illetve a Vértesi Erdészeti és Faipari ZRT, egy-egy munkatársa (Simonik Péter, Riesing István). A többiek részben a megyéből, részben budapesti tudományos intézetekből kerültek ki. Az ő munkáikat tekintve látható: három közlemény nem tatabányai tematikájú (Tokod, Komárom, illetve Esztergom, Gasparik Mihály – Kele Sándor, Számadó Emese és Tokai Gábor tanulmánya.)

A kötet tematikailag igen változatos, az előzőekben említettek leszámítva Tatabánya és környéke paleobotanikai, biológiai, geokémiai-geofizikai, régészeti, művészettörténeti, történeti vonatkozású munkákkal van jelen. Közülük kiemelésre érdemesnek gondolom „A Várgesztesi-medence élővilága” című tanulmányt, annak is biztató konklúzióját: „*a medence természetvédelmi helyzete összességében szerencsésnek, jelenleg jónak ítéltető. Sorsa a kezünkben*” (Riesing István).

A régészeti tematika fontos a múzeum munkájában. Közleményei közül a Szelim-barlang legújabb feltárásiának, régészeti és földtani kutatásainak összefoglalása Kisné Cseh Julianna tollából. Melléklete érdekes forrásokat közöl a Szelim-barlanghoz fűződő legendákról, az 1934. évi ásatások sajtóközleményeiből ad áttekintést.

Kövesdi Mónika tatai művészettörténész annyiban kapcsolódik a Tatabányai Múzeumhoz, amennyiben az

² A földrajz, ének és rajztanítás múltja 1996, Népiskolák 1997, a tanügyi igazgatás története 2001 és más konferenciák anyagai.

³ A múlt őrzése a jelenben: Tatabánya várossá nyilvánításának 50. évfordulója alkalmából rendezett tudományos konferencia előadásainak anyaga. Tatabánya, 1997. október 1., Tatabányai Múzeum (1998); 92 p., ill. (Tatabányai Múzeum. Tudományos füzetek 2.)

¹ Az állandó kiállítás vezetőjét 1978 után újabban 1998-ban (ez évben angolul is), az Ipari Skanzen kiállítás-vezetőjét 1999-ben, 2003-ban és 2009-ben jelentették meg. (Utóbbi angol nyelven 2000-tól olvasható.) Az oktatástörténeti kiállítás vezetője – a már a Szabadtéri Bányászati Múzeumban új otthont kapott gyűjteményt bemutató – 2007-ben látott napvilágot.

1990-es évektől kisebb nagyobb időközönként képzőművészeti nyári táborokat rendeznek az Ipari Skanzenben. Ezzel együtt értékelendő szerzőnek Dobroszláv Lajos tatabányai éveiről (1947–48) a kötetben közölt gondolata: „Gyönyörű tájak, ragyogó portrék, jelentős alkotások ezek, amelyek a mai Tatabánya művészettörténetének jelentős, kimagasló fejezetét képezik. Emellett őrzik a tradicionális városképet, és tulajdonképpen mindent elárulnak a korszak (a háború előtti évek, a MÁK Rt. időszak) hétköznapjairól, életéről”. A történelem vizuális forrásai, melyre még visszatérek Dallos István kötetzáró tanulmánya kapcsán.

Simonik Péter levéltáros tanulmányában a MÁK Rt. munkásai migrációját befolyásoló tényezőket elemezve megállapítja: „...a bányamunkások vándorlásának irányát és intenzitását elsősorban a MÁK Rt. gazdasági érdekei határozták meg. Ezek az érdekek pedig elsősorban a szén iránti kereslet változásához igazodó munkaerő-politikán, valamint a társulat által működtetett jóléti intézményrendszeren keresztül éreztették hatásukat.” Menni vagy maradni? A munkavállalók migrációját befolyásoló tényezők a tatabányai bányatelepen (1896–1945).

Aldorferné Pál Gabriella a felsőgallai németiség II. világháború utáni sorsáról összefoglalóan megállapítja: „Tatabánya intenzív fejlődése az itt maradásban segített, azonban a nemzetiségi lét megélésében a hazai politika és a város nagyfokú etnikai keveredése is gátló tényező volt sokáig.” A felsőgallaiak sorsa a II. világháború után című jelen értekezéssel kapcsolatban is csak azt idézhetem, amit korábban írtam. Kíváncsi, hogy a téma iránt érdeklődők alapműként, a magyarországi nemzetiségek ajánlott irodalomként, a felsőgallaiak kötelező olvasmányként használják.⁴

Kevesen tudják, hogy a megyei közgyűjtemények közül a Tatabányai Múzeumnak van a leggazdagabb fotógyűjteménye. Ez nem meglepő, ha tudjuk, több országos tanácskozási anyaga, „Tudományos füzetek” születtek a témához kapcsolódóan.⁵ Itt Dallos István a helyi fotószelet szervezője, számos kötet illusztrátora, kiállítás rendezője a fotót, mint helytörténeti forrást mutatja be. „a dokumentum funkció betöltésére annak a fotónak, amit dokumentumnak tekintünk, térben és időben meghatározott konvencióknak, előírásoknak és formai követelményeknek kell megfelelni.” A kort és a korban látható helyszínt dokumentáló fénykép felfogás jegyében három, Dallos István által készített kiállítás kapcsán ad egyfajta választ a fotó, mint forrásanyag mibenlétére. „... a múlt rekonstrukciójának egyik eszköze, felidézője és egyben a jelenre is ható művészi élmény. Egy új kiállítási kontextusban egyben új értelmezést is nyerhet. Csak rajtunk múlik, hogy e lehetőségeket hogyan tudjuk, vagy akarjuk kihasználni.”

A Tatabányai Múzeum Évkönyve I. kötete számos fekete-fehér fotót, térképábrázolást, rétegrajzot, grafikákat, ábrákat, táblázatokat tartalmaz. Mindezekkel jól illusztrálja az angol nyelvű rezümével összefoglalt, irodalomjegyzékkel, lábjegyzetekkel kísért valamennyi tanulmányt. Összességében jól reprezentálja az itt és a megyében folyó, elsősorban Tatabányát és környékét érintő tudományos kutatások legújabb eredményeit. Publikációs lehetőséget teremt a megyehatárokon kívül dolgozó kutatóknak, a megyeszékhely és környéke történetének új aspektusaira világít rá.

(Tatabányai Múzeum 2010. Tatabányai Múzeum Évkönyve I. Tatabánya Megyei Jogú Város Tatabányai Múzeum. Tatabánya, 2011. 205 p.)

Horváth Géza

⁴ Telepítés, hagyomány, identitás: a „Német telepések honfoglalása Felsőgallán 1733-ban” című konferencia előadásai. Ainsiedlung, Tradition, Identität: die Aufführungen der Konferenz „Die Landnahme der deutschen Ansiedler in Galla 1733”. Német Nemzetiségi Általános Művelődési Központ. Széchenyi István Művelődési Ház, 2010. 69 p., ill. (magyar, német nyelven). – Alsó- és Felsőgalla betelepítésének 275. évfordulója alkalmából 2008. június 7-én rendezett konferencia anyaga. – Az idézet helye a kötetéről szóló ismertetőben: KEM-Lib 2011 2. sz. 16.

⁵ Országos Fotótörténeti Konferencia: Érték a fotóban: Országos Fotótörténeti Konferencia előadásainak anyaga, Tata, 1993. szeptember 27-28., Komárom-Esztergom Megyei Önkormányzat Múzeumainak Igazgatósága, 1994. 210 p., ill. (Tudományos füzetek 9.) „A fénykép a közgyűjteményekben”. Országos Múzeológus Konferencia előadásainak anyaga. Tatabánya, 1999. július 5-6., Tatabányai Múzeum, 1999. 85 p., ill. (Tatabányai Múzeum. Tudományos füzetek 4.) Tatabánya anno: képek a régi Tatabányáról. Tatabánya anno: photographs from old Tatabánya, Tatabányai Múzeum, 2001. 175 p., ill. (angol, magyar nyelven). – Fotóalbum: *Fűrészné Molnár Anikó*: Tatabánya elődtelepüléseinek fotográfusai: a Tatabányai Múzeum fotógyűjteménye. In: Komárom-Esztergom Megyei Önkormányzat Múzeumainak Közleményei. A Dunántúl középső bronzkora és kapcsolatai. Tata, 1999. október-7. 2000. 431-442.

Honismereti Bibliográfia

Balla Tibor: A Nagy Háború osztrák-magyar tábornokai. Tábornagyságok, vezérezredek, gyalogsági és lovasági tábornokok, tábornagyságok. Argumentum Kiadó. Bp. 2010.

Dabroczki Viktória: Verőce etnikai viszonyai a XIX. szd.-ban egyházi források alapján. Kismaros 2009. 136 old.

Az első világháború emlékeztetői Pozsony vármegyéjétől a Muravidékig. Összeállította: *Bedécs Gyula és Trukáné Katona Zsuzsa.*

Eötvös Károly: Badacsonyi anekdotafüzet. Vitis Aureus. Veszprém 2010. 118 old.

Eötvös Károly: Füredi anekdotafüzet. Vitis Aureus. Veszprém 2010. 106 old.

Erdélyi Gyopár. Az Erdélyi Kárpát-Egyesület folyóirata. Főszerk.: *Veres Agnes.* Kolozsvár 2011. 3. 44 old. – A tartalomról: III. EKE-napok, Sztána; *Nagy Zoltán:* XIV. Jókai Mór Emlék- és Teljesítménytúra; *Fazekas Ferenc:* Járavize – Plopi-tető – Testes csúcs – Hideg-havas kolostor – Kisfenes; *Szakács Éva:* Berkesi-szoros – Papok gerince – Csukás-tó; *Mezei Elemér:* Muncelu-gerince – Pociovaliștei-szoros; *Pálfi Miklós:* Torockószentgyörgy, Bedellői karsztplató, Szolcsvai búvópatak; *Mezei Elemér:* Római fürdő – Csáklyakő – Intregáli-szoros; *Kovácsné Diószegi Zsuzsa:* Honismereti túra a Fehér megyei szörvány vidéken; *Havas Tamás:* Mária Út; *dr. Kovács Lehel István:* A Barcaság éke – Prázmár; *Tiponut Monika:* Honismereti kirándulás Hajdú-Biharba; *Gottwald Márta – Nagy Csilla:* Környezeti nevelés – töltelék-tantárgy vagy útmutató nevelési irányzat; *Bartók Attila:* A Retyezát Nemzeti Park és veszélyeztetett növényfajai; *András Zsolt:* Kétnévi aknabarlang a Kupás gerincen; *Egri Ferenc:* Fischer Aladár és az aradi bihargók; *Balázs Katalin:* Kalotaszegi cifra-ságok; *Kovács Enikő:* Tavaszi finomságok (gombák); *Asztalos Lajos:* Földrajzi nevek – történelmi visszatekintés; *Szabó D. Zoltán:* Áprilisi madarászat.

Földrajzi Múzeumi Tanulmányok 18. Főszerk.: *Kubassek János.* Kiadja a Magyar Földrajzi Múzeum. Erd 2009. 60 old. – A tartalomról: *Kubassek János:* Bevezető; *dr. Lőczy Dénes:* Cholnoky folyóvízi geomorfológiája; *Groos Boróka – Miklós Réka:* Két év Kelet-Azsiában – Cholnoky Jenő tanulmányútjának rekonstrukciója; *Jeszzenszky Péter:* Cholnoky Jenő térképezési munkája Kínában; *Bartos-Elekes Zsombor:* Geográfusképzés a kolozsvári egyetemen (1874–1919); *Imecs Zoltán:* Cholnoky Jenő kolozsvári fényképi hagyatékának ismertetése terepnaplóiban fennmaradt fotójegyzékei alapján; *dr. Kubassek János:* Cholnoky Jenő 1910. évi utazása Skandináviában és a Spitzbergákon; *dr. Dusek László:* Cholnoky Jenő és a Magyar Földrajzi Társaság Alföldi Bizottsága; *dr. Körösi Mária:* „A népek szenvedése nem térképezhető” – vagy mégis? (politikai földrajzi mentékek a földrajztudós Cholnoky Jenő emlékeztetőhez; *dr. Papp-Váry Árpád:* Cholnoky Jenő térképezési munkássága; *Kovács Sándor:* A Balaton-felvidék

középkori templomromjai Cholnoky Jenő munkásságában; *Kovács Sándor:* Cholnoky Jenővel kapcsolatos emlékhelyek és alkotások Magyarországon; *Molnár Jánosné:* A Cholnokyak emlékének ápolása Veszprém-ben; *Messik Miklós:* A „magyar” Prága I.; *Pergel Antal:* A földrajztudomány és a politika viszonya az ankarai magyar követ 1942. április 10-i jelentése alapján; *Kovács Sándor:* Emlékezés Bánhidi Antal pilótára; *Messik Miklós:* Az Isztambuli Héttorony titkai I.; *dr. Lóki József:* Emlékezés Kádár László geográfus professzorra; *Bartha Lajos:* Sajnovics János „ébresztője” – emlékezés Csupor Zoltán Mihály tordasi plébánosra; *Mácsai Anetta:* Balázs Dénes emléktábla avatás Makón; *Kovács Sándor:* Molnár Gábor-emléktábla avatás Budán; *Kállayné Szerényi Júlia:* Szemétteléből tanösvény: Erd első tanösvénye, a Fundoklia-tanösvény; *Puskás Katalin:* A Cholnoky Jenő hagyaték; *dr. Polgárdy Géza:* Cholnoky Jenő turista témájú levelei egy magángyűjteményben.

Gaál György: Tört kövön és porladó keresztben. Pusztuló múlt és fájó jelen a házsongárdi temetőben. Stúdium Könyvkiadó. Kolozsvár. 2010. 255 old.

Kertörökségünk. Történeti kertek Magyarországon. Szerk.: *dr. Szikra Éva.* Bp. 2011. 192 old.

Ködöböcz Gábor: Erdélyi élmény – erdélyi gondolat. Esszék, tanulmányok, kritikák, interjúk. Pandora Könyvek 23. Linceum Kiadó. Eger 2011. 238 old.

Mit értékelnek a magyarok? Az Európa Értéktrend Vizsgálat 2008. évi magyar adatai. *Agóra IX.* Szerk.: *Rosta Gergely – Tomka Miklós.* OCIFE Magyarország. Faludi Ferenc Akadémia. Bp. 2010. 456 old.

A magunk hídja. Iskolai hagyományörzés Orosházán. Szerk.: *Bárdos Zsuzsa.* Orosháza Város Iskolája és Pedagógiai Szolgáltató Intézménye Kiadványai 3. Orosháza, 2010. 224 old. – A tartalomról: *Kissné Tarján Katalin:* Rákóczi-telep története; *Szatmári Imre:* Iskolabarrát múzeum, múzeumbarát iskola; *Kovács Dániel:* A honismeret jelentősége ifjúságunk nevelésében; *Tirják László:* A Körös-Maros Nemzeti Park; *Szabó Ferenc:* A nyomdászat emlékeinek honismereti gyűjtése és felhasználása Békés megyében; *Héjja Julianna Erika:* Karmyűztáshyira a történelem – Rendhagyó történelemőrök a Békés megyei Levéltárban; *Róza Zoltán:* Gondolatok a múzeumi lét kötelező lehetőségeiről; *Jozó Tamásné:* „Beszélj el nekem a múltat, s megismerem belőle a jövőt”; *Bárdos Zsuzsa:* A magunk hídja – iskolánk hagyományörző programjáról; *Jantos Istvánné:* Múltba kapaszkodó gyökerekkel jövőt építeni – Iskolateremtés Orosházán; *Dancsó József:* Orosháza oktatási feladatai; *Kovács Lajos:* A lokálisban rejtőzködő nemzeti értékekről; *Rakonczás Szilvia:* A helytörténeti könyvtári szolgáltatások felhasználása a nevelő, oktató munkában; *Hoffmann Rózsa:* A nemzeti identitásról, hazaszeretetről.

Moldvai Magyarság. Fel. szerk.: *Mirk Szidónia-Kata.* Hargita Kiadóhivatal. Csíkszereda 2011. 5. 22 old. – A tartalomról: *Oláh-Gál Elvira:* Csángó minimum; Ja-

vaslatok a moldvai csángómagyar közösségfejlesztési tervhez; *Borbáth Erzsébet*: Beszámoló az iskolai és az iskolán kívüli magyar nyelvoktatási program működéséről a moldvai csángó falvakban; *Oláh-Gál Elvira*: Nyisztor Ilona tanítványai sikert arattak; Lovagkeresztet kapott Tytti Isohookana-Asunmaa; *Halász Péter*: „Minden burján jó valamitől...” – Pitypang; *Iancu Laura*: Moldvai csángó hagyományok Újkígyóson – beszélgetés Harangozó Imrével; *Halász Péter*: Jerney János és a moldvai magyarok; *Iancu Laura*: [Ha volt baj].

Moldvai Magyarság, Fel. szerk.: *Mirk Szidónia-Kata*, Hargita Kiadóhivatal, Csíkszereda 2011. 6. 22 old. – A tartalomról: *Nyisztor Ilona*: Keszthelyről és Helsinkiből fogadtunk vendégeket; *Balla Loránd – Szopos Zsuzsanna*: Székelymuzeumi gyerekek Diószegen; *Nyisztor Ilona*: Pusztinai gyermekek Válaszútján; *Mohay Tamás*: Hányan vannak a búcsún?; *Halász Csilla*: Iancu Laura csángó költő kettős állampolgársága; *Balázs Lajos*: Növények a moldvai magyarok hagyományában és hétköznapijaiban; Minden burján jó valamitől – Halász Péterrel beszélget *Oláh-Gál Elvira*; *Halász Péter*: Száz-tíz esztendeje született Domokos Pál Péter; *Istoc Monica*: A szülőfalum, Külsőrekecsin; *Halász Péter*: Jerney János és a moldvai magyarok; *Iancu Laura*: [A mester tanácsalanul].

A Szent-Györgyi Albert Gimnázium és Szakközépiskola Emlékkönyve, 1951–2011, Szerk.: *Holecz Imréné, Nagy Angela, Nagy Csilla*, Fotók: *Balázs Pál*, Kiadja az iskola, Balassagyarmat 2011. 208 old.

Szülőföldünk, 2009/2, Főszerk.: *Rémiás Tibor*, Kiadja a Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Honismereti Egyesület, Miskolc 2009. 212 old. – A tartalomról: MEGYEI HONISMERETI KI KICSODA? A – Z-IG. CSERKÉSZET MEGYÉNKBEN: *Buday Barnabás*: Gazdag örökség és kihívásokkal teli jövő; A cserkészet tíz törvénye; *Bugár Károly*: Emlékezés a Magyar Cserkészszövetség II. kerületének munkájára; *Majorszki András*: A magyar cserkészet története évszámokban; *Ádám Emese – Hideg Ágnes*: A miskolci 757. sz. Szemere Bertalan cserkészcsapat rövid története; *Rémiás Tibor*: Részletek a 750. sz. Nagy Lajos király cserkészcsapat Kristek Béla által vezetett naplójából; *Orosz Kornél*: Cserkészélet tíz éve Szerencsen (1934–1944); *Bodnár László – Majorszki András*: Szerencs mai cserkészlete; *Orosz Zoltánné*: Cserkészet képeslapokon; *Újlaki Csaba*: Fejezetek a sárospataki cserkészet történetéből; *Újlaki Csaba*: Kenézlön táboroztak a pataki cserkészek; *Bernáth Richárd*: Leánycserkészet Miskolcon; *Bernáth Richárd*: Regőscserkészet Miskolcon; *Bernáth Richárd*: Cserkészpülők Miskolcon; *Kun Zsuzsa – Bobok Ágnes – Szabó Ferenc*: „Szittyakürt” Kárpát-medencei Cserkész Lovastábor – 2008; *Szabóné Kertész Katalin – Parajos Tibor*: Cserkészszülők; *Holtdonner Péter*: Centenárium Világtalálkozó – 2007., London; *Jernei Péter*: Temetőkaritásban a cserkészek;

Bugár Károly – Ondrasek Iván: Búcsú a Cserkésztől, Cserba Lajostól; *Bernáth Richárd*: Cserkészet az emigrációban; *Bodnár Gábor*, a leghíresebb miskolci cserkész; *Jernei Péter*: A Magyar Cserkészszövetség II. kerületének élete az újjáalakulástól napjainkig; A Magyar Cserkészszövetség II. kerületének cserkészcsapatai; *Hidég Ágnes*: Cserkészet Miskolcon (1914–1948) – Bibliográfia. – HISTÓRIA: *Barkóczy László – Fülöp László*: 350 év elmúltával... Gondolatok Barkóczy László 1658-as végrendeletéről; *Kováts Kornél*: A négyesi Szepessy kastélyok és kúriák nyomában; *Mizser Lajos*: Egy 1917-es harctéri notesz; *Rémiás Tibor*: A görömbölyi Marsalkó-féle pinckápolna. KRÓNKA: *Titkos Sándorné*: Temetőkutató tábor Diósgyőrben – 2008.; *Fehér József*: Kazinczy Ferencné gróf Török Zsófia új szobra a széphalmi emlékhelyen; *Balogh Lászlóné*: Emlékező beszéd az özdi Lajos Arpád Honismereti Kör 45 éves jubileumán a Gyári temetőben; *Csorba Csaba*: Emlékezés Jakó Zsigmondra (1916–2008) és Dankó Imrere (1922–2008);

Tankóné Péter Mária-Terézia: Csikmadaras: a bölcsőtől a sirig. Csíkszereda 2008. 327 old.

Tóth Dezső: Szép szónoklatok mestere. Halbik Gáspár Ciprián tihanyi apát élete és munkássága. Sajtó alá rendezte *Barkó Ágoston és Mihályi Jeromos*. Kiadja a Benecs Apátság, Tihany 2010.

Varga Istvánné: Tata lépten-nyomon. Tata Város Önkormányzata. 2010.

Vasi Szemle, A Vas Megyei Közgyűlés Tudományos és Kulturális folyóirata. Szerk.: *Gyurácz Ferenc*, Vas Megyei Közgyűlése, Szombathely 2011. 2. 128 old. – A tartalomról: *Széli Kálmán*: Hosszú út porából köpönyeget veszek; *Kapronczay Károly*: A Semmelweis család eredete és története; *Páll Ferenc*: Egy elfeledett püspök: István Vilmos (1849–1910); *Fülöp László*: Gróf Nádasdy Ferenc meghívója – A Lékán építendő családi sirbort és templom alapkövetételére, 1656; *Gál József*: Reményi Ede szombathelyi koncertjei; *Solymos Rezső*: 1945 Hűsvéja Hologyon (Egy öreg vasi erdősz emlékeiből); *Dénes József*: Ikervár kérdései; *Balogh Jánosné Horváth Terézia – Beszprémy Józsefné*: Szabadrajzú piros népi himzések vidékünkéről (Vasi Népművészeti Tár, XX.)

Válság után – háború előtt, Veszprém az 1930-es évek végén. Vál. és szerk.: *Csiszár Miklós*, Kiadja az Eötvös Károly Megyei Könyvtár, Veszprém 2010. 164 old.

Veres Emese-Gyöngyvér: „Mikor Oláhország háborút izene...”. A barcasági csángók kálváriája. *Barcasági Könyvek 2*, Barca Kiadó, Bp., 2008. 504 old.

Veszprém a világválság éveiben 1929–1935, Vál. és szerk.: *Csiszár Miklós*, Kiadja az Eötvös Károly Megyei Könyvtár, Veszprém 2009. 160 old.

Zakar Péter: A tábori püspökség története 1773–1868. Gerhardus Kiadó, Szeged 2010. 393 old.

Összeállította: *Halász Péter*

Erdélyi Körök Országos Szövetsége

6070 Izsák, Kálvin tér 1.
+36-76/374-154

Tárgy: a zsibói Wesselényi család kriptája ügyében

Tisztelt Hölgyek és Urak!
Kedves Testvérek!

Mint az Erdélyi Körök Országos Szövetsége (EKOSZ) elnöke fordulok Önökhöz 23 tagszervezetünk nevében. Köreink vállalását összehangolva hívunk segítségül minden jószándékú és segíteni tudó magyar embert, hogy megmentsük a teljes romlásból és elenyészéstől a zsibói (Szilágy megye) Wesselényi család kriptáját.

A nyolcvanas években még közel hasonló állapotban volt a kápolna jellegű emlékhely, mint ahogy Petri Mór: „Szilágy vármegye monográfiája”-ban látható. Azóta a háromnegyed részét a felépítménynek széthordták a környékbeliek.

A terület tulajdonjoga is problémás volt az ún. „rendszer váltás” után. A kápolna közelében lévő kastély épületét a család azóta peres úton visszaszerezte, de a kriptára nem tartottak igényt. A kastélypark pedig továbbra is az állami tulajdonban lévő botanikai kutatóállomás birtoka. A Wesselényi család kriptája így állami műemléknek minősül. Minden gondozás nélkül pusztult a legutóbbi időkig.

A Wesselényi-siremlék látványterve

Sikerült felvenni a kapcsolatot a város RMDSZ-es alpolgármesterével (Sárközi Pál), aki támogatja az építmény megmentését. Ő tartja a kapcsolatot a „Vasile Fati” kutatóállomás újonnan kinevezett vezetőjével, aki szintén pártolja a helyreállítás szándékát. Ez nem kis dolog, mert korábban erre nem volt lehetőség.

Egyeztettem a Kelemen Hunor úr által vezetett román kulturális tárcával, akik vázolták a felújítás adminisztratív követelményeit. Guttman Szabolcs építész urat (aki korábban Nagyszében főépítésze volt) kértük fel arra, hogy a szükséges jogosítványok birtokában készítse el a felújítás tervanyagát. Ennek költségeit az EKOSZ tagszervezetei gyűjtéssel és pályázat útján előteremtették. A Nemzeti Kulturális Alap (NKA) támogatása nyomán (350.000 Ft) ki tudjuk fizetni a 700.000 forintra rúgó terveköltségeket.

A tervek elkészültével világossá vált, hogy az a felújítási mód, melyet a román műemlékvédelmi törvények lehetővé tesznek, 12 millió forintba fog kerülni. Ennek az összegnek előteremtésére folytatni kívánjuk a gyűjtést, melybe igyekszünk minél többeket bevonni.

A cél: egy ilyen jelképes értékkel is bíró emlékhelyet megmenteni a szilágysági magyarság számára. Ugyanakkor egy olyan látogatható helyet kiépíteni, amely lelki elcsendesedésre alkalmas kegyhelyként, kilátóként (szép domboldali fekvés), nyári hangversenyek megtartására felhasználható helyszínként is működhet az odalátogatók összessége számára. Abban is bizakodunk, hogy az összmagyarság számára is fontos kötelesség a Wesselényiek (a Habsburgok által kivégzett, a Zsibói Bölény, az árvízi hajós) nyughelyének és emlékének kegyeletteljes megőrzése, megújítása.

A kérésem az, hogy közvetítsék és támogassák ezt az ügyünket, a munkálkodásban való részvételükkel, az összefogással.

Nagy Árpád
az EKOSZ elnöke,
izsáki református lelkész

Erdélyi Körök Országos Szövetsége:
52400054-10030826 (Orgovány és Vidéke Takarékszövetkezet)

MEGRENDELŐLAP

Megrendelem a HONISMERET című folyóiratot ..... példányban.

Az előfizetési csekket az alábbi címre kérem:

Név: ..... irányítószám: .....

Cím:.....

Az előfizetés díja egy évre: 1980,- Ft, fél évre: 990,- Ft

A megrendelőlapot kérjük a Honismereti Szövetség címére visszaküldeni:

1370 Budapest, Pf. 364. Tel./fax: 327-77-61

Dátum: .....

aláírás

*A Honismereti Akadémia nyitónapja Nagykőrös, 2011. július 4.
(Mándli Gyula felvételei)*

Mátyás szoborcsoport újra-avatása 2011